

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

TOMÁN LÁSZLÓ ESSZÉJE
BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI
HERCEG JÁNOS, HOLTI MÁRIA ÉS
MIRKO KOVAČ ELBESZÉLÉSE
BORI IMRE TANULMÁNYA KARINTHY
FRIGYESRŐL
G. CZIMMER ANNA NÉPRAJZI
FELJEGYZÉSEINEK FOLYTATÁSA

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRIKKA
FILM-
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1988

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LII. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Tomán László: Tizenkét kép (esszé)</i>	1033
<i>Brasnyó István: Mit beszél ez? (versciklus)</i>	1036
<i>Herceg János: Mulandóság (elbeszélés)</i>	1045
<i>Holti Mária: A látogató (novella)</i>	1066
<i>Mirko Kovač: A repedés (elbeszélés)</i>	1074
<i>Erős Istvánné Kovács Teréz: Életem történetei (önéletrész, V. rész)</i>	1103

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bori Imre: A modern magyar irodalom kritikusa (tanulmány Karinthy Frigyesről)</i>	1110
<i>Lábadi Károly: Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszegi Alfalukban (tanulmány, II. rész)</i>	1115
<i>G. Czimmer Anna: Adatok Kupuszlina néprajzához (II. rész)</i>	1132
<i>Bela Duranci: Vajdaság képzőművészete (tanulmány, V. rész)</i>	1143

TIZENKÉT KÉP

TOMÁN LÁSZLÓ

Nézem ezeket a megsárgult fényképeket, képes levelezőlapokat. A régi Újvidék. Régi utcák, régi házak, régi emberek. Letűnt világ. Évtizedekkel ezelőtt készültek ezek a képek, a századfordulón, s úgy örökítették meg a várost, amilyen volt: csöndesnek, nyugodtnak, békésnek.

Délidő. A Futaki utca eleje. Baloldalt a kis Korzó kávéház. Jobboldalt Weisz Adolf boltja. Gázlámpa a falon. Hol van már a Korzó kávéház? Hol van Weisz Adolf, hol vannak az utódai? Hol vannak már a gázlámpák? A háttérben a beltéri római katolikus plébániatemplom. Járókelők az utcán. A városházánál fiáker. Azóta elment minden fiáker. Egy utcaseprő söpri a kocsiutat. Villamossínek még nincsenek. Már nincsenek.

1902. A Vasút utca az Erzsébet térrel. Szekerek, földszintes házak. A képen látható épületek közül már csak kettő áll, az egyiket épp most alakítják át, csúfítják el. Emeletet húznak rá.

A Duna utca eleje. A sarkon egy közlekedési rendőr, odébb még egy. Az utcán egy villamos és egy lovaskocsi. Egy sín pár a püspöki palota előtt. Kőkereszt az utca közepén. Nincs már se a sín pár, se a kereszt. Az utca sarkán a Dietzgen-üzlet. Ez sincs már. Elég sok a járókelő. A Duna utca kivezetett a kikötőbe, amely akkoriban fontos szerepet játszott. Oda futottak be a hajók északról és délről, onnan hozták a városba az árut, onnan jöttek az utasok. Fiákeren és villamoson.

A Szűcs utca. Jobbról Bauer Ferencz kádárüzlete. A ház előtti ott az egész Bauer család. Az utca mindkét oldalán sok az ember.

Nézelődők, kíváncsiak. Mozdulatlanok. Az arcuk a képen elmosódott, mintha az idő rágta volna meg őket. Nem mindennapi esemény: fényképezik az utcát. A Bauer ház ablakán kinéz valaki. Ezen az ablakon mindig kinézett valaki. Ez volt a ház szemé. Távolabb a Platoneum és a pravoszláv székesegyház. Gázlámpa a falon.

Központi Szálloda. Központi kávéház. Előtte kellemes kerthelyiség. Hova lettek a szálló vendégei, a kávéház látogatói? Akkor még kellett a kávéházak, törzshelyek voltak, bennük törzsasztalok. Azóta... Azóta ez az épület egy emelettel magasabb lett, s már nem szálloda többé, hanem posta, annak is a régi része. Távolabb az egykori örmény templom. Az örmény papokat és híveiket elfújta az idő szele. Előtérben egy lovaskocsi két lóval. Néhány járókelő. És csend, csend.

A nyitott hajóhíd — minden hidunk őse —, uszályokat vontató hajó halad el. Háttérben a város tornyai: templom, a városháza. Egy másik képen szintén a hajóhíd, szintén nyitva, de most személyszállító gőzös — ha jól látom, a Tegetthoff — pöfög, tele utasokkal. Budapestre? Bécsbe? A Duna fölött a péterváradai vár. Akkor még laktanya. Hány szomorú élet sirt benne!

A város főutcája. A végén a pravoszláv püspöki palota. Egy villamos. — Villamos, gyermekkorom szerelme! Hány villamost kísérttem el útjára a Vasút utcai ház kapujából! Hány villamos vitt be a városba! A nagy, tágas, régi villamoskocsi! A vezetővel beszélgetni tilos! A peronon tartózkodni tilos! Milyen egyhangú a város a villamosok nélkül! — Fiákerek, szekerek. Piac a főutcán. Ez a piac már nincs meg, az árusok, vevők sincsenek, elhelyezték az utca végéről a kőkeresztet is, egyébként minden változatlan. Ugyanazok a házak állnak ma is, mint akkor, de más boltok nyíltak bennük, más az áru, mások az árusok és a vásárlók.

Az egykori Duna-parki tó. Rajta csónak. Háttérben a belvárosi nagytemplom, a városháza tornya. Elég kietlen az egész. Ma romantikusabb ez a táj hattyúkkal a Duna-parki tóban. Csónakázni azonban már nem lehet.

A főtér. Szentháromság-szobor. Fiákerek a tér körül. Lombos fák. Ma szinte kopár a tér, galambok és gyerekek uralják.

A dunai kikötő. A kis kamenicai hajó épp indul. (Ez a Jolánka, a későbbi Kasija Miletic, amely a háború végén elsüllyedt?) A háttérben egy nagy személyszállító gőzös a kikötőben. Dereglyék, melyek eltűntek a folyóról.

A Kenyér utca. Néhány álldogáló alak néz ránk. Várták a nagy pillanatot, a fényképezést. A sarkon a banképület. Azóta is ott áll, változatlanul. — Egy borzalmas emlék: vér a havon 1942 januárjában. Amikor Havas Andris, aki itt lakott a Kenyér utcában, nem jött többé iskolába. De ezen a képen még minden idilli. Akkor még senki sem gondolt a vészre.

Tizenkét kép a régi Újvidékről. Ezeken a sárguló fotográfiákon ott a múltunk, amely részben a jelenünk is, ezek a képek megmaradtak, s az emlékek is élnek. De voltak, vannak házak, utcák, melyeket sohasem fényképeztek le. Voltak emberek, akik sohasem kerültek az üveglapra. Csak a sírkövük áll valamelyik újvidéki temetőben, vagy az is lehet, hogy már ledőlt, ledöntötték, elkorhadt a fakesztjük. De a múlt benne van városunk minden téglájában, minden épületében. A villamosok csilingelése éjfélkor néha még felhangzik valakinek az álmában, mint ahogy én is álmodom a régi házról, ahol gyerek voltam, s ahol a szomszédságban ott laktak G.-ék, T.-ék, akik közül senki sincs már meg. Csak a házuk áll még, ki tudja, hanyadik lakóval azóta. S ha elmennék a régi ház előtt, megfognám a kapu kilincsét, amely most már másnak szolgál: hány-szor nyitottam, hány-szor nyitották nekem, örömmre, bánatra, gondra vagy jókedvűen. S mennyi minden maradt belőlem abban a házban, feltámaszthatatlanul, visszahozhatatlanul, az emlékek temetőjében!

De ez már mind a múlté, sárguló fényképeken. Amelyek a régi házakról, régi utcákról, régi emberekről regélnek nekünk, század-végi, rohanó, gépkocsizó, nyugtalan nemzedéknek.

MIT BESZÉL EZ?

BRASNYÓ ISTVÁN

TETYŰ ALAK

Néd a, Józsi,
a tetyű kidüti a dézsát:
kajabálom a telefonba,
a cefre ráfojik a ganéra,
nyakunkon a prohibíció!

MINTHA VÉLLÁT VINNE

Véllát visz,
de szart gyug a puska csívibe.
A szaga a fujtás.
Kilüvi vele a jóisten szëmit.
Ha rajtakapják,
csókóják az ülepit,
bizon, sógor!

MIT BESZÉL EZ?

Úgy kirepedezett a szája széle
hogy birkafaggyúvá kő bekenyni
nyúl a tarisznyájé
keze a vászonyon
csörög a hangja
akár a disznóhójjag dohánzacskó
ha csavarnak belülle

MÉNNY MÁ, TE TAHONYA!

Közelédik a kisúton
amit mostanra járt
ondolátt vetésék közt
avvá van sënki sē lássa
a keze nagyon markolásra ál
kerűjön csak elébe nagylán
azok még nevetik
hogy így kipettyent
mintha sűrű fűsűvē
vakargatták vóna a hátát,
a disznójának!

A VÁTOTT KICSERÉLÉSE

Szencsiges isten
ennek hűtt hele
hova lett belülle
a sok pērnye
nem hatta a vátottat
a cudar boszorkán
csuda hogy össze nem lükte
mérgibe a kemincét
de kiszát a kímín huzatán

A LAKAT LUKA

A lakat vagy a kúcs luka-ē
amēllikbe lakik
fújj bele
szúrja-ē a seggēd
a fűtyülés a kúcs lukábú
ha nem
bújj bele
a béka lukába

ÉBREDEZIK A KOMA A KÓMÁBÚ

Mozog a kis lába úja
még a nagy lába úja
a többi nem mozog
pedig épp legyezőt szeretne csinálni

ÉGBŰ HULLÓ MADÁR

Döglött akár a sárgarépa
zöd a farka
lángol a fínyéssig rajta
nyól a homlokombú
bele a vak tüdőbe
mind az essőfölhő
mos maj kapok a nyakam közé
eggy rojtossat
trombitaszót

BILIÁRD

Csattognak azok a gojók
de én maj mingyá dákóvá a tē fejedet
mit dörzsölöd azt a grétát
kik tülle az órod
mintha csípná a fagy
vagy a bótos kötőjibe türüted vóna

KÍSÍRLET

Nem sejtve veszélt
kísírletézik
beleesik a fóró vízbe
ezután ott lakik
rotyog a levesbe
ütögetik az edíny
ódalát a csontyai

FÖMÉNÖK

Sziggya a fömönőjivē
apjává annyává
ahogy réggē kipattan a szēme
asztán sós vízzē gurgujázik
fődúja a nyugalmat
fokhajmát kőne gyugni
a fülibe
még az ülepibe
attú tán halgatna

KI TĒHET RÚLLA

Sárcánt telepíteni
szöllőskerbe
asztán maj
a tükörön néz bēfelé
az ablak helétt
belenéző a tükörbe
lám
lángot okácc

A RÚZSÁJA

A főlhők kódőkibe érik a gyümöccse
ű még alszik egísz nap a vánkuson.
Asztán ha hullani kezd föntrű
apraja-naggya
oda a feje ajja
szalad vele a nyoszoja
kireped a vánkussa
örvínlik belülle a régi toll
tél lét —
jobb szálás után néz
mer hun hájunk mostantú
kérdi a rúzsája

VADÁSZNAK A SŰRŰBE

Megtróbáták törökkē hurokká
 zargatták űket lovakká
 de asztán bēszorútak a sűrűbe
 most ēszik a rēpát a nyulakká
 durrognak kēgyetlen
 ēgymás fejírű lűvik lē a kalapot

MIJEN SZUJOS

Drótot tűzesítētt
 hogy kiszēggye vele a szujokat a csontyábű
 jó mēgsűtte a kōrmit
 az egisz embēr csupa fa
 százēves űres kēprāma
 Krisztus kōrōsztye
 az árnyēka a falrű
 lēvālássza a tapasztást
 ha lētērbetyűl
 tērgyig ēr a szakālla
 foga nincsen
 mindet kifingotta (a) bāb(a)asszony

CITORA

Kű van fōnt
 a hōjagjāba
 rēzgeti a citora hangja
 ha szurkāja
 lēvēszi a citora hűrjāt
 avvá bēnyűl mēggusztonyozza
 asztán rēnd van
 kívű-belű

SZABADGONDÓKOZÓ

Má éppen avvá vótam
mëgbolondút —
mijen köccsígés lenne
a gyógyítatása
összehord hetet-havat
ahogy a szakadó essőbe áll
únyira a fal tüvitű
az ereszet alatt
oszt úgy gondókozik
akár a hibás:
magába beszél

HÓDVILÁG

A nád közű kiláccik a mejje
ahogy fürdeni szalad
a hódvilágon fehérlik a csécse
szüzanya meztelen
lába közt az árnyíktű
sitit éccaka lëssz

DÓGAVÉGEZETLEN

Sok a dolog
de azé mongya mongya
mintha diót ropogtatna
a hajává tele a zsebe
az üléstű
má kipállott a töke

KÍSZ CSUDA

Idejibe két
még hajnába emënt hazúrú
mëg së vette az ágyat
mintha még alunna benne valaki

ha hazaér kisz csuda
 nem tanája otthun
 csak látni
 megsütte a kalácsot
 összesöprötte a szemetet
 mos nélkül láthat
 fűgét kinyerezni

ENYHÉRŰ NÉZVE

Mögén a ragácsa
 a szentjánoskinyér
 a bótbú egísszen eddig szál a szaga
 hívés időbe
 enyhérű nézni
 ebbű dagasszák
 menyecskék térgye kalácsát

RÖVID ÁBRÁNDOZÁS

Ríjon csak a fülembé
 rágja csak a nyakamat

Esz magának ë! —
 kajátom
 még mutatom is

Így jár aki vidéki
 mohoji

RAFINÁTT AZI

Jég veri a përcit
 forgósél tör ki a száján
 szëme mégfagyott kácsafos
 haja szalmacsutak —
 most eladó-ë
 vagy në merj a közelibe menni

HELSZÜKE

Mind helszükibe vannak
ety pallás gyerek
még egy bőcső buza
alig térnek
ha kisüt a nap
savanyítják az uborkát
mit vágnak
savanyú pofát
attú még a kutya is meggölkedzik

DÖGLÖTT VARNYÚ

Varnyút hoz
girind foghatta neki
vagy ménétke
de csak lóbázza a lábáná fogva
észi tán nagybótkó
büdös tolla a sipkája mellett
üres lehet neki is a csontya
úgy ugrál a borozdába
rúgja a görincseket

ISTEN HIRIVĚ

Mondom: ekíső
kísírcse ki valaki
ára kő menni
innen mé csakigönyöst
a túsó ódalon
iránt ně vátoztass
ně lászson sěnki
itt őbölögni
a tökéletlen portékáddá

ZSINATOLÁS

...
Ēfottak éttülen égyig
poré vátak
szarkaláb lét belüllük
fóútek a szőri szarka fészki
mindégyre zsinatónak
fogannak égy mássá nyakra-főre
égy-égy fityóka pálinkába
még ē nem marja űket mind
a bűdősbanka
akár a seregéket

LIDÉRC

Nyelvit nyőtogeti rám
akár a kījő
pedig mást akar fujtogatni
púpos a girince
ropog a nyaka csigája
de szíl a pipájábú
csupa pipaszutyok
belűrű kiszárijja a füst
ű is szál vele
kakas kukuríkul rá

MULANDÓSÁG

HERCEG JÁNOS

Tíz évnél is több ideje már, hogy engem egy bácskai falu múltja különösképpen foglalkoztatott. Abban az időben gyakran jártam a vidéket, történelmi és szociográfiai érdeklődésemet emberi sorsokhoz kötve, mint afféle műkedvelő, mert hiszen nem vagyok történész. De egy öreg falusi doktor halála még keretet is kínált az elmúlt idők fakuló képéhez, nosztalgiámat megszólaltatva bennem a rég volt dolgok szépsége iránt. Hetekig jártam ki megtudni róla és a faluról, amelyhez az életét kötötte, minél többet, izgatottan jegyezgetve a részleteket, hogy majd mindent összefoglalva megírok, de éppen csak elkezdtem, s abba is hagytam mindjárt. A lap szerkesztője, amelynek dolgoztam, nem mutatott érdeklődést a téma iránt.

— Hagyjuk a múltat — mondta az érzéketlen emberek könnyed fölényével. — Írjunk a máról, amely sokkal izgalmasabb, sőt a holnapról, hiszen oly sokat ígér, hát nem?

Rózsaszínű derűt várt tőlem természetesen, s nem a múlt dicséretét, esetleg, egy ember életéről szólva. Akkoriban halt meg ugyanis dr. Csóka György nyolcvanöt éves korában. Halála nem váltott ki tartósabb gyászt vagy sajnálkozást. Ha matuzsálemi korban megy el az ember ebből a világból, már nincs mit megsiratni rajta, legföljebb a hozzája fűződő emlékeket azoknak, akik szerették. Hát ezeket az emlékeket mentem felkutatni Lidihez, az öreg cselédhez, s a kort is visszaidézni, amelyben Csóka doktor élt.

— Jaj' istenem, mit is mondhatnék! — felelte kérdésemre, hogy milyen ember volt az elhunyt. S ebben a feljajdulásában riadtan nézett rám az öregasszony, sötéten és csaknem visszataszítóan, mint a keserűségükben megcsúnyult emberek. — Negyven évig voltam mellette. Attól fogva, hogy itt hagyott az uram, elment Szlavóniába, hogy meggazdagodjon, és aztán utána menjek én is.

— S maga nem ment utána? — szakítottam félbe, miközben

arra gondoltam, hogy Szlavónia egy időben az Ígéret Földje volt. Azok a szegények, akik nem mehettek Amerikába, Szlavóniába mentek szerencsét próbálni.

— Nem, mert rá pár hétre, hogy elment az uram, összeállt egy ottani asszonnyal. Egy darabig még írta nekem a levelet, édes párjának szólított, de mivel nem feleltem neki, ő is abbahagyta az írást. El is tűnt aztán az első háborúban, sose hallottam többé hírt felőle.

A szoba, ahol még rengeteg apróság emlékeztetett dr. Csóka Györgyre, háromablakos volt, a megszokott falusi szobáknál jóval nagyobb, s a kis térre nézett, ahol utak kereszteződnek. Egy a városba visz, kettő más falvakba, más népek közé, s éppen akkor lakodalmas kocsik vonultak hangos ujjujúval, fehér törülközőkkel a lovak sörényébe kötve, s még egy asszony is látható volt a robogó kocsiban állva, mindkét kezét a magasba lökve mulatott. A tér szélén két gömbakác között szent Flórián szobra állt piros dolmányban, kék nadrágban, frissen meszelve, istenfélő asszonyok buzgalmával, akik tarajos sisakját kályhaezüsttel kenték be, ahogy elképzelésük szerint a tűzoltók védszentje megérdemli. Szemben, az egyik sarokban kocsmá, a másikon bolt. A kétszárnyas ajtóban kinn áll a boltos, fehér köpenyben, fehér vászonsapkája félrebillentve a fején, mintha alig várná, mikor jön már valaki, hogy jóízűen eldiskuráljon vele kicsit.

— Á, stramm fiú volt az öreg doki — mondja korához nem illő bizalmasan hangon, s pestiesen, mert szombat délutánonként felszalad a százegyesével Pestre, futballmérkőzésre, s hétfőn hajnalban gurul haza, ahogy ő mondja. És „obavezno” a Mátyás-pincében vacsorázik, ahol a primás füléig táguló szájjal nevet, ha ő belép, mert mindig belesimít a tenyerébe egy költőpénzt, amikor nemcsak a köszönőemberrel, de vele is kezét fog.

— Na miért, kérem? Hát nem azért van az asszony meg a Bodri, hogy vigyázzanak a házra? De hogy visszatérjek az öregre, ez még az ősszel maga vágott föl két öl fát. És különben se hagyott semmi goromba munkát Lidi néniére, annyira kímélte. És tessék csak belegondolni, ott hagyta a városi házát, benne a feleségét, és visszajött ide, az öregasszonyhoz. Hát szóval, akkoriban a Lidi néni még nem volt öreg. Hány éves lehetett? Negyvennyolc-ötven. De ő már jóval túl volt a hatvanon. Hanem a szerelem még nagy volt nála. Különben lehet, hogy süket duma az egész, mert mit tudhatott már két ilyen vénység, nem igaz? De tény és való, hogy ezek úgy éltek, az öreg fiú meg a Lidi néni, mint a galambok, isten az atyám!

Persze, ez is csak egy változat a témára. És mivel Csóka doktor visszatérése a faluba, ahol harminchat évi szolgálat után nyugdíjazták, sokáig izgatott szóbeszédre adott alkalmat, a variációk egész sora keringett körülötte. Hol megértő romantikával, hol kétszínű megbotránkozással, de mindenekelőtt a kíváncsiság sokáig tartó telhetetlenségével.

— De ez csudamód vigyázott is magára — folytatta a boltos. — Ő járt hozzám bevásárolni. Minden másnap egy kilós ropogós veknit vitt, ezt félre kellett tenni neki. Ha puha volt a héja, mert esőben hozta a pék, és nem takarta le jól a triciklijét a bitang, mindjárt dörmögött hogy ő nem gombócot akar enni, hanem kenyeret. Almát vitt, ha volt, két zacskó tejet, meg direkt az ő kedvéért hozattam sajtot, ementálit. Mondtam is neki, mert irtó jóban voltunk, mondom, doki bácsi, maga nem iszik, nem dohányzik, nem kártyázik, maga lenne a legjobb parti a faluban, ha ötven évvel fiatalabb volna. Nevetett.

Élettársa, az öreg cseléd szavaiból másféleképpen bontakozik ki dr. Csóka alakja. Igaz, így is vállasan, daliásan jelenik meg előttünk, mint akin meg se látszik a pátriárkai kor, de térben és időben messze már, ahogy képzeletünkben s Lidi néni halk sóhajai és csendes siránkozása közben követjük a folyó partján, ahova ebéd után kisétált, a horgászoknál egypár szóra meg-megállva. Néhány pillanatra csupán, hogy beszédével el ne riassza a halakat, s Néró se ijessze fel a part közelében tollászkodó vadkacsát. Zöld kalapját kicsit a szemébe húzta, s mosolyogva ment tovább.

— Puskája?

— Dehogy volt. Még sétabotot se vitt magával soha. Puskával meg egyszer névnapjára meglepte a fia, Gyuszi ifiúr, de ő azt mondta, elég vért látott orvos korában, nem akarja még a vad kifolyt vérét is látni. És botra majd akkor támaszkodik, ha öreg lesz.

Igen, a jó öreg falusi doktorok lábukkal keresték a kenyerüket. Elindultak délután, táskájukat lóbálva, s késő este lett, mire hazazértek. Ha közben kijött valaki a ház elé, és levett kalappal köszöntötte őket, illett vele megállni, szót váltani. Csak éjszaka küldtek kocsit értük, télen meg szánkót, subával a hátsó, féderes ülésen, pláne ha a falu végére vagy szállásra hívták. Mert mennie kellett, ha mégolyan hideg volt, hogy a csillagok is szikrázva sütöttek a fejük fölött.

És azután, hogy nem volt többé orvos, a korábbi tiszteletnek is

vége lett. Bojkottálta a falu! Elítélte? Vagy csak Csóka György dacos önérzete volt az oka, hogy magára maradt?

— Én, kérem szépen — mondja a piros arcú plébános szuszogva, talán mert kövér vagy asztmás —, mindig nagy tisztelettel viseltem a megboldogult iránt. Mikor az a csúnya igazságtalanság történt vele, őszinte szívvel sajnáltam. Hogy mi volt az igazságtalanság? Az, hogy ereje teljében nyugdíjazták. Hatvankét éves volt, de akkoriban még nagyon elég volt harminchat évi szolgálat. Mondtam neki, Gyuri bátyám, más örül, ha nyugdíjazták ebben a borzasztó világban, hogy nem kell dolgoznia. Te mért vagy úgy oda? Ez csupán vigasztalás akart lenni a részemről, mert közben nagyon jól láttam, hogy többek között ez is mélyen lesújtotta. Nem tudott mit kezdeni magával.

— Ez is? Történt vele még valami?

— Na igen, ami ezzel együtt járt, de erről talán ne beszéljünk. Halottakról jót vagy semmit, s én lelkész vagyok... Azonkívül gyakorló orvos korában igen-igen jó barátságban voltunk. Összejártunk. Csak később, amikor ott hagyta a családját, és visszajött, akkor vált kellemetlenné számomra a barátság. Lelkész vagyok, ugyebár...

A szép kövér papszakácsné oly halkán suhan végig a szobán, mintha vattán járna. Kinyitja a barna tálalószekrény faragott ajtaját, s szótlanul, lesütött szemmel a mély hullámokba sütött haja alatt, leteszi elének a teasüteményt. Vanília és szegfűszeg illata száll, a plébános úr csordultig tölti poharamat pálinkával, saját magának csak egy csöppnyit, azzal is csupán megérinti a szája szélét.

Nagy, lomha ember, nincs rajta reverenda, nadrágszíjának csak a csatja látszik, a többi része eltűnik a hasán. Ő is öregember, hetven és nyolcvan között, s amikor nagy szusszanások között beszél, fejét a mellére ejti, kihajtott fehér inge gallérjának két csücskére.

— Mikor már jó ideje itt élt egyedül, s tele volt a falu megbotránkozással, elmentem hozzá. Már nem itt lakott az orvosi lakásban, mert azt, ugyebár, át kellett adnia az új doktornak. A cselédjéhez költözött.

— Az nem ment velük a városba?

— Nem. Itt maradt, akkoriban halt meg az anyja, maradt utána pár hold föld meg ez a ház. Megjegyzem, Gyuri bácsi a nyugdíjaztatása után hetenként kétszer ki-kijárt. Volt itt még egypár betege, azokat látogatta, de este mindig hazament a városba. Egyszer csak jönnek jelenteni nekem, hogy a doktor úr ott töltötte az éjszakát ennél a nőnél, ennél a Lidinél. Na, mondom, nem kell ebből

olyan nagy ügyet csinálni. Igen, csakhogy másnap se ment, harmadnap se. Kocsit küldött be a holmijáért, és végleg itt maradt.

— A tisztelendő úrhoz nem nézett be?

— De, igen. Sőt ki is jelentette, hogy többé nem megy vissza. Ő, azt mondja, itt élt le harminchat évet, ő máshol nem tud élni. Na és, mondom, Olga őnagysága? Már tudniillik a felesége. Azt mondja, az jól érzi magát a városban. Megjegyzem, a felesége sose szerette a falut. Hetekig volt a lányánál Zágrábban, a nővérénél Szabadkán. Boldog volt, amikor Gyuri bácsit hirtelen nyugdíjazták, s megszabadult, ahogy mondani szerette „ebből a sárfészekből”. Pedig itt korábban volt egy összetartó intelligencia, amikor én idekerültem mint fiatal káplán. Micsoda élet volt itt...

Nem nehéz elképzelni, hogy csakugyan micsoda élet volt!

A hat- meg nyolcablakos főutcai házak, lándzsás vaskapukkal s toronymagasra nőtt fenyőfákkal az udvarokban, nagyon meggyőző, beszédes díszletként állnak a plébános úr szavai mögé. Az egyik ilyen házból például Bedő Zoli lép ki, a lódoktor, aki télen-nyáron csizmában járt, mint a parasztok, csupán zsiros vadászkalapja árulta el, hogy az úri osztályhoz tartozik. Szombaton este, amikor rendszerint társvacsera volt a Kaszinóban, vagy valamilyen előadást rendezett Beljanski Đoko, a főjegyző, aki huszárfőhadnagy volt az első világháborúban, és úgy beszélt magyarul, mint Kossuth Lajos, rá sem ismert volna senki Bedő Zolira. Mert olyankor plasztronos szmokingba bújt, hófehér inget húzott a csokornyakkendője alá, s hullámos haja cigányosan hullott sötét homlokába, mikor éjfél tájt a zongorához ült, és elkezdte körülcsipkézni az akkordokat, majd kikötött csaknem mindig ugyanannál a dalnál: Mandulafa, mandulafa, de kevés a virág rajtad...

— A te Zolid már megint szerelmes? — szólt át az asztalon Elzához, az állatorvos feleségéhez, Kohn Laci, a gabonás, sokatmondó fejcsóválással.

— Jut is, marad is — felelte bölcsen, s kacéran sütötte le hosszú pillás, szép szemét az asszony, úgyhogy mindenki nevetett. Mert a lódoktor sose lépte át a pillanatnyi fellángolás határát. Az elérhetetlen, reménytelen szerelem rabja volt egy darabig, mint a tiszta, fiatal fiúk, akiket kiábrándít a könnyű siker. Most is bánatosan dúdolta tovább: Halványsárga a leveled, elhervadok nemsokára én is veled...

— Hosszúnappkor, mikor a hölgyek bementek a zsinagógába leimádkozni a bűneiket — folytatta az asztalterítő szélét gyűrögetve és mosolygósan elmélázva a plébános úr —, Gyuri bátyánknál volt

az ebéd, tárkonyos orjaleves, báránypaprikás, majd malacpecsenye és túrós rétes. És persze nemcsak az érdekeltek, Kohn Laci és Bedő Zoli voltak a vendégek ilyenkor, nem hiányozhatott Beljanski Đoko és az iskolaigazgató sem. Ha nagyon erőszakoskodtak, akkor én is elmentem. Csak hát persze nem maradtam sokáig. Mert azt se nagyon helyeselhettem, ugyebár, hogy az urak kijátsszák vallásuk előírásait.

Elképzелhető, hogy a felekezeti béke akkor már csak egy szűk körön belül maradt meg. A hosszú, hórihorgas Pátkay Gézáról, a patikusról sokáig nem tudta senki, hogy Kálvin gyülekezetéhez tartozik. Mindenről szó esett, ha befordultak hozzá az urak ebéd előtt egy pohárka ánizsos likőrre, csak ilyesmiről nem. A gyógyszerész különben is hallgatólag ember volt, a gyomor bajára is csak akkor hivatkozott, ha ebédre hívták valahova. Fejét szelíden a vállára hajtotta, úgy töltögette, üvegeit magasra tartva, egyikből a másikba a gyógyító mérgeket. Pontosan ezzel a fejtartással szorította álla alá a hegedűt is hetenként kétszer, amennyiben Žarko, az írnök a kisbíró közreműködésével nagy nehezen mégis összeszedte próbára a zenekar tagjait.

— Trara-ra, trara-rara — dúdolhatták magukban valamennyien a Parasztebecsület áriáját sorokra várva, amíg dr. Csóka György a gondonkája fölé hajolva ujjait lecsúsztatta harmadik fekvésbe a g-húron, s a patikus átnézett rá a hegedűje fölött, miközben a pepita nadrágos tanító ölébe támasztotta brácsáját, s Bedő Zoli ugyancsak elmélázott a zongora fölött, csak akkor helyezve készenlétbe a kezét, amikor az írnök felkapta vonóját, mintegy beintve a zenekart, mert a gondonkaszólónak vége volt.

Gyerünk hát vissza a messzi idők napfényes tájairól.

— És mit szólt tisztelendő úr Csóka doktor elhatározásához, amikor közölte, hogy végérvényesen visszaköltözött?

— Mindenesetre hűvös voltam hozzá. Talán barátságatlan is. Mert nekem, kérem, mindenki azt mondta, hogy a szeretőjéhez jött vissza. Nekem okvetlenül éreztetnem kellett vele, hogy ezt az elhatározását nem helyeslem. Nemcsak mint pap, mint ember is kénytelen voltam elítélni, hogy elhagyta családját.

— Így halt meg, hogy az itteni intelligencia kiközösítette?

— Nem maradt itt már senki a régi urakból. Kohn Lacit és Bedő Zolit ugyebár családostul, elvitték annak idején. Beljanski Đoko negyvenegyben internálva volt egy darabig, s amikor közbenjárásunkra kiszabadult, agyonlőtte magát, mert a húszéves lányát mint kommunistát sokévi börtönre ítélték. Pátkayt elvitte a gyomor baj,

Žarko valahol Szerbiában tűnt el, a tanítóság szétszéledt, úgyhogy mire körülnéztem, azt kellett látnom, hogy egyedül maradtunk Gyuri bátyámmal. Rajtunk volt a falu szeme.

— Nehéz volt megérteni, hogy dr. Csóka György nem tudott másutt élni? Hogy a harminchat év, amit itt töltött, elemi erővel hívta vissza?

A tisztelendő úr nem felelt mindjárt. Előbb újra töltött a poharamba, aztán messze révedve mélyet sóhajtott, majd széles pátoszszal, némán tárta szét a két kezét.

Dr. Csóka György íróasztalának mély fiókjából, rengeteg képeslap és levél közül egy kockás födelű füzet is előkerült. Az első oldalon a pályakezdés napja és a további bejegyzés: „Bp. 1917. július 31. Ma promováltak. Harmincketten vonultunk ki, nyolcan csukaszürkében, mintha így kívántak volna tiszteletet kelteni, mi, »bűdös civilek« szmokingban. Grósz prof. kétszer is megszorította keményen a kezemet, nyilván abban a hiszemben, hogy majd ott maradok nála, a szemészeten. Pedig utolsó szigorlatomon kegyetlenül megfircangolt a retina gyakori elváltozásainak okairól, s egyre azt mondogatta: »Kolléga úr, ezek elemi dolgok!« De én ezután csak azt láttam, amikor diplomámmal a helyemre kotródtam, hogy anya szeme elé tartja a zsebkendőjét, apa meg nincs sehol. Később derült ki, hogy ott várt ránk a Posch-féle vendéglőben a Baross utcában, virággal terített külön asztalnál, mert azt mondta, ő túlságosan lágy szívű ahhoz, hogy végignézze, hogy csinálnak doktort a fiából. Jövő héten újra soroznak, felmentésre most már semmi reményem.”

A naplónak ez az oldala ezzel be is fejeződött, pedig lett volna még hely bőven. De mint a regényekben, ha véget ér egy fejezet, itt is új oldalon folytatódik a cselekmény. Valamilyen rossz, lila tintával, úgyhogy egyes betűk teljesen kifakultak, eltűntek, alig lehet kisilibizálni, a bejegyzést.

„Isonzó, karácsony este. De a gyönyörű táj olyan, mint tavasszal. Babérbokrok illatoznak, és még minden csupa virág. Ha egy kis szél fúj a tengerről, sós lesz az ember lehelete. Vera, szlovén háziasszonyom lánya, aki jövőre lesz tanítónő, egy csésze tejszínhabos kávéhozott be reggel, és kellemes ünnepeket kívánt. Kezet nem adhattam neki, mert az ujjaim pólyában vannak, minthogy rühes lettem, így hát engedélyt kértem tőle, hogy megcsókolhassam a homlokát, amit rákpiros arccal meg is engedett, de aztán kirohant a szobából. Sch. ezredes úr lekutyateremtettézt, s azt mondta, tanuljam meg, hogy egy orvosnak első és legfontosabb dolga a mosa-

kodás. De hogy lépni sem tudtunk heteken át a sebesültektől, mert a padló is tele volt velük, hogy is sejthette volna. Ő a legnagyobb harcok idején is módot talál rá, hogy sárga bricskáján, felhúzott sátor alatt bekocsikázzék Montefalconéba, mert a fáma szerint halálosan szerelmes Beáta nővérbe, aki tulajdonképpen egy Bessenyei bárónő, s állítólag nem zárkózik el Sch. ostroma elől. Különben minden pillanatban várhatom a betegszabadságot, s egy kicsit azért sajnálom itt hagyni ezt a csodálatos vidéket és ezt a kislányt a kék rakott szoknyájában, aki elvárja, bármily későn jöjjenek haza, hogy átkopogjak hozzá a falon. Ha most elmegyek, soha többé nem fogom látni. De minden egyéb rettenetes. Állandóan ki vagyunk téve szépszisnek, s a kórházaink úgy büzlének, mint a dögtemetők. Ha még sokáig tart a háború, nem lesznek fiatal férfiak, csak hősi halottak.”

Még tíz hónapig tartott a háború, de a naplóba többé semmi bejegyzés nem került róla. Nyilván a történetírókra bízta Csóka doktor a megírandókat. Ehelyett a két jegy az Operaház tizennegyedik széksorába, a Hunyadi László előadására, amelyben az itt talált színlap szerint Környei Béla énekelte a nagy áriát: Hazám, hazám, te mindenem... 1918. október 20-án. S pár nap múlva kitört a őszirózsás forradalom. A jegyek mellett valamilyen folyóiratból kitépett lap Ady versével: Két kuruc beszélget. Az utolsó strofa négy sora ceruzával aláhúzva:

*Menjünk, hát menjünk, cudar temetőkön,
Adj Isten, voltak, mi még más mezőkön
Taposunk rongyos, vén piros csizmánkkal,
Vérben pirulni egy véres világgal.*

Operába járt hát, és verseket olvasott. Adyt, aki akkor még átok alatt volt, s így némileg következtethetünk Csóka György ízlésére és világnézetére. Hogy a másik jegy kié volt, többé már soha senki nem tudja meg. De nőé lehetett, különben nem maradt volna mind a két jegy nála. Ő felhúzta a promócióhoz csináltatott szmokingot, a nő meg bizonyára úgynevezett kiséstélyiben volt, lévén Erkel operája mindig is gálaest. S a tizennegyedik sor meglehetősen elől van, ahova akárhogy öltözve nem lehet beülni. Már a karmester miatt sem, aki a tapsokra megfordul, és mélyen meghajtja magát.

Most már a napló utolsó sorai következnek. Talán maga se gondolta, hogy itt örökre abbahagyja, mint egy merőben reménytelen vállalkozást. Soraiából nem derül ki, megérezte-e, hogy holtáig itt

marad, minthogy a végzetes dolgok elé néz legkevesebb gyanakvással az ember.

„B. 1919. november 1-jén. Ma délelőtt érkeztem ide, első állomáshelyemre. Nem volt valami fényes bevonulás, de Mindenszentek lévén, nem szólhattak meg sokan, hogy csak egy kis kézitáskával érkeztem. Anya holnap küldi a holmimat, kocsival bútort is, a legszükségesebb darabokat, persze. Most itt ülök a nagykocsmá egérszagú vendégszobájában, és didergek. Ablakom alatt asszonyok és lányok vonulnak ünneplőben, virágcsokrokkal, nyilván a temetőbe, s én egy kicsit árvának érzem magam. Apa a tőle megszokott realitással helyeselte ezt az elhatározásomat, mert így legalább nem választ el bennünket az országhatár, s még hozzátette: vagy gazdagon nőülök, s akkor rendelőt nyithatok, vagy elszegődöm községi orvosnak. Ezért jöttem haza, és vállaltam el ezt az állást. Délben tisztelgő látogatást tettem a jegyzőnél, a bírónál és a plébánosnál. A bíró, egy pocakos, pirosposzgás magyar azt kérdezte: asszony van, doktor úr? Mikor azt feleltem, hogy nincsen, nagyon komolyan rávágta: pedig legyen minél előbb. Mert anélkül az ember csak fél-ember, akit kipletykázna az asszonyok. Muszáj megírnom Miminnek, viszonzásul azért a könnycseppért, amely a szeme sarkában megjelent, amikor elindult velem a Keleti üvegcsarnokában a vonat lassú pöfögéssel, s ő még pár lépést szaladt is, szegény, a vonat után. Hátha meggondolja magát és a kedvemért otthagyja Óbudát. Különben tegnap mondta a megyei tisztifőorvos, hogy egymás után jönnek haza a fiúk: Sztankovics Szivácra, Rajna Leó Bajsára, Fürst Sanyi pedig Verbászra megy. Hogy én itt meddig maradok, érdemes lesz-e berendezni mind a négy szobát az orvosi lakásban, a jó ég tudja. Csak annyit mondok hát: Vederemo! S erre megint eszembe jut az isonzói kislány. Vajon ő is hasonló gondokkal küzd valamilyen isten háta mögötti falucskában mint tanítónő?”

Azóta, hogy dr. Csóka Györgyöt 1955 nyarán nyugdíjazták, hat orvosa volt a falunak. Legtovább, hét évig Momčilo Nikolić volt, egy vidám bánáti fiú, aki végigudvarolta az eladó lányokat, de egyiket se vette feleségül. Az utolsóval, S. A. óvónővel jegyben járt, de egy nyáron Mostarnál, a Neretva-kanyarnál nekihajtott egy kavicssal teli dömpernek, s a helyszínen meghalt.

Volt aztán olyan is, aki csak néhány hónapig maradt, és többször előfordult, hogy a falunak jó sokáig nem volt orvosa. A városból jártak ki felváltva, mint valami ügyeletre, s a négyszobás orvoslakás üresen állt. Egy ideig a szülésznő járt el szellőztetni,

s az elszaporodott egereket irtani, mert abban reménykedett, hogy majd neki ítélik a lakást az illetékesek, de aztán megint csak jött egy orvos, és kezdődött minden előlről.

Jelenleg egy orvosnő a vezetője az egészségháznak, ahol rajta kívül egy fogász, két hivatalnok és egy szülésznő dolgozik. Meg a patikus, aki azonban csupán középiskolát végzett, s így csak kész gyógyszereket adhat ki.

A doktornő negyven-egynéhány éves, elvált asszony, rosszul szókített hajjal, különben halk szavú, a szemében csendes mélabúval és kedvetlen lemondással, s talán azért beszél közömbösen Csóka doktorról.

— Engem egy-egy napra gyakran helyettesített. Viszont én is elnéztem neki, hogy még mindig voltak házai. Maszek alapon, természetesen. Főként öregekhez járt, akiket elriasztott a modern vizsgálat technikája.

— Mit kell ezen érteni?

— Például a röntgent, az EKG-t. Mert bármilyen hihetetlenül hangzik, még ma is vannak faluhelyen betegek, akik egy öreg orvos kopogtató ujjainak inkább hisznek, mint az átvilágításnak. Ilyenekhez járt ő, kopott sztetoszkópját díszkréten zsebre vágva. Nem szóltam, hagytam. Nemcsak miatta, akiknek feltehetően lelki szükséglet volt a praktizálás. A betegekkel szemben sem akartam akadékoskodni. Akinek az kell, hogy a „jó öreg doktor bácsi” elüldögéljen az ágya szélén, s vigasztaló szavakon kívül hársfateát és körömvirágot rendeljen gyógyító panáceként, hát magára vessen. Egyszer azért baj történt, s akkor elvesztettem a türelmemet. Az iskoláját, Gyuri bácsi, fakadtam ki, ha egyszer látta, hogy a maga pancsolása nem segít, miért nem szólt nekem? Nem használtam ezt a szót: kuruzslás, de ez volt az értelme. Állt szegény, mint egy gyerek, letörtén, elveszetten. Magsajnáltam. Soha többé nem szóltam.

— Lelki szükségletet mondott a doktornő. Anyagi haszna nem volt ezek szerint a gyakorlatból?

— Ha volt is, egészen jelentéktelen. Talán egypár tojást, kis túrót-tejfölt, néhanapján pár csirkét vittek Lidi néninek, öreg cselédjének. Ő maga soha senkitől nem fogadott el semmit. Önérzetes öregúr volt. Azt mondta, értsem meg, csak a régi betegeit nem akarja elhagyni. Akik bíztak benne. Istenem, mit szóljon ilyesmihez az ember! Azt mondta, legyen tekintettel arra, hogy ő harminchat évet töltött itt gyakorló orvosként, ő nem alakulhat át máról holnapra magánemberré. Hát ezt én ugyan nem értettem, mert a

mi munkánk egészen más, mint az öregeké volt. Hajsztalabb, idegölöbb. Lehet, hogy nincs benne annyi idealizmus, mint régen, megengedem. De hatásosabb, célravezetőbb. Mintha éppen az lett volna a baja a régi orvostudománynak, hogy a humánium valósággal misztifikálódott benne. Közelebb volt a költészethez, mint a gyógyítás gyakorlati értékrendjéhez. S mennyivel jobb ma a halálozási arányszám, mint régen . . .

— Azt akarja mondani, hogy Csóka doktor beleragadt a maradiságba?

— Hát talán nem fogalmaznék ilyen élnesen. De tény, hogy ma egy egyszerű technikus is megbízhatóbb körképet tud produkálni, mint régen kezdetleges eszközeivel egy falusi orvos. Mengegedem, hogy Gyuri bácsi nagyon művelt volt. Rengeteget olvasott még az utóbbi időben is. Nekem nincs időm olvasásra. Ő azonban valószínűs kis tanfolyamokat tartott nekem nagyon szép, de merőben fölösleges dolgokról, ha esténként olykor eljött egy csésze teára, amíg én a gyerekekre vasaltam, vagy a másnapi ebédet készítettem elő a konyhában. Ült a hokedlin, és mesélt. Charcot-ról, Semmelweisről. /Egy pap nem képes nagyobb áhítattal kiejteni a szentek nevét, mint ahogy ő beszélt egykori professzorairól, Korányiról, Moravcsikról és Grószról meg valami Dollingerről. Máskor Kretschmer alkattanáról beszélt, amelyet mi már maradinak tekintünk. De mondom, mindez inkább költészet volt, mint medicina. Én kilépek a rendelőből, és azonnal anya vagyok ezer egyéb gonddal tele. És konferenciákra járok, miközben a hátam mögött megszólalnak, hogy sokat keresek titkos küretekkel, s szememre vetik, hogy vettem egy kis nyaralót Cavtatban. És saját kocsimon megyek le a tengerre a gyerekekkel. Mit mondjak még?

Semmit. Épp eleget mondott ahhoz, hogy még jobban izgasson Csóka doktor itt elmúlt élete. S én persze nem utasítanám ki ilyen ridegen és lenézően a költészetet a medicina bűvköréből. Inkább visszamegyek az öreg cselédhez, a régi dolgok közelébe, s egy Eszéken feladott képeslapon máris olvashatom a baráti közlést:

„Kedves Gyurkám, nem tudom, megkaptad-e te is a meghívót a vasdiploma átvételére. Azt hiszem, csak ketten leszünk a korosztályunkból, és a profokból persze senki. A fene egye meg, hogy elmúlt az idő! Én szívesebben lennék medikus megint, méghozzá gólya, akinek a legrandább hullát osztja ki boncolásra Kovalovszki bácsi a Szvetenai utca pincéjében . . .”

— Oda már nem ment el a doktor úr — rebegi Lidi néni dalmatosan siránkozó hangján, az emlékezésnek azzal a bágadt moso-

lyával, amelytől még fájdalmasabb lesz a panasza. — Pedig nagyon készülődött rá! Elküldte velem a szabóhoz kivasaltatni a szmokingját. Azt mondta, ahhoz én nem értek, de meg nem is váltaltam volna. Már meguntam naftalinba tenni . . .

Amint elfogadható ürügyet találtam, felkerestem dr. Csóka György özvegyét a városban. El voltam készülve rá, hogy egy roskatag matróna fogad majd, ezzel szemben életvidámnak tűnő, mosolygós hölgygel találtam szemben magamat, akit igazságtalanság lett volna egyszerűen öregasszonynak mondani, ha százszor az volt is. Hetven körül járt az özvegy, de az embereknek abból a fajtájából való lehetett, akik sosem öregszenek meg. Nem is kerteltem, mindjárt rátértem jövetelem céljára.

— Jaj, szegény Gyurkám! — csapta össze a kezét, talán nem is bánatosan, csak úgy megszokásból, s miután ujjai között megropogtatott egy cigarettát, mint az igazi dohányosok, rágyújtott. — Áldott jó lélek volt, de nagyon nehéz ember. Nem tudom, mi az, ami közelebről érdekelné vele kapcsolatban.

Egy pillanatig haboztam, mondjam-e, hogy minden.

— Hát talán faluszeretete. Az, hogy harminchat év után se tudott megválni a falutól, pedig már nyugdíjazták. Inkább vállalta a magányt . . .

— Igen — mondta az özvegy egyszerű tárgyilagossággal, s frissen rúzsozott száját kerekre formálva kifújta a füstöt. — Akkor kezdjük mindjárt a magánynál. Ez az, amit szeretett. A hosszú hallgatást, a csendes tűnődést. Egyáltalán az egyedüllétet. Képes volt órák hosszat sétálni a folyó partján. Vagy éjfélig gordonkázni egymagában, mint aki saját magának muzsikál. Egyáltalán magának való ember volt.

— De eljárt a régi társaságokba . . . Szerették . . .

— Mert különben szeretni való egyéniség volt. Amikor megismerkedtünk, nem voltam húszéves, ő meg jóval túl a harmincon. És azzal fenyegetőztem, hogy megmérgezem magam, ha nem engednek hozzámenni. Mert főleg szegény anyám aggályoskodott a tizenhat év korkülönbség miatt. Egyebekben minden rendben lett volna. Orvos volt, jó kiállású férfi, komoly és hallgatag, szóval az a típus, akibe a fiatal lányok rögtön beleszeretnek. Mit mondjak? Imádtam! Nem volt nálam boldogabb teremés a föld kerekén, amikor elvett. És ne higgye, hogy ez fiatalos fellángolás volt csupán. Sose bántam meg, hogy a felsége lettem. Mondhatom, megszüpítette az életemet.

— De hát akkor miért élt mégis egyedül? — kozkázttam meg.

— Mert képtelen volt kitépni magát a megszokott környezetből. Ott érezte jól magát. Volt egy rögeszméje, hogy az ember olyan, mint a fa, ha mély gyökeret ereszt, nem szabad átültetni, mert bepusztul.

Kicsit hunyorítva nézett rám a cigarettafüst kék fátyolán át, amely azonban mégse tudta eltakarni szeme alatt az árulkodó szar-kalábakat. Elnevette magát.

— Most már, ugye, ezért sem érti, miért nem maradtam vele én is abban a faluban. Akkor sem, amikor ott még egy hozzánk illő intelligencia volt. Huszonnyolc évig éltem az urammal abban a faluban, s csak annyit mondhatok, elég volt. Ő is gyanútlanul jött be velem, szegénykém, a városba, amikor megvettük ezt az öröklakást. Csak amikor már itt voltunk egy ideig, akkor vette elő falu utáni nosztalgiája, s valósággal búskomor lett. És amit addig nem vettem észre rajta, inni kezdett.

— Azt tetszett mondani, egy magukhoz illő intelligencia...

— Na igen. Mert a régiek eltűntek, az újakhoz meg már nem volt közünk.

— Fiatalok voltak...

— Nemcsak azért. Ez volt az az úgynevezett népi értelmiség, amely az iskolai végzettségen kívül semmi mást nem hozott magával. Ne értsen félre, nem a gyerekszobára gondolok. Inkább talán igényre, kicsit kifinomultabb ízlésre, amihez egy tartózkodóbb, de mégis disztinált modor tartozik...

— S ez dr. Csóka Györgyöt is zavarta?...

— Jaj, tudtam, hogy félreért! Engem se zavart. Csak épp egy más világ, ahonnan ezek a fiatalok jöttek. Nem találtunk közös témát. Ők folyton a zavaruk leplezésével voltak elfoglalva. Ha véletlenül összekerültünk, nem volt miről beszélgetnünk. De várjon, főzők egy kávé. Dehogy fárasztó! És nyitva hagyom az ajtót.

— Nem tetszett sajnálni őt, hogy maga kénytelen élni azzal az öreg cseléddel? — kiáltottam utána, amikor apró fehér virágos, kék blúza eltűnt, s csak a szállongó füstkarikák jelezték, hogy csakugyan itt van a közelben, a nyitott ajtó mögött.

— Ó, istenem! Dehogy volt magára hagyva — kiáltotta vissza emelkedő altjában is egy csöppnyi rekedtséggel, mint általában a dohányzó asszonyok. — Hiszen Lidi imádtá! S hogy jobban ellátja, mint én, abban biztos lehettem.

Ovatosan kerülgettük mind a ketten a kínos témát ebben a furcsa párbeszédben, mint amikor a színésznek a kulisszák mögül felelnék. De mivel ő volt a fölényesebb szellem — dr. Csókáné Be-

lényesi Olga —, hangosan felnevetett, amikor visszajött, és letette elém a párolgó kávé.

— Látom már, a maga képzeletét is a pletyka izgatja. Hogy Csóka doktor ott hagyta a feleségét, közel harmincévi házasság után, és visszament a szeretőjéhez. Mert pontosan ezt mondja a falu, igaz? Ha ott járt, hallania kellett. Mert ez volt a látszat. Ezzel szemben az igazság az, hogy én hagytam ott őt. Mert ha visszament, követnem kellett volna. Utánamenni az uramnak, ahogy az már meg vagyon írva.

— Ezt talán ő se kívánta?

— Persze hogy nem. Ismert, ahogy én ismertem őt. És mind a ketten tudtuk, hogy a különélés ellenére is összetartozunk. Ezért nem voltam soha féltékeny Lidire. Pedig amikor hozzánk került, egyszerűen gyönyörű volt. Szőke, hamvas arcú. Mondhatnám, egészen finom jelenség. Grecónak vannak ilyen madonnái, amilyen Lidi volt. Belőle hiányzott egyes parasztasszonyoknak az az affektáltsága, ahogy fejhargon, szinte, csipogva beszélnek, természetes hangjukat elnyomva, ahogy a kínai nők már kislány korukban elnyomórítják lábukat a kis cipővel.

— Engem a néphez való hűség egészen szokatlan példája készített csodálatra — vonultam vissza diszkrétan a pletykától ezzel a kicsit talán hamisan hangzó tirádával. — A doktor, aki együtt akar élni a néppel!

— Hát ez így nagyon szépen hangzik. És csakugyan így érezte az uram is. És ez volt az a pont, ahol nem tudtunk közös nevezőre jutni. Szerintem mindez merő illúzió volt. És egyoldalú szerelem. Hiszen láthatta: a paptól kezdve a módosabb parasztokig valamennyien elzárkóztak tőle. Nem fogadták vissza. Az ő törvényeik szerint az úr maradjon meg úrnak, különben nem imponál. A szívem vérzett, ha néha kimentem hozzá, mert különben ő jött be hetenként egy-egy fél napra. S mindig hozott valamit. Egy pár csirkét megtisztítva, néhány tojást. Amit a betegeitől kapott Lidi. „A nagysága nem jön vissza?” — kérdezték alattomos hízelgéssel, ha kimentem.

— És mégis sok betege volt.

— A szegények, a gypsoriak, a faluszéli öregek. Az a nép, amely még hálás tud lenni, ha lehajolnak hozzá. Á, sírni szeretnék!

Tekintete elhomályosult, valahova messze nézett, ahol már nem az ő világa volt. De aztán megnyugodva, egyszerűen, a rajongó visszaemlékezés felhangja nélkül folytatta:

— Velencében voltunk nászúton, ami abban az időben s ezen a

vidéken könnyelmű fényezésnek számított. Három hold földet lehetett volna venni azon a pénzen, amit négy hét alatt elköltöttünk. Igaz, hogy a földnek abban az időben nem volt ára, a paraszt a tönk szélére jutott. Gyurinak terményben fizettek, nekem baromfit hoztak, vaját és anyü tojást, hogy boltot nyithattam volna. Mondtam is, ha nekem valaki még egyszer tojást hoz, a fejéhez vágom.

Az egykori szegény bácskai falu azonban csakhamar elmerül a messzeség ködében, mert visszasietünk Velencébe, pisztáciafagylaltot kanalazni a Szent Márk téri cukrászda árkádjai alatt, ahonnan még látni lehet a Sóhajok hídját, s odaképzeltető Casanova láncra verve, amint az ólomkamrákba kísérik azon a hídon át. Közben már tudjuk, hogy nem sokáig volt rács mögött abban a börtönben, ahova csak a hold süttött be éjszakánként, mert a podeszta felesége is szerelmes volt belé, s éjnek idején besurrant hozzá, és kiszabadította. Florentinkalap volt a doktor fiatal feleségén, mikor lementek az öbölbe, karimája csak a szeme aljáig hagyott árnyékot az arcán, ahogy a gondolás hátradólt, s dr. Csóka György olcsó Kodakját kattogtatta, de a képek nem sikerültek. Vagy a film volt rossz, vagy a hódási fényképész rontotta el őket előhívás közben. Mikor elkeskenyedett a kanális a kanyar után, a gondolás köldökéig kigombolt ingében abbahagyta a hintázó mozdulatokat az óriási evezővel, kiugrott a partra, s azt mondta: *S'il vous plaît*, mivel abban a boldog időben még, ugye a francia foglalta el az első helyet a világnyelvek között. A Santa Maria della Salute templománál álltak meg, ahol a fiatalasszonyok térdre hullva imádkoztak a Szűzanya oltára előtt jövődő gyermekükért, aki azért lehetőleg fiú legyen. „Látod?” — súgta Csóka György a fülébe, pedig nem is kellett volna súgnia, hiszen mindenki hangosan beszélt. Egy szeplős arcú tanítónő még kétszer el is kiáltotta magát, mert a gyerekek elbáméskodtak, úgy kellett összeszednie őket. „Látom!” — súgta vissza Belényesi Olga elég bosszúsan, s kicsit bicegett, mert kisujját szorította az otthoni új cipő. „Fáj a lábam!” — tette hozzá, mire a doktor egy oroszlánfejes vörös márványpadra ültette, amitől aztán kicsit magához tért, úgyhogy a Rialtó hídjánál, a piacon már nevetni is tudott a nagyszájú olasz kofákon, akik hangosan veszekedtek, s behajlított karjukkal mutatták egymásnak, ami a világ minden néma nyelvén ugyanazt jelenti, s ahol negyven évvel később egy parányi boltocska ajtaja fölött kartontáblát himbált a szél ezzel a felirattal: „Szivacsosztüm olcsón! Forintban is fizethető!”

— Akkor azonban én már egyedül mentem, illetve egy olcsó társasutazásra fizettem be. Hívtam szegény Gyurit, mondtam neki, jöj-

jön, legyünk még egyszer fiatalok, legalább az emlékeinkben, de nem jött velem. Akkor már meglehetősen eltávolodtunk egymástól. Nemcsak azzal, hogy ő visszament, én meg itt maradtam. És nemcsak úgy, ahogy a szerelem múlik el egy bizonyos kor és bizonyos idő után. Viszont ilyenkor lesznek láthatók egészen éles kontúrokkal a különbségek férfi és nő jelleme között. Akkor különben már régén tudtam, hogy nem illettünk egymáshoz, mivel nemcsak az érdeklődésünk, a természetünk, a vérmérsékletünk is egészen más volt. Én a társaságot szerettem, ő a magányt. Ő erőnek erejével bebeszélte magának valamiféle idealizmust az orvosi hivatásról, a falu szeretetéről, a népről, kenetteljes hangsúllyal és felfénylő szemmel ejtve ki ezt a szót: nép. Én mindent untam, ami rusztikus volt, ő — óriási műveltsége ellenére — csak rajongani tudott a falusi dolgokért. Na mindegy, nem jött el velem Velencébe. Egy kicsit még el is pityeredtem ezen. Hát hogyne, amikor neki pláne ez volt az ifjúsága, ez a táj. Itt volt fiatal katonaoorvos, s én még tisztán emlékeztem a meséire abból az időből. Hogy kihajtotta inge fehér gallérját a zubbonyára, ebből látni lehetett, hogy orvos, és így járta mámorosan a templomokat Tizian képei után. San Micheléről aztán írtam neki egy színes anizixot . . .

Gyors számításokat végezve, megállapítható, hogy Axel Munthe, Viktória királynő orvosa akkor már rég nem élt. 1968 táján, ama társas kirándulás idején már a könyvét sem olvasták, amely pedig a harmincas évek elején nemcsak orvosok, de valamirevaló kisvárosi sznobok könyvspolcáról sem hiányozhatott. És San Michele, amelyet romokból kiemelt római téglákból épített, még megvolt. Éppen csak kíváncsi nemigen volt már rá senki. Kultúrtörténészek dolga lenne kikutatni, mi él tovább: a könyv vagy a műremek.

— Untergang des Abendlandes, jegyezte meg erre fanyarul, szegény, amikor elmondtam neki, hogy egyedül sétáltam a narancsligetben és egy százéves aggastyán, az idegenvezető csoszogott köhécseelve utánam, s fecsegett a várható baksis kedvéért a fehér márványból faragott nimfákról, torzókról és Gorgó-fejekről, lehetőleg pontos dátumot is közölve. De nem is tudom, miért mesélem ezt most magának. Talán nem is érdekli! Mivel nem vág pontosan bele abba a témakörbe, amiért felkeresett. Igen? Szóval mégis? Mert a dolgok azért szorosan összetartoznak.

— A falu és ami Európából maradt. Erre tetszik gondolni?

— Igen. Még közelebb, a megváltozott világra. Ennek a terhe és minden következménye nyomasztotta szegény Gyurkámát. De ott volt a fejében a vesszőparipája: a gondolat, amelyhez görcsösen ra-

gaszkodott, hogy a nép és a falu megtartó erői, ahogy mondani szerettem, minden megrázkódtatás nélkül fogják átvészelni a válságot. Gúnyolódtam vele. Na igen, mondtam, ahogy ezt a falusi doktorok elképzelik... De tulajdonképpen ordítani szerettem volna, hogy nem látja: a falu alig várja, hogy feltörhessen a sárból, az elmaradottságból, szokásokat, hagyományt, dajkadalt és mindent felvedve beleolvadjon a nagyobb közösségbe, a maradék Európába, a civilizációba. És ő maga se kellett a falunak. Csak, mint ahogy már mondtam, a szegények ragaszkodtak hozzá. Akiknek nem volt alkalmuk feltörni. És ezt a kényszerű ragaszkodást hálálta meg ő azal, hogy kikutyagolt hozzájuk a sárban, és elüldögélt izzadságtól savanyú ágyuk szélén, mint a régi, falusi doktorok...

A különbség a doktor özvegye és cselédje között természetesen nagy. Nemcsak azért, mert Lidi néni nem volt Velencében, s minden más tekintetben elmaradt dr. Csókáné mögött. Egy dolgot kivéve: hogy mindenkinél jobban tudta, mi egy falusi orvos dolga. Nemcsak a hivatásában, társadalmi viszonylatban is. Hogy mit vár tőle a falu, a nép. Hatni is tudott rá egy-egy szelíd szavával vagy sokatmondó hallgatásával. Anélkül azonban, hogy ne érződött volna a doktor iránt tanúsított feltétlen tisztelete.

— A fene látott ilyet! — mérgelődött a doktor. — Kihívnak engem azok a Molnárék éjszakára, pedig csak az a baj megint, hogy az ember részegségében félig agyonverte a feleségét.

— Azok nagyon szerencsétlen emberek — mondta az öreg Lidi, miközben felsegítette rá a bekecsét, és meggyújtotta az udvari lámpát, úgyhogy a gazdája árnyéka széles csíkban hosszan és lilán esett a hóra.

Erre dr. Csóka György dörmögött valamit, és elindult az éjszakában.

És akkor valóban kiderült, hogy szerencsétlen a család. Egyik lányuk bőrtönbe került, mert megfojtotta újszülöttjét, a másik, aki hárászkendőjét összefogva inge fölött a mellén, ideszaladt, és bekopogott érte, egyedül maradt a két gyermekével, mert ura elhagyta, húszéves fia pedig hülyén született, és nem volt való semmire.

S dr. Csóka György megértette, hogy ilyenkor a szegény ember nem tehet mást, mint hogy maga is odaáll pusztítani, ami még megmaradt.

Persze, a világ változását is megértőbben fogadta az öreg cseléd. Mikor jöttek haza lerongyolódva, kiéhezve háborúból, fogságból, kórházakból a katonák, s nem sokkal ezután felsorakoztak a község háza előtt, mert osztani kezdték a földeket, azt Lidi csillapíthatat-

lan izgalommal nézte. Akkor még ő is fiatal volt, s mondta is volna meg nem is a konyhában, ha a nagyságos asszony kijött, és illett beszélgetni vele, hogy nem is remélte megélni ezt. De csak egyszer szaladt ki a száján valami, ami elárulta az átalakulást kísérő érzelmeit, a doktor felesége azonnal letorkolta: Miért, mi bajuk volt, amíg napszámba jártak? Most nézhetik, hogyan boldogulnak, ha elmarad a kereset.

— Maga nem kísérte el a doktor urat egy-egy útjára? — kerülgettem messziről tapogatózva a viszonyukat.

— Jaj, hova gondol! Hogy jöttem volna én ahhoz?

— Nem a régi időkben. Mostanában, amikor már nehezőre eshetett a járás, nyolcvanöt évesen. És mégis kiment a falu végére...

— Könnyen járt még mindig a doktor úr. Csak egy picit lassabban. Nem volt szüksége az én gyámolításomra.

— Nem is úgy gondoltam. De talán rövidebb lett volna az útja, ha egymásba karolnak, s elbeszélgetnek közben kicsit.

— Az kellett volna a vörös Farkasnak! Csak az! Még a tisztelendő urat is rávette volna, hogy kiprédikáljon bennünket. Mert az egy olyan túlokos, aki mindenki fölött bírónak érzi magát.

És itt aligha csupán az öregek szerelmének szemérmes eltitkolásáról volt szó, ami pedig szintén érthető volna. Mikor Jókai a sír szélén feleségül vette a húszÉves Gross Bellát, a szép zsidó lányt, felháborodott az egész ország közvéleménye. Goethét meg ki akarta tagadni a fia, akiből egyébként nem lett soha semmi, mert beleszeretett a tizennyolc éves Ulrike Lewetzowba. Kossuth Lajos kilencvenéves korában, reszkető kézzel írta bizonyos Sáríkáknak a hosszú, érzelmes leveleket, pedig sejtette volna, hogy azok egyszer nyilvánosságra kerülhetnek, s holtában is megtépázhatják homloka fölött a dicsfényt.

— Az én dolgom az volt, hogy megfőzzek, és elgondozzam a doktor urat. Csak a hosszú, téli estéken ültem kicsit a szobájában, és vagy a rádiót hallgattuk, vagy az ő muzsikáját a kisbőgőn. De én nyolc óra után már elálmosodtam, mondom, doktor úr, elmegyek, lefekszek. Azt mondja, hova mennél, Lidi, hiszen olyan hosszú még az éjszaka. Azt mondja, alszunk majd eleget odalenn, a földben. Te ugyan még ráérsz, de én már hallom, hogy jönnek értem fekete lovakon. Szóval érezte, hogy némsokára meghal...

Az elértékenyedésnek ezt a pillanatát próbálom kihasználni, s beljebb merészkedni megboldogult dr. Csóka György és a csendesen sírdogáló Lidi néni titkárnak kapuján, amikor megkérdezem:

— A nagyságos asszony végig jóindulattal volt magához?

— Mért ne lett volna! Én ötöt nem bántottam soha se szóval, se gondolatban. Elvégeztem a dolgomat. Ha nagy ritkán kijött egy fél napra, még mondogatta is: nagyon hálás vagyok neked, Lidi-kém, hogy törődsz az urammal. De még inkább a kisasszony, mert én még így mondom mások előtt, pedig már unokája van. Szóval a lányuk Zágrábból, mindég külön írt nekem pár sort, ha a doktor úrnak írt. Most meg, hogy meghalt, még külön is megköszönte, amit a doktor úrért tettem. Itt is van a levél, amit írt, pedig amikor a temetés után összeborulva sírtunk, már elmondott mindent . . .

„. . . tudom, neked fog leginkább hiányozni szegény apus. Te voltál vele a legtöbbet, és senki annyit nem tett érte, mint te — olvassuk a hosszú levélben. — Csak az vigasztal, hogy talán neked is jó volt így, s nem volt a terhedre apus gondozása . . .

Kósa Lidi negyven éven át szolgálta dr. Csóka Györgyöt és családját. Ebből az időből közel huszonöt évet töltött egyedül az öreg orvos mellett. Efölött nem tudott napirendre térni a falu? Mert többet sejtett az öreg és a cselédje közötti viszonyból, mint ami a valóságban volt.

— Á, kérem, többre becsülte az öreg doki Lidi nénit, mint a saját feleségét! — mondja a boltos a jól értesültek biztonságával.

S ez lehetett az elégtétel is az együtt leélt hosszú évekért és a megszólásért.

Dr. Csóka Györgyöt halálában egy kriptá várt a városi temetőben, ő azonban itt temettette el magát, a falusi sírkert akácai alatt. Ahol az élete fogyott el, ott kívánt a halálában megpihenni. Ezt az utolsó kívánságát magától értetődő könnyel vette tudomásul a falu.

— Még egy kis vitánk is volt a tűzoltók parancsnokával — mondja Dušan, a helyi hivatal vezetője, akit a megszokás jogán még ma is jegyzőnek nevez a nép. — Üzentem neki, hogy menjen ki a zenekar, muzsikáljanak a lakásától a temetőig. Mert olyan mesék is voltak, hogy a pap nem akarja kikísérni, mivel szabadkőműves volt, és a cselédjével élt vadházasságban. Hogy az a szabadkőművesség mi volt, én nem tudom. Ami meg azt az öregasszonyt illeti, hát azt hiszem, sok kárt már nem tett benne a doktor.

Még nevettünk is ezen a megjegyzésen. Én udvariasságból, a hivatal vezetője őszintén. Aztán röviden elmondtam, amit a szabadkőművességről tudok. Hogy itt is a humanista műveltség az emberbaráti jószándék hozta létre a tizenharmadik század közepén, s olyan ragyogó szellemek lelkesedtek érte, mint Kazinczy. Persze

folytatnom kellett volna a rövid tanfolyamot azzal, hogy ki volt Kazinczy, ehelyett azonban inkább megkerültem nagy ívben az egész bonyolult ügyet, s aziránt érdeklődtem tovább, hogy még mi volt, amiért a tűzoltók derék parancsnoka vonakodott.

— Hogy nem volt tűzoltó, meg kommunista se volt. De mondom, az istenit maguknak, Sándor bácsi, valamit csak tett a faluért! Én csak kilenc éve kerültem ide, de maguk itt születtek, jobban kell tudniuk, ki volt Csóka doktor. Mert az a nagy helyzet a zenekarral, hogy bálakban meg lakodalmakban húzhatják reggelig, s kereshetnek, amennyi beléjük fér, ahhoz senkinek semmi köze. Viszont ezért kell nekik ingyen muzsikálni a temetéseken.

— A tisztelendő úr is meggondolta magát — szólt közbe Csejti Ferenc nyugalmazott írnok, aki kisegíteni jár be néha-néha, mivel a helyi viszonyoknak ő a legjobb ismerője. Mégpedig latinul énekelte végig a plébános úr az utcákat. Mert azt mondja, az öreg doktor biztosan így képzelte a temetését, latinul.

Most aztán ő meséli nagy kitérőkkel, negyven-ötven évvel visszatérve a múltba, hogy micsoda gyötrelmes dolog volt egyébként az a latin. Ővele például azzal utáltatták meg az iskolát, evégből maradt ki aztán és lett díjnok a községházán. A diákkverset idézi: Páter noszter, apád suszter, anyád varga, te pedig vagy egy nagy marha... Ezen aztán ő maga úgy nevet, hogy leveszi drótkertes pápaszemét, és szaporán törölgeti piros kockás zsebkendőjével, mert egészen bepárásodott.

Aztán gondolatban, s az elbeszélést követve megyünk a temetés után. A tűzoltók zenekara lassú, méltóságteljes léptekkel, a klarinétok visszafojtott sikoltásával, s a trombonok halk harsogásával játszott a végig szűkös és divatjamúlt repertoárját, ügyesen kihasználva a plébános úr reszketeg tenorjának gyakori szüneteit, míg a kerítéseken át kinézők feje volt látható, mert ezt a ritka eseményt senki sem akarta elszalasztani. Az érdeklődést nem is annyira a halál keltette, sokkal inkább a látványosság, ami a porcelánnadrágban lépkedő karmester ritmikusan emelkedő, majd alászálló vezénylőbotjától kezdve a gyászoló hozzátartozókig egyformán érdekes volt.

A falu közvéleménye eközben megfelelő elégtétellel vette tudomásul, hogy közvetlenül a koporsó után az özvegy lépkedett lefátyolozva, egyik kezével a vejébe, dr. Zvonko Zvonkoviába kapaszkodva, másikkal a lányába, aki fekete kendősen és kisírt szemekkel bortorkált a rossz úton. A halott fia nem jöhetett haza Ausztráliából.

Lidi, aki egyetlen támasza és gondozója volt hosszú időn át az elhunytaknak, s talán — ahogy a falu állította — a szeretője is, messze

a gyászoló családtól, szomszédok és hivatásos virrasztó asszonyok között elvegyülve ment dr. Csóka György koporsója után, mint valami idegen. A rendnek és a tiszteletnek eleget téve, ahogy itt a látszatot nevezték, amihez azonban mindenki ragaszkodni kívánt.

A sírnál, mintha csak összebeszéltek volna a plébános úrral, a vörös Farkas emelkedett a fejek fölé, miután elnémult az ének, s erőlyesen megköszörülve torkát, elkiáltotta magát: Tisztelt gyászoló gyülekezet . . .

Vörös Farkas, akit a sok Farkastól megkülönböztetően a haja színe után nevezett így a nép, gyakran szerepelt Lidi néni panaszai-ban fenyegetően és engesztelhetetlenül. Mint erkölcscsősz és minden tekintetben hangadó a falu egész kis rétegének volt a képviselője. Semmi sem történhetett, hogy ő ne fejtette volna ki a maga különvéleményét, körömszakadtáig védve azt egy kis kör bólogatói között, hogy aztán hivatalos helyen túlzott lojalitásának adjon hangot. A közszereplésnek helyi viszonyok közé szorított hőse volt, s így a falu első emberének hitte magát, s most is kötelességének érezte ezt a gyászos fellépést Csóka doktor hamvai fölött.

„. . . eltávoztál az örök béke mezejére . . .” — folytatta rekedt pátozzsal és a retorika bizalmasodón tegező stílusában, mintha pusz-pajtása lett volna az elhunyt. S ezen nem ütközött meg senki. A halál mezeje s az örök béke csendje kötelező frázisként lebegett a fejek fölött.

Ez volt hát a búcsú, amivel nem is azok adóztak dr. Csóka György emlékének, akik miatt visszajött, akiknek lázban égő beteg teste fölé hajolt. A szegények, az öregek és elhagyatottak, akikhez eljárógatott, akik helyett olykor az orvosságot is kifizette, nem voltak jelen ebben a felvonulásban a teremő felé vezető úton. Egyrészt maguk is elköltöztek már az említett örök béke mezejére, másrészt sohasem vettek részt a falu közéletében.

A LÁTOGATÓ

HOLTI MÁRIA

Azt is el tudtam képzelni, hogy lábujjhegyen jött fel a lépcsőn, mivel eredendően a konspirációsok fajtájához tartozott. Bemutakozáskor egy szuszra elhadarta, hogy ő tulajdonképpen apai ágon való unokaöcsém, és annak idején, amíg a szülei a tragacssal bele nem rohantak abba a teherautóba (ott is maradtak, így mondta), néha hallott rólam ezt-azt unalmas vasárnap délutánokon, amikor szerinte mintegy véletlenül előkerültek a családi fényképek. Mind-
ezt hadarva mondta, de azért annyira gyorsan mégsem, hogy a hangban rá ne ismerjek az igazi Liskaira.

Tréningruhában volt. Haja kissé lenőtt; de láttam, ez a lenövés nem növesztés, inkább amolyan időből való kifutás eredménye. Észrevette, hogy a loboncát nézem, mert rögtön bele is túrt. Felfelé lendülő jobb keze ujjain a körmök rágottak voltak.

— Tehát te volnál a Zoli — mondtam esetlenül. — Aki nem szeret körmöt vágni.

A tizenhét évesnél idősebbnek semmiképp sem látszó fiú mintha elpirult volna. Foszlásnak indult tornacipőjű lábaival szemmel láthatóan alig tudott mit kezdeni; a bal lábason a nagyujj felett diónyi lyuk tátongott.

— Te pedig, te lennél a Margó — kényszeredetten nyögdecselt, látszott, magában nehezen döntötte el, hogy tegezzen-e vagy magázzon. — Tudod — folytatta egyre bátrabban forgó nyelvvel —, már rég terveztem ezt a látogatást.

— Helyes — csiszogattam tovább a társalgási szöveg élet. Megkérdeztem, kér-e egy tálka kompótot. Bólintott, pumaugrással az asztalnál termett. Habzsolta a kompótot, szürcsölt, és ha jól emlékszem, a lében úszkáló szegfűszegeket is kihalászta, és bekanalazta. — Hát akkor beszélj magadról — biztattam, miközben a többszöri repetától kiürült a nagy levesestál. — Például, mit csinálsz, hogyan élsz?

Zoli a kis könyvespolcot méregette, mintha nem is hallotta volna a kérdést. Nem azt az odavetett pár könyvet nézte, inkább a polc favázát vizsgálta. Egyszer csak izgatottan megszólalt:

— Azokat a deszkákat, ott alulról, meg kell felezni. Leszakadhatnak.

Bólintottam. Talán mert éppen rohannom kellett volna valahová, sűrgetőn megérintettem a vállát:

— Zolikám, beszélj magadról egy kicsit.

— Mít mondjak? — kuncogott. — Beszélhetek én, amiről csak akarsz, ha kell, de magamról? Magamról nincs mit. Nekem nincs életrajzom.

Talán megrökönyödésre számított, arra, hogy biztatom és tiltakozom, ezért csak ezt mondtam:

— Jó. Akkor mondd el, sorjában, hol voltál ma délelőtt, mit csináltál.

— Itt, a szomszédban, az építkezésen. Szerelek. Vagyis hogy tanuló vagyok. — Hirtelen elhallgatott, nyilván megsokallta az információk tömegét, én viszont megértettem, egy kérdésre bővebb választ sehogy sem kaphatok. Zoli várta a további kérdéseket.

— Hol laksz?

— Hol laknék? Otthon, az Icuval.

— Icu? Az ki, az Icu?

— Hát, a nővérem. Fotóművész vagy micsoda.

— Aha. És ti ketten egyedül árválkodtok.

— Semmi árválkodás. Egészen jól megvagyok.

— Zoli, ezt jó hallani, hogy elégedett vagy. Tudod, olyan kevesen vannak, akik ugyanezt el merik mondani magukról.

— Én se nagyon mondogatom, de ha már így kiforszíroztad — ökleit a szájára szorította, úgy vihogott. — Most például az a fő problémám, hogy hogyan kerülhetnék be a Villamossági Kutatóba. Hallom, fiatalokat keresnek. — Reménykedve nézett, mintha én magam lettem volna az energiaügy fő embere.

— Nézd meg, Zolikám. Utána kell járni.

— Igen, de ha én nézem, akkor nem lesz belőle semmi. Szóval arra gondoltam, hogy esetleg te. Az Icu mondta, hogy te benne vagy a pikszisben, annál az újságnál, és az ilyenek, mint te is, mindent ki tudnak járni.

— Zolikám, itt valami félreértés van. Én csak egy üzemi lapnál vagyok, és ott is csak amolyan mindenés. Velem vetetik meg a gemkapcsokat is. Én cserélem ki a gépszalagokat.

— Ez az, ez a jó, pont így képzeltem én is. — Zoli hadoná-

szott örömeiben, örült, hogy ilyen jól megmagyarázta a dolgokat, aztán sietősen felugrott: neki mennie kell, a többieknek fogalmuk sincs, merre járják. — Szóval, akkor szüret, és elintézed — kiabálta az ajtóból. — Elhűlve néztem, ahogy a lépcsőkorláton egyre gyorsuló sebességgel csúszott lefelé; tisztán hallottam, ahogy vagy két emelettel alattam még visszakiáltott: — Akkor a jövő héten megint eljövök, jó?

Szaladtam fűhöz-fához. Eszembe jutott például, hogy az egyik művezetőknek van egy elektromérnök rokona. Azon a héten engem a gemkapcsosok alig láttak. Úgy éreztem, ha nem mozgatok meg az ügyben hegyeket, Zoli szemében senki vagyok, sőt annál is, a porszemnél is kevesebb. Amolyan semmire nem kötelező ígéreteket kaptam rakásra, többen is türelemre intettek: mindennek megvan a maga átfutási ideje, az ilyesmi nem megy csak úgy máról holnapra, amikor fizikuszenik szaladgálnak az utcán falkában, munkakönyvvel a zsebükben. A legtöbben megkérdezték, kicsodám nekem tulajdonképpen ez a Zoli.

— Az unokaöcsém, a Liszkai ágról — mondtam büszkén.

— Hm, az unokaöccse. Hm.

Amikor már nem mertem tovább feszíteni a húrokat a gemkapcsosok körül lógási téren, alázattal az igazgatóhoz folyamodtam. Elmondtam töredelmesen a dolgok állását, próbáltam Zolit megmagyarázni, azt, hogy árva, hogy csak egy nővére van, aki jelenleg fotós, de akiből előbb vagy utóbb egy Brassai lesz, és így tovább.

— Akkor miért nem a nővére tapogatózik a villanyosok körül?

— Azt én nem tudom — válaszoltam a logikus kérdésre, és elszorult a torkom. Hirtelen köhögni kezdtem. Talán megsajnálta, talán le akartak rázni, de a vége az lett, hogy az igazgató pár mondatot firkantott egy névjegyre, és a kezembe nyomta:

— Hát akkor vigye el, izé, az unokaöccse ezt a pár sort a címre, aztán majd referáljon.

Ha lett volna lépcsőkorlát az irodaházban, biztosra veszem, hogy örömeimben én is a korláton csúsztam volna lefelé. Mindenesetre kettesével szedtem a lépcsőket, ami lefelé menet nem is olyan kis dolog.

Nem telt el egy hét sem Zoli látogatása után, amikor ismét beállított. Egy hatalmas farkaskutyával jött. Már az ajtóban észrevettem, hogy a fiú körmei frissen voltak rágva, viszont új tornacipő volt a lábán. Szerencsétlenségemre még kompórttal sem kínálhattam,

üres volt a konyhám. Talán számított is valami hasonlóra, mert a zubbonya belső zsebéből büszkén előrántott egy zacskó cukrot:

— Ezt neked hoztam. Elintézted?

— Mit, Zolikám?

— A Kutatót.

— Kérlek szépen, itt van ez a cetli, elviszed a megadott címre. Elbeszélgetnek veled biztosan, azután majd meglátjátok.

— Aha, értem — mondta. — Le akarnak rázni.

— Akarnak a fenét, Zolikám. Teszed, amit mondok, és majd kialakulnak a dolgok.

Zoli csendesen gubbasztott a széken, egymásra rakott lábát szüntelenül cserélgette, tekintete a könyvespolcon nyugodott. Nagy sokára szólalt csak meg:

— Azokat a deszkákat alulról meg kell felezní. Leszakadhatnak.

— Igazad van, Zolikám — bölintottam, ugyanakkor kénytelen voltam a körbeszaglászó farkaskutyára figyelni. — Egyébként?

— Egyébként vagyogatok. Beírtam.

— Beírtál?

— Aha, az Icunak. Kiállít a művház folyosóján. Egy vastag füzetet rakott ki vendégekönyvnek. Hát én beírtam, biztos, ami biztos. Megírtam szépen, hogy nekem elegendő van nála az egészből. Mindenből. Főképp a barátjából. Ha még egyszer beteszi az a pasas hozzánk a lábát, én elevenen megnyúrom. Megnyúrom mind a kettőt. Az a pasas csak terrorizál bennünket, parancsolgat, az Icu meg ugrál neki. Kidobta a gyufaskatulya-gyűjteményem. Előbb rátaposott, aztán be a szemébe. Mindent megírtam.

— Úgy érted, Zolikám, a vendégekönyvben?

— Miért ne? Így nem kerülheti el a figyelmét. Műbőrbe kötötte.

— A gyűjteményt leszámítva, mit bánt az téged, hogy milyen az a pasas? Az az ő dolguk, nem?

— Esetleg. De ez a kutya, itt — a farkasra mutatott színpadiasan — teljesen kopasz volt, amikor megvettem tőle. A neuraszténiától kopaszodott meg. Az állatorvos is mondta, hogy teljesen normális jelenség, ha egy állat lehámlik a depressziótól. Verte, ordított velem, lehetetlen étellel etette. Egyszer részegen hozta hozzánk a kutyát, állítólag szomjaztatta, és víz helyett sört adott neki.

— Értem, Zolikám. Megmentetted attól a Drakulától, és helyes mederbe terelted a dolgokat. — Tanácstalan lettem, fogalmam sem volt, hová akar kilyukadni; már-már attól tartottam, sötétedésig

sem végez a bűnlajstrommal. Várakozóállásban feltéptem a cukroszacsót, és tartalmát egy kis fatálkába öntöttem.

— Egyél, Zoli. A pasasra meg rá se ránts. Mintha nem is létezne. Az a lényeg, hogy az állat kivirult a fennhatóságod alatt. Fejezzük be a rémségeket.

Zoli eltolta maga elől a kis fatálkát.

— Nem élek vele. Sok a lyukas fogam.

Itt, a lyukas fogagnál tartottunk Zolival, amikor hosszan és türelmetlenül berregni kezdett a csengő. Egy idegen fiatal nő állt az ajtóban, válláról csokorszerűen lógtak le a fényképezőgépek.

— Icu vagyok, a Liszikai Icu, örülök, hogy végre megismerkedhetünk, elvégre unokatestvérek vagyunk, és tessék mondani, a Zoli itt van?

Már éppen válaszolni akartam, amikor megpillantottam a jövevény válla felett egy szemüveges férfifejet. Anélkül, hogy Zoli különöseleg előre lefestette volna, kitaláltam, hogy Drakuláról van szó. — Jöjjenek be — mondtam Liszkai Ilonának és barátjának, amikor a farkaskutya a nyitott ablak előtt termett, és lefiniveléssel kiugrott. Zoli ordítása velőtrázó volt:

— A második emeletről! Emberek, segítség!

A Liszkai hölgyről teljesen megfélelkezve Zolihoz ugrottam, és megráztam:

— Rohanj, itt a sarkon mindig találni taxit, talán az állatorvost még eléred vele.

— Nincs pénzem — mondta halkan. — Mindent erre a — a fatálkára mutatott — cukorra költöttem.

Az asztalra öntöttem kézitáskám tartalmát, és fizetésig még viszsamaradt pár fillérem Zoli zsebébe raktam.

— Talán elég lesz. Rohanj!

Drakuláék még rövid ideig maradtak; a férfi az utolsó szemig kiürítette a kis fatálkát.

Aztán nagyon sokáig, talán hónapokig sem láttam Zolit. Amikor végre megjelent, egy esős vasárnap délelőtt a sántító kutyával, olyan szótlan, levert volt, mint egy sztalaktitoszlop. Szardíniával kínáltam, akadt néhány koraérett alma is, ugyanolyan színűek, mint azon a Vaszary-képen a fényárban úszó erdei tisztás. Zoli is észrevehette ezt a különös, a régi gázlámpák sugárzásával világító zöldet, mert a pillantása elidőzött rajta. Én szorongva arra vártam, hogy beszámol végre a Kutatóhoz vezérlő névjegy hatásáról, de ő csak hallgatott. Ebből a mély hallgatásból megértettem, hogy eszé-

be se jutott elmenni a megadott címre. De hát akkor miért hajszolt agyon miatta? Csendben ettünk, egymás után fejezgettük le villánkkal az olajba mumifikált apró halacskákat. A két villa kísértetiesen kopogott a tányérokon, odakint a liftajtót sem csapkodta senki. Csend volt, talán délelőtt tizenegy óra, olyan időpont, amikor általában mindenki világmegváltó dolgokkal foglalkozik, vagy azoknak szöges ellentétével.

— Nincs étvágyad? — kérdeztem, csak hogy megtörjem a csendet, a villakopogást.

— Tudom is én — vetette oda.

Láttam, majd megőrjíti a kíváncsiság, amiért nem kérdezem, hogy mi a baja. De miért is kérdezném — gondoltam —, amikor egyszerűen semmibe vette az intézete miatti futkosísomat is. Elraktam szótlanul a tányérokot, az asztalon csak az erdei tisztás színű alma foszforeszkált, mint egy fészeknyi óriás szentjánosbogár a sötétben. Azt hiszem, a saját magának felállított próbaidő lejáratott, mert nyugtalan köhécselésbe kezdett.

— Egyél almát, majd elmúlik — biztattam. — Ilyenkor a rágcásálás a legjobb.

Zoli a megfélelendő deszkák felé fordította a fejét, a hangja elszánt volt:

— Gyermekem lesz.

A bejelentés fontosságához képest túl sokáig hallgattam.

— Isteni hír — mondtam nagy sokára. — És ezt hogyan csinálod? Ilyen fiatalon, Zolikám?

— Már öthónapos — morogta.

— Honnan tudod? Ki mondta, hogy öthónapos?

— Mindegy, hogy ki mondta,

— Mindegy, hogy ki. — Végre beleharapott a Vaszary-zöldbe.

— Jön a gyerek, azt mondta, és hogy tőlem van, és hogy haza nem viheti, én haza nem vihetem. Tudod, az Icuék. — Az arca hol hófehér, hol bíborvörös volt, mint egy régimódi petróleumlámpa kanóca beszabályozáskor. Végzett az almával; ahogy eltüntette a magházzal együtt a kis, bogárszerű magokat is, eszembe jutott bemutatkozó szereplése, amikor a kompóttal együtt a szegfűszeget is bekanalazta. — Gondoltam, talán ide is hozhatnám.

A válasz szavai torkomra fagytak meglepetésemben. A mély hallgatást Zoli beleegyezésnek értette.

Aztán megszületett a gyerek, egy csodálatos kisfiú, Zoli tőkéletes mása. Rendben leszállították az apróságot, és a gondjaimra

bízták. Búcsúzáskor úgy néztek vissza az ajtóból, ahogy az ember az állomáscsarnokokból kigördülő vonatok után szokott.

A farkaskutya addigra már szabályszerűen loholt Zoli mellett.

Sikerült a kisbabát egy közös rokonunknál elhelyeznem, az öreg Teodóránál, aki magánkívül volt a megtiszteltetéstől.

Zoli ismét elmaradt hónapokra, Teodóránál sem érdeklődtem utána, holott tudtam, hogy minden szabad idejét ott tölti. Azt is tudtam, hogy amilyen félnederes és fecsegő, Teodórárt friss hírekkel tartja. Nem, feltűnően nem kérdezősködtem Zoli után, inkább hordtam a szakkönyveket és a gyümölcsleveket Teodórához, figyelgettem a csodálatos lény első életjeleit, és megpróbáltam előre elképzelni Zoli kettő közelgő elmerüléseit a magyar nyelv rejtelseiben.

Egy este Zoli várt az ajtó előtt. A lábtörlőn ült, és írogatott valamit. Sandán nézett fel rám, rögtön láttam, hogy tarsolya olyan mondanivalókkal van tele, melyeknek kipakolása talán nagyobb fájdalmat okoz neki magának, mint a magába fojtásuk. Zoli ajánlékot is hozott: egy fenyőágra hajlakkal alaposan felerősített gyapotvatta építményt. December volt, közelgett a karácsony.

— Éhes vagy? — kérdeztem. Talán bólintott, talán úgy tett, mintha nem is hallotta volna a jól bejáratott kérdést. Szó nélkül átadtam neki az ócska konzervnyitót, és nekiláttunk a szardíniásdobozoknak, bár Zoli inkább csak helyezgette ide-oda az agyonlajozott haldarabokat a tányérján. — Hol a kutya? — kérdeztem hirtelen leleménnyel, hogy valamilyen irányban elindítsam végre a tárgalgást.

— Teodóránál van az is — válaszolt szemrebbénés nélkül, de úgy, hogy láttam: rossz irányban indultam el.

— Ide is hozhattad volna.

Válasz helyett félrelökte a tányért, és a kabátjához sétált, a belső zsebből előhúzott egy vastagocska papírcsomagot. A keze mintha reszketett volna, a fiút valami különös sápadtság lengte be, egyik lábáról a másikra állt. Óvatosan, mint egy módfelett törekeny tárgyat — miniatűr üvegpillangó? — átnyújtotta a csomagot.

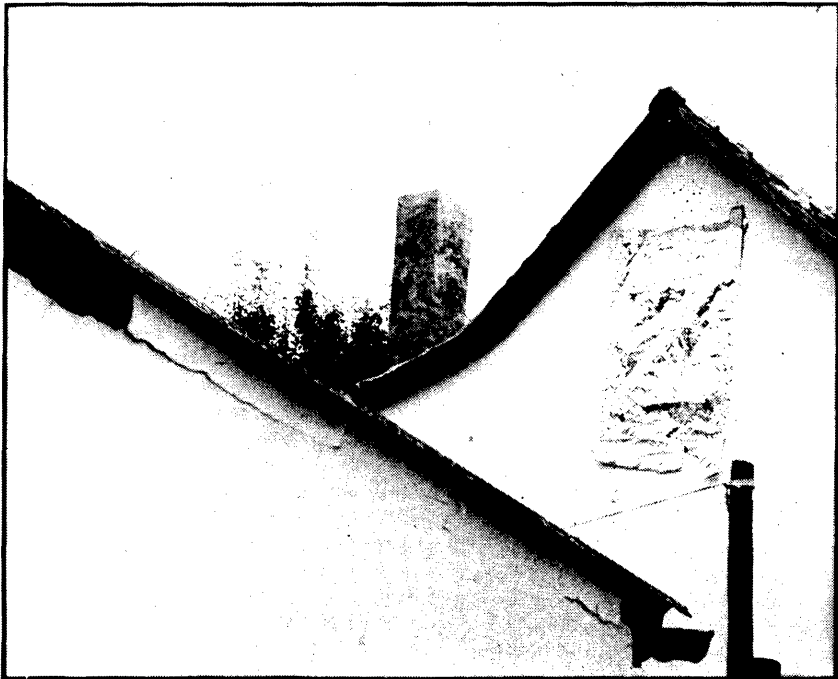
— Tessék. A verseim. Gondoltam, ott, az üzemi lapnál csinálhatnál valamit. Hogy elpasszolod őket. Mi az annak, aki már benne van a pikszisben?

A továbbiakra már csak homályosan emlékszem, de arra pontosan, hogy az ajtóhoz ugrottam, és szélesre tártam:

— Most aztán tűnj el, Zoli, amíg nem késő. Ide többet be ne tedd a lábad.

Nem kellett kétszer mondanom, amit mondtam, eliszkolt. Már nem érdekelt, hogy a lépcsőkoriát karfáján csúszva távozik-e.

Felindultan belelapoztam a kusza kéziratba, s közben felindulásom egyfajta derűs nyugalomba fulladt. Szentül meg voltam győződve, hogy ez a megoldás volt az egyetlen a lehetségesek közül.

A REPEDÉS

MIRKO KOVAČ

Még valamikor 1963 nyarának végén, egy barátom temetését követően egy rejtélyes valaki lépett hozzám, és karomnál fogva, visszatartott a trebinjei temető ciprusainak árnyékában. Vonakodott nyomban szóba elegyedni velem, úgyhogy előbb cigarettára gyújtott, amely meg-megremegett dohánytól sárga ujjai között. Orrlikai szintekormosak voltak; úgy dőlt belőlük a cigarettafüst, akár valami aprócska mozdony kéményén.

A gyászkiiséret ekkorra már szétszéledt.

Csupán az elhunyt édesanyja álldogált a temetőkapuban, arccal a sírhant és a rárakodott koszorúk halma felé fordulva, átható, szomorú pillantással búcsúzkodott a fiától, akit, íme, örökre itt hagy. Gyászruhás nővérei vezették ki a kapun, és lefelé haladtukban támogatták a kőgarádicsokon.

Föltartóztatóm sajnálkozását fejezte ki, amiért terhemre van, és közölte, hogy nem szokása idegeneket megszólítani. Közeledésével, pillantásával és enyhe mosolyával elégedettségét fejezte ki, hogy szülőhelyemen láthat a kiadós fenyegetések és hajsza után. Ez idő tájt könyvem bizonyos tekintetben *succés de scandale*-nak számított; különböző — sértő és jóindulatú, rokonszenvező és elutasító — vélemények hangzottak el róla. Erről az ifjúkori könyvemről itt nem lesz szó. Magam is a mostani empirikus magasságból már másként vélekedek róla. Itt csupán mint a jelenlegi találkozás bevezetése szerepel, és mint afféle jegy ezen az illetőn.

Ha megfelelő kifejezést szeretnék találni külső megjelenésének érzékeltetésére, akkor a *padlás* szó lenne a legalkalmasabb; ez fejezné ki leginkább ezt a meggyötört, megkínzott jelenséget, szomorú arckifejezését és riadt tekintetét. Beesett arca és magas homloka idősebbnek mutatta, habár nem lehetett több negyvennél. Fogai tönkrementek, semmiféle ápolás sem segített volna rajtuk. Inge fosz

lott volt, ügyetlen foltozásokkal, a nadrágja pecsétetes és zsirtól fénylő.

— Nagy jelentősége lenne számomra annak, ha meglátogatna — mondta meghökkenően fiatalos hangján. — A Mahalában lakom, Salih péksége közelében, ha emlékszik rá, hol is volt. Most vaske-reskedés van a helyén. Rögtön ezután, ha elhagyja a kutat, befordul a szűk udvarra, és fölmege a deszkalépcsőn. Odafönn csak egy ajtó van, ott lakom én 1956 óta. Ott is dolgozom.

— Írogat?

— Igen. Így is mondhatnánk. Habár nem egészen ez az igazság. Erről is szeretnék önnel beszélni, mivel önnek is köze van az életemhez. Úgyhogy ha tudna egy kis időt szentelni nekem, várom. Valójában mindig ott vagyok, bármikor jöhet.

Megígértem, hogy estefelé benézek hozzá, miután meglátogattam a rokonaimat, és megnéztem a beteg mamát. Elégedettnak látszott, hogy elfogadtam a meghívását. Sietősen távozott, mint az olyan ember, aki a munkáját hagyta félbe. Nem a temetőkapunak vette az irányt, hanem az ösvényre fordult, a márványemlékművek között: ezek afféle szegett szárnyakként jelzik az új temetőket, kiszorítva a régi, kőből készült síremlékeket. Végül átugrotta a kerítést, és eltűnt a folyó irányában.

A levelibékák hangja fáradhatatlanul emlékeztetett arra, hogy a természetet a rend és az elégedettség uralja. Arra gondoltam, hogy valamennyi élőlény mennyire törekszik hangot adni jelenlétének. Nekivágtam a temetőnek, hogy megkeressem a gyermekkoromban látott síremléket, amelyen mindig csodálkozva olvastam a fölíratot: *egy boldogtalan nyugszik itt, és feloldozásra vár*. Ahol nézetem szerint a sírlapnak kellett volna állnia, egy homokszitáló hálót találtam, körben pedig mindenütt kibetonozott sírvermeket és építőanyag-hulladékokat. Amennyiben gyermekkorom boldogtalanja feloldozást nyert, és türelmét föltámadással jutalmazták, akkor ma megjelent itt, a temetőben, és beszélgetett velem! Vagy a világot más boldogtalanok járják?

Amikor elhagytam a temetőt, a torony órája négyet kongatott.

Estefelé minden nehézség nélkül megtaláltam a portikuszt, és elindultam fölfelé a deszkalépcsőn. A lépcsősor tetején ismerősöm várt rám. Arca most sápadtnak tűnt, még beesettebbnek, a fekete karikák a szeme alatt pedig fáradtságról árulkodtak. Közölte velem, hogy keveset alszik; munkájának befejezése legkevesebb három élettartamot igényelne. Beléptem a könyvekkel, régi kiadványokkal, füzetekkel és folyóiratokkal teliszűfolt, szűkös helyiségbe. Oda-

benn fülledt volt a levegő, szellőztetni csak egy lőrésnyi kis ablakon lehetett, a világosság is itt szivárgott be. Leültem a keskenynek és rövidnek tűnő fekhelyre: ezen legföljebb csak főlhúzott térddel alhatott.

— Nos, ez az én szegénységem, ez minden, amim van. De amit itt látni, megmarad! — szólt elégedetten, majd hirtelen száraz, asztmás köhögés fogta el. A köhögéstől fulladozva még mondott valamit, ám nem értettem. Amikor csillapodott a köhögése, tartózkodóbban folytatta:

— A városatyák kikapcsoltatták az áramot. Mécsvilágnál és karbidlámpa mellett dolgozom. Tudja, ebben a városban mindenki a halálomat kívánja, de nehogy azt gondolja, panaszkodni akarok rájuk, mert így elégedetlennék tünnék, pedig én, hála istennek, nem vagyok az. Óriási bennem a munkalendület!

Gyorsan sötétedett. Rég nem tapasztaltam ilyen koromfekete éjszakát és ennyire teljes sötétséget. Megfeledkeztem gyermekkoromnak azokról az izgalmas pillanatairól, amelyek a nappalt elválasztották az éjszakától. Ilyenkor a verandán üldögéltünk, és vártuk, hogy az égbolton kigyúljanak a csillagok. Ágyunkig kísért bennünket a levelibékák hangoskodása meg anyánk áldása: *az angyalok legyenek veletek!* Most is hangoltak a levelibékák, áradt a békabrekegés, odakinn pedig anyánkéhoz hasonló hang hívott egy gyereket. Ez a hang egyre izgatottabb lett, mintha a gyermek elveszett volna valahol a világ forgatagában vagy épp a mindenségben. Mit keresek én itt, ennél a furcsa embernél? Mit akarhat közölni velem, és mit szeretnék hallani tőle? Légy türelemmel, és bízz abban, hogy egyetlen pillanat sem megy veszendőbe!

A cigaretta parazsa bevilágította vendéglátómat, éles körvonalakkal rajzolta ki beesett arcát. Szenvedélyesen dohányzott, egymás után szívta a cigarettákat.

— Nos, milyen benyomást keltek? Siralmasat? Komorat? — folytatta a sötétben. — Majd később gyertyát gyújtok. Habár csupán azt világíthatja meg, amire szükségünk van. A többit mind látjuk és tudjuk, nem igaz? Az én gondolataim sötétben a 'egcisztábbak. Sajnálnám, ha úgy vélekedne, hogy untatom csupán. Tudom, hogy szívesebben töltötte volna az estét hozzátartozói körében. De mit tehetünk, ha közelállónak érzem magamhoz. Valójában senkim sincs. Talán maroknyi rosszakaróm ebben a városban, de ügyet sem vetek rájuk. Engem az életben az a verssor vezérelt: *szeresd Rebab nővér gyilkosát*, amelyet még a mektebben tanultam. És, hála istennek, itt vagyok. Meg szándékomban is áll addig itt maradni, amíg

nem végeztem a munkámmal. Kérdezte tőlem, hogy könyveket írok-e? Nem tudnék mit válaszolni: írok is, meg nem is. Helyesebben mondva bekapcsolódom mások könyveibe.

— Ez szokatlan — mondtam.

— Nincs ebben semmi szokatlan. A könyvekben repedések mutatkoznak, legyen a szerzőjük akár Flaubert is, vagy Gogol. Tudom, hogy hálátlan dolog, amit végzek, de szükségét érzem annak, hogy kiegészítsem és megtoldjam azokat a helyeket, ahol űr tátong! Sőt még hogy ki is iktassam azt, ami szerintem nincs rendjén. Vagy hogy egy szót egy másikkal cseréljek föl. Most majd gyertyát gyújtok, és az ön könyvének példáján fogom ezt bemutatni.

— Hogyan került önhöz a könyvem? — kérdeztem.

— Ugyan már, hogyan! Csak hogy tudja, nagy megtiszteltetés az, ha a könyv az én kezembe kerül! Amit én megdolgozok, azt az örökkévalóságba sorolhatjuk, a további sorsáért pedig talán csak egyedül isten a felelős. Azoknak köszönhetően került hozzám, akik mocskolták, mert nem voltak tisztában velem, mit tartalmaz. Az nem adatott meg nekik, hogy tudhassák. Amikor hozzám került, úgy föl-villanyozódtam, mint még soha. Derekasan dolgoztam, vadászva azokat a gondolatokat, amelyeket elszalasztott. És rendbe hoztam, ahogy kell. Meg is mutatom. Jó, hogy elfogadta a meghívásomat, mert különben honnan tudhatná, hogy hol is lakik ez a valaki, aki érti az ön nyelvét, aki szerelmi sikertelenségét a sajátjaként éli át. Nekem megadatott, hogy mindent a sajátomként vehessek. A más fájdalmát is. De senkit sem kényszeríték arra, hogy helyettem szenvedjen.

Gyufája föllobbanó lángjánál meggyújtotta a gyertyát. A gyertyaláng úgy hajladozott, mintha vonakodna megvilágítani ennek a különös írónak a munkáját. Lapozni kezdte a könyvemet, mutatva a sorok között mindenüvé beiktatott kézírását. A bejegyzések ferdén is folytatódtak, minden irányban az egész fehér fölületen, kitöltve a legparányibb üres helyet is. Időnként fölhagyott a lapozással, a kéziratba mélyedt, majd törölt és kijavított valamit. Szája sarkát az elégedetlenség görcse rántotta össze, és a fejét rázta, mintha csak mos tünnének föl neki a mulasztások és az otrombaságok a szövegben. Elgondolkoztam ezen az emberen, származásán és születésén, során, amely egybefűzött bennünket ebben a cellában.

— Különös, mi? — mért végig váratlanul, csontos kezével leszorítva a könyvet, mintha kész lenne védelmezni azt, ami benne áll. — És mit szól hozzá?

— Önnek csupán radírra és ceruzára van szüksége — válaszoltam.

— És fölismerésre! Intuitív fölismerésre. A lélek látnoki lendületére. Ha istennek száz neve van, kilencvenkilenc epitheton, a századik név viszont rejtve van, és csupán keveseknek hozzáférhető. Ezeket pedig a tíz ujjunkon megszámlálhatjuk. Mindez az ön szemében eszelősségnek tűnhet, én azonban úgy vélem, hogy abban a különös kegyben van részem, hogy a nagyok életét élhetem, egy lehetek gondolataikkal, amelyeket képes vagyok fölfogni.

— És mindazt, amit itt látni, már teleírta?

— Elkezdtem, vagy már átdolgoztam. Ám még nincs mind befejezve. Itt csupán egyetlen tiszta könyv van. Ez aggaszt, mert tökéletes mégsem lehet. De erre majd más alkalommal térünk ki. Most azonban szeretnék bemutatkozni, hogy megszorítsa a mancsom — szolt, felém nyújtva csontos kezét, amelyet hideg, szinte élettelen tárgynak éreztem a tenyeremben. — Fehko vagyok. Talán visszatetsző, hogy csupán most mutatkozom be, ám létezik egy szabály: aki mesél, elfedi arcát. Ezt a felekezeti iskolában tanultam valamikor régen, ahová még akkor jártam, amikor apám azt szerette volna, hogy tanult ember váljak belőlem. Nem tudtam a kedvében járni, nem az lett az osztályrészem, hogy bekerüljek az ulémák közé. Megszöktem. Apám könnyebben vette ezt, mint gondoltam volna. Emlékszem, amikor mondta:

„Kár. Minden ember igyekszik elérni, hogy nevét Allahé meg a melekeké mellett emlegessék.”

Utóbb ugyanazt tanácsolta, ami az iszlámban isten első parancsolata: *olvass!* Íme, ráhallgattam: ami itt van, azt mind elolvastam!

— És kijavította! — tettem hozzá.

— Igen. Talán. Amennyiben megértettem a dolgokat. Most mondja meg, untatja-e a történetem. Könnyű szívvel abbahagyom!

— A világért se! — szoltam. — Mindent hallani szeretnék.

— Nincs benne semmi. Ami mégis van, elférne egy papírlapon. És el is fért! Mondtam, hogy Fehko Jančićnal hívnak, huszonhatbeli fiúgyermek vagyok, március legvégéről. Anyám — Hala volt a neve, — mesélte, hogy abban az esztendőben a március volt a bajkeverő a hónapok között, minden elfagvott, a hónap haragvó asszonya visszafelé forgatta az évszakokat, a tavaszt ismét télre, a telet meg őszre változtatta. Hogy ezért-e, mert megszülettem, nem tudom. Csupán azt tudom, hogy életem során egyetlen hónap sem pártolt mellém. Sem a március, sem a június, sem az augusztus. És egyetlen esztendő sem. Negyvenegyben, hánv éves lehettem, számsítsa ki, lelőtték az apámat. Anyám fivérei, két megrögzött usztasa, akkoriban

fiatalemberek, azt követelték apámtól, hogy lépjen be az ő légiójukba. Akkor apám ezt mondta nekik:

„Ne forduljatok ti, sógorok, a sajátjaitok ellen, meg a szerbek ellen se, mert ők is, akár a sajátjaitok, hanem az idegenek ellen fegyverkeztek. Ne az iblisszel való szövetségre, ha istent ismeretek, hanem a jó oldalra!”

Akkor azok ketten lelőtték. Amikor eltemettem apámat — ugyanúgy Ibrahimnak nevezték, miként Mohamed fiát is —, napfogyatkozás volt, akárcsak az egész korban. Mi kormos üvegen át néztük, anyám pedig hinni kezdett a mudzsizban, hogy isten ekként adja tudunkra, mennyire iszonyodik az evilági cselekedetek fölött. Egy év elteltével anyám is ágynak esett, súlyos betegség gyűrte le. Nélküle maradtam. Ekkor csatlakoztam apám gyilkosaihoz. Egy nap így szóltak:

„Fehko, neked edződnöd kell. Holnap elviszünk, hogy leszúrj egy pravoszláv diakónust, fiatal és szemrevaló papazt, útonállót és gyaur bajkeverőt. Mi majd fogjuk, te pedig acélosítod a karodat!”

Ezen az éjszakán le sem hunytam a szememet, másnapra megbetegedtem, elhatalmasodott rajtam a láz, félrebeszéltem. Erre akkor ott hagytak. Mondták nekem, hogy az ember az, amit álmában és sötétben beszél. Soha többé nem láttam őket. Egyikük elesett, a másikuk még él valahol Ausztráliában, irkál, és a hazatérés felől érdeklődik, minden vétkét a halott nagybácsira kelve. Engem akkor egy távolabbi rokonunk mentett ki, ma nagyhatalmú ember; így kerültem tizenhét esztendő koromban a partizánok közé. De neki is ki kellett ábrándulnia belőlem. Amennyiben érdekli, elmesélhetem. Ezt megelőzően hadd mondjam el, hogy a partizánok között kitüntem, ami pedig a legfontosabb, a kommunizmus eszméinek hatása alá kerültem. Amint vége lett a háborúnak, a befolyásos rokonom magához hívatott. Beszédesebb ember volt, semmiségekről is hosszasan tudott mesélni. Üldögéltem a nagy bőrfotelben, ő pedig csak járkált tükörfényes csizmájában, hogy akár meg is nézhettem volna benne magamat. Elsíratta az apámat, majd megindítóan kitért az én árva sorsomra. Úgy karolt föl, mintha a fia lennék.

„Te tudod, hogy Mohamed ötvenéves korára huszonhárom csatán volt túl — mondta. — Neked is meg kell tenned ezt az utat. Valamennyit már magad mögött hagytál, de még tovább kell gyűrnöd. Bízom benned, a szimatod pedig sohasem csal. Te, Fehko, csak tartsd magad a Koránhoz, aszerint viselkedj, ennyi elég ahhoz, hogy valódi kommunista váljon belőled. A Korán magva a munka, a tudás, a hit. A magadfajta fiatalember számára milyen szépen mond-

ja benne: *utazatok szerte a világban, és figyeljétek, miként jött létre a teremtés!* És hol figyelhetnéd meg ezt jobban, mint a Szovjetunióban? És hol találnál ehhez jobb tanítót Sztálinnál? Úgy határozta, hogy Moszkvába küldelek iskolára.”

Így is lett. Elvégeztem a légierő főiskoláját, és kitanultam finom-műszerésznek. Erről első ízben beszélek, mivel ön hivatott ezt hallani. Az, aki a mindenség fölött virraszt, tudja, hogy igazat szólok! És ústen a tanúm, hogy ön lesz az utolsó ember, akinek elmondom ezt a történetet. Engem a leendő békesség hallgatásra kötelez. Ha kész ezt külön ajándékként elfogadni, akkor folytathatom. Ha úgy véli, hogy egy fecsegővel van dolga, aki kérkedik és beszél összevissza, akkor a tenyeremet a számra tapasztom, és befogom a pofám. De látom, hogy lesi minden szavamat, és figyel rám, akár a hívő, úgyhogy iparkodni fogok. Két esztendeig tartó tanulmányaim befejeztével hazatértem, de nem egyedül. Odakinn megnősültem. Raisza Iljinicsna, aki Harkovban született ugyanabban az évben, mint én, ugyanúgy március hónapban, ugyanúgy szülei nélkül maradt — apja mérnök volt, anyja laboránsnő —, velem került egy padba. Ahogy mondani szokás, első pillantásra egymásba szeretünk, és az első csókunk után anyakönyvvezető elé álltunk. Ám miként tudja is, a sors egymás irányába vagy egymástól elfelé tologálja a földi sakkjátszma gyalogjait, és velünk is ugyanígy tett. Fájdalommal a lelkemben szólok erről, mert ha azt mondom, hogy Raisza volt az életemben az első és az utolsó nő, nem fogja elhinni. Megismerkedésünk előtt még fiatal voltam, utóbb pedig nem próbálkoztam nőkkel, mert nem bíztam abban, hogy sikerem lenne.

— Mi történt Raiszával?

— Legyen türelemmel. Erre csak röviden térek ki, mert szeretném elfelejteni. 1947 nyarán érkezünk meg. Tiszthelyettesként léptem katonai szolgálatba, mint szakaszvezető a légierőnél. Négy hónapot a légierő parancsnokságán töltöttem Zimonyban, majd áthelyeztek Zomborba. Beszéltem már Raiszáról? Elmondtam, hogy milyen volt?

— Nem, nem mondta.

— Ha Raisza elnevette magát, az ember szinte kívánta, hogy vérig harapja azzal a fehér, egészséges fogsorával. Haja, szeme fekete. Anyja ágán örmény vért örökölt. Amikor csak belépett a légierő otthonába, a tisztfeleségek irigykedve tekingettek felé. A hímek beállították magukat, bámulták, és idióta módra, férfiasan mosolyogtak. Mert minden ember azt képzei, hogy, épp ő az, éppen őt szemlélték ki a pázrásra. De hogy ne nyújtsam a dolgot: Raisza teherbe esett,

ez az időszak pedig az én számomra az volt, amit az ajetek úgy említenek, mint a *szív nyugodalma*. Egy napon Raisza közölte velem a kívánságát, hogy gyermekünket Moszkvában szeretné megszülni, ahol a nővére orvosként dolgozott. Semmi különös, apró, gyermekes kívánság, hogy ott szüljön, ahol a szerelmünk is született. Nem is akadályoztam ebben. Most viszont úgy tűnik, hogy valaki másnak az életét mesélem. Velem esett ez meg, vagy másvalakivel? Lehetséges volna, hogy én most nem is létezem, és mindez csupán az *ön* képzelgése? Nem, nem, ez lehetetlen. De ha erről kezdék beszélni, elveszíttem a józan ítélőképesség fonálát. Miként bizonyítja az ember a tulajdon létezését, ez nem világos előttem. Ezt önmre bízom, kérem, oldja meg. Szakadatlanul kérdezősködjön, kik vagyunk, talán választ kap rá.

— És Raisza elutazott?

— Igen, magam kísértem ki. Ekkor váltunk el egymástól első alkalommal. De véglegesen is! Úgy 1948 végén kellett volna szülnie. Türelmetlenül vártam a híreket, de akkor közzétették a Tájékoztató Iroda határozatát. Erről fölösleges beszélnem, ismert mindenki előtt. Raiszát többé sohasem láttam, és nem is hallottam róla. Megszülte vajon a gyermekünket? Létezik valahol egy fiam vagy egy lányom? — ez gyakran kínozott és zaklatott, rémálomként gyötört, és még mostanában is elővesz álmomban, látogat és csábít Raisza gyönyörű testének feslett sejtánja; álmomban vele kéjenckedek, ébren nélküle vagyok boldogtalan. A dolgok pedig a következőképpen folytak tovább: amint nyilvánosságra hozták a Tájékoztató Iroda határozatát, Tomanović hadnagy, az osztagom vezetője magához hívatott. Róla írt a *Krila armije* című újság, ő volt az, aki a kragujevaci Linenberg Jovan vitorlázó repülőgépén Szabadkától Temesvárig 127 kilométert tett meg légvonalban, és ezzel fölállította annak az időszaknak a rekordját. Fölöttesnek szigorú volt. Nem szeretem azt mondani, hogy igazságos, mert senki sem igazságos. Amikor jelentkeztem nála, egy székre ültetett, de ezt úgy helyezte el, hogy körültáncolhassa. Nyúlánk volt és fürgé lábú; az orrából beszélt. Amikor csak megállt mögöttem, kötelezően megkapaszkodott a szék karfájában, és hagymaszagot fújva a képembe hajolt. Föl-alá járkálva tövéről hegyére kifejtette, miszerint eltűntek a *Meva* és a *Delfin* típusú mezei vitorlázógépek tervrajzai. Majd váratlanul megállt, kezét csipőre vágta, és cipőmre meredt. Behúztam a lábamat a szék alá, mintha valami rondaságot hurcoltam volna be a cipőmön. Úgy viselkedtem, mint valami bűnös; ilyenként is ültettek oda a székre. A hadnagy hirtelen földerült, mintha arra készülne, hogy

valami szívességet tegyen. Bajusza alatt elmosolyodott, és rám kacintott.

„Hol van mostanában az a szép orosz nő? Nem látom veled... Talán csak nem robbant ki köztetek valami?”

„Nem, hadnagy elvtárs! Minden a lehető legnagyobb rendben van!”

„Akkor miért utazott el a Szovjetunióba?”

„Hogy szüljön” — mondtam.

„Hogy szüljön! — kiáltott föl a hadnagy, és hahotázni kezdett. Fuldoklott a nevetéstől. — Mit nem mondasz! Mintha itt még senki sem szült volna. Itt az emberek nem születnek, mi? Ne nevettesd ki magad, Fehko! És ne hazudj, hogy szülni ment!”

„Pedig azért ment” — válaszoltam higgadtan.

„És vitt valamit magával, amikor elutazott?”

„A magzaton kívül semmit!”

„Szóval így! Csak a magzatot a méhében!”

„Csak a magzatot a méhében” — mondtam.

„És valami vázlatokat az új vitorlázógépeink modelljeiről? A haderő beosztását?”

„Nem tudom, miért vitte volna ezt magával! És kitől kaphatta volna?”

„A szeretőjétől, ki mástól!” — kiáltotta, majd az ajkába harapott, mint aki elszólta magát.

Ekkor elsötétült előttem a világ, csoda, hogy le nem fordultam a székről. Elöntött a verejték, egy szót sem voltam képes kinyögni. A hadnagy cigarettával kínált. Rágyújtottam, negyvenhat óta először, mert akkor abbahagytam a dohányzást. Szükségét éreztem a mosdásnak, és hogy megnedvesítsem a számat. Úgy botorkáltam, mintha álmomban járnék. Elvitettem a kijáratot. Tomanovic vezetett ki, az ajtóban közölte velem, kiről is van szó. Ez esett leginkább a nehezemre. Képtelen voltam tovább menni, a kapuban leroskadtam, és felynyögtem:

„Te mintha kedvedet lelnéd ebben, Tomanovic! Megöltél, ember! Végem van!”

„A barátod, Rumi Ignác ölt meg téged, nem én! Meg Raisza, a feleséged! Senkinek se higgy, Fehko! Most, amikor fejek repülnek.”

Azt mondják, az ember általában szeretné elfeledni élete nehéz pillanatait, de mivel nekem más nem adatott meg, ezért csak a legsúlyosabbakra emlékszem. Habár egészen lidérces állapotban voltam, emlékszem, hogy egy vízcsapnál ittam, és nedves zsebkendőt tettem a tarkómra. Itt összeszedtem magam, és elindultam Ignáchoz.

Nem volt szolgálatban, úgyhogy a lakás felé vettem az irányt. A csillag égette az agyamat, hogy szinte forrt. Minden hangra vissza tudok emlékezni, mintha tegnap lett volna. Ló patadobaját hallottam, és megálltam. A mellékutcából lovas nyomult elő, egy fiatal és csodaszép cigány, övig meztelen és fekete, akár a szurok. Szélesen, cigány módra nevetett. Fogai ragyogtak, akár a gyöngysor a sötétben. Jelensége fölhangolt, akár valami természetfölötti tünemény. Lehet, hogy oly sajátságos hangulatban voltam, hogy még az ördög is vonzónak tűnt volna a számomra. Minden, ami az emberrel ellenkezik, jónak hatott. De most az isten arca mutatkozott meg, és elenyészett. A cigány ellovagolt. Tudtam, hogy isten arca beláthatatlan, mert ehhez korlátozott a szem. A szufik azt mondják, hogy isten távol van a mi képzeleteinktől, mivel túlságosan közeli, rejtve pedig azért van, mert mindigtől jelenlevő. Gyermekkoromban nagy hatással volt rám a Koránnak ez a mondata: *és a város széléről sietve érkezett egy ember!* Ezt képzeletem mint különös, de érdekfeszítő képet fogta föl. A cigány viszont a város széléről érkezett, a cigánytáborból. És később is megjelent látomásaimban.

Fehko abbahagyta a történetet, mintha elérkezett volna a hallgatás ideje. Újabb cigarettacsomagot bontott fel, nem tudom, már hanyadikat, majd kivett belőle egyet, és hosszasan morzsolgatta az ujjai között, hol az egyik, hol a másik végét ütögetve közben az asztal lapjához.

— Phú, milyen kemények, a csodába is — morgolódott, majd nyelvével igyekezett lazítani a papírján. A gyertya lángjánál gyűjtött rá, a füstöt mellre szívta, majd rám meredt. — Tudná folytatni nélkülem is? Sejteni a továbbiakat?

— Az nem ugyanez a történet lenne.

— Nem, nem, csakugyan nem, ez igaz! Mert ez ördögi történet. Csak kissé eltúloztam. Túlságosan is részletezem.

— Anélkül mit sem érne.

— Ha így gondolja, akkor majd szorosabbra fogom. Ha mindent kitergetnék, még holnap is itt ülnénk. És még akkor is ha a szádrészét hallaná. Most nem volna helyes, ha elkapkodnám, hanem az egészet végig kell vezetnem, lassan és sietség nélkül, ahogyan a földi dolgok elrendeződnek. Rumi Ignác, miként sejtheti is, öt perig sem volt Raisza szeretője. A helyőrségben különböző mendemondák kerengtek róla, még olyanok is, hogy horthysta volt. Rumi Ignác viszont huszonnégy esztendőskorában a Petőfi Sándor magyar partizánzászlóalj századparancsnoka lett. Szoknyavadász volt, de ezen a téren is külön eset. Az özvegy nőkre bukott; a gyász legkisebb

jele erotikus izgalmat keltett benne. Ha gyászruhát látott, szaladt utána. A lelkében kommunista volt, mindenkit támogató, és szerette azokat, akik készek meghalni az eszméért. Szenvedélyes vadásznak számított. Sokféleképpen tudta elkészíteni a vadat. Gyakran voltunk nála vacsoravendégek. Raisza megnyalta mind a tíz ujját, ha őzet tálat Esterházy-módra vagy nyúlpestétomot. Ez volt Rumi Ignác, akivel szorosán összekötött a sorsom. Nem pedig házasságtörő! De hogy el ne veszítsem a fonalat; arról mesélni, amit kedvelünk, nagyon csábító, én pedig Ignácot csakugyan szerettem. Aznap, amikor beállítottam hozzá, elszántan bevette magát a házba, az asztalon pedig egy orosz *Te-Te* revolvért tartott. Egyedül lakott egy régi épület földszintjén; azt beszéltek, itt élt valamikor Lengyel Ferenc rendőrségi besúgó, akinek a gonosztetteiről még mindig hallani lehetett. Amikor Ignác meglátott, rémülten nézett rám. Bizonyára úgy festettem, akár a kísértet. Amikor kissé erőre kaptam, tövéről hegyére mindent elmondtam neki. Figyelmesen hallgatott, nem volt szükséges cáfolnia a hazugságot. Miközben azt az értelmetlen intrikát meséltem, minden világossá vált. A barátságot nem szavakkal bizonyítják, és nem képezheti gyanakvás tárgyát, ahogyan istent sem a teszbíhnel ünnepeljük, hanem a szívünkkel. Ha azt mondom, hogy olyanok lettük, akár a testvérek, keveset mondtam. Az emberhez az áll a legközelebb, akivel a gondolatait meg a fél cigarettáját megosztja. Ignác ekkor így szólt:

„Fehko barátom, ezek itt nagy bakot löttek. Sokkalta inkább hiszek Sztálinnak, ha nincs is igaza, mint nekik. Ebben az esetben viszont igaza van, és minden szavát aláírom. Ez a dolog a visszájára forgult. Mától kezdve. Vagy holnaptól, mindegy. Most majd a Tomanovićok szabják a politikát. Csakhogy, bizony, nélkülem. Itt én képtelen vagyok megmaradni!”

„Ha te nem tudsz megmaradni, nem maradhatok én sem” — mondtam.

Ekkor elhatároztuk, hogy átszökünk a határon, és szinte bizonyosak voltunk abban, hogy három hét múlva Moszkvában leszünk. Em lékszem, hogy a nap hátralevő részét gondtalanul töltöttük el. Hűséget fogadtunk egymásnak, közben barackpálinkát ittunk, és, bezeg, berúgtunk. A két iszákos összeölelkezve ébredt az ágyon, ruhástul, ahogyan oda is feküdt. Most a szökés következik. Ebben nem sok érdekes van, úgyhogy nem részletezném. Mindenki úgy szokik, ahogy tud vagy lehet, és aztán széltében meséli a dolgot. Talán szeretné hallani, hogy volt-e izgalom a határon. Nem, nem volt! Senki sem nyitott tüzet egyik oldalon sem. Viszonylag könnyűszerrel

lopakodtam be Magyarországra, a hetvenhatos és a hetvenhetes őr-torony között léptem át a határt. Mit gondol, Ignácnak vajon sikerült-e? Természetesen sikerült. Egy *Orao* típusú vitorlázógéppel repülte át a határt. Mindig a földtől elszakadva járt, s ebben következetes is maradt. Gépmadara Gara falunál ereszkedett le, a bácsalmási járásban. Innen még aznap Pestre kísérték. Velem ez másként történt. Szegeden tartottak, egy épületben, a Vásárhelyi úton. Két álló hétig maradtam itt, de senki ki nem hallgatott, egy szót sem kérdeztek tőlem. Közös mosdónk volt és közös illemhelyünk, ám senki sem szólt senkihez sem. Furcsa alakok mászkáltak itt, némelyik elment, és soha többé nem láttam, némelyikük pedig visszatért, néha piperkőcnek vagy nemesembernek öltözve, néha viszont női ruhában. Nem sikerült megfejtenem ennek a cirkuszak az értelmét, kérdezni pedig restelltem. Az egész valami előadásra hasonlított. Majd két hét múltán föltűnt Rózsa hadnagy az ÁVO, az Államvédelmi Osztály központjából. Így szólt:

„Rózsa Mihály hadnagy vagyok, és mindenért én felelek. Ha most elrendelem, hogy adjanak vissza, úgy áthajtanak a határon, akár a bőröndöt!”

„Nem azért szöktem át, hogy visszadobjanak — mondtam. — Mielőbb Moszkvában szeretnék lenni.”

„Pedig, látod, én azt tanácsolom, hogy iratkozz föl a téli ö'tözéket igénylők közé. Kemény télre számítanak, farkasordító hidegre, hogy a fagy lemarja a húst a csontjaidról, még az egér is társulni fog a macskával. Biztosítsd be magadat, fiú! Mert hosszú az út Moszkváig!”

Hajlandó voltam aláírni a papírt, amellyel téli ruhát igényeltem. Kaptam négyszáz forintot meg két doboz ötvenes csomagolású cigarettát. Ezenkívül Rózsa Mihály hadnagy udvariasan megkért, hogy írjam meg életrajzomat, és fejtsem ki politikai nézeteimet. Két nap múltán ismét megjelent. Vele jött dr. Baloga is, illetve így mutatkozott be. Mondta, hogy az NKVD századosa, különben ukrainai. Túlzottan szívélyes volt, és minden alkalmat kihasználta arra, hogy nevéssen. Minden ok nélkül is nevetett. Ki más kacaghatott volna lehetőleg rajta kívül azon, hogy panaszt tettem a Vásárhelyi úti otthon egészségügyi körülményeire és az ottani ellátásra. Baloga százados hajladozott a nevetéstől, amikor ezt mondtam:

„Az emigránsok is emberek.”

Mivel a szája tele volt aranyfoggal, mindig olyan tartást igyekezett fölvenni, hogy valamilyen fénysugár a fogait érje, és a nevetése szinte fellobbanjon, valóságos kis tűzfészkek legyen a szájában. Előt-

te teregettem ki szökésem okait. Mindent megmagyaráztam mérsékelt hangon és figyelmesen, megemlítve Raiszát és a szülést is, de csupán annyiban tértem ki erre, hogy meglágyítsam a kemény szívét, és véletlenül se tűnjek föl előtte valami pipogyanak, aki a felesége után nyafog. Miért időzök el ennél a mozzanatnál? Mert dr. Baloga álmomban még ma is üldöz a kacagásával. Gyakran oly világosan és érthetően hallom, hogy arra kell gondolnom, miszerint az idő nem pusztá folyamat, amely megújul vagy csupán lustán hömpölyög, hogy végül az örökkévalóságba ömöljön. Nem, inkább valami kaotikus, fölforgatott valami. Olykor a múlt közelebbi és valósabb, mint az a pillanat, amelyben élünk. Hagyjuk azonban ezt, ítéletet a korról isten fog mondani, hallgassuk inkább Baloga századost. Minden panaszkodásomat és szomorú politikai megnyilatkozásomat ekként ütötte el nagy vidáman:

„Nem kellett volna Moszkvába indulnod, amikor Moszkva egy hónapon belül nálatok lesz. Ahelyett hogy ott lennél, és készítenéd a terepet, te a feleséged után nyavalyogsz!”

Estefelé előkerült két civil. Az egyik egy magyar sofőr volt, valami jóindulatú állat, rövidre nyírt hajjal és összelapított orral; a másik a mi emberünk volt, Josip Petranovičnak hívták, odaát Veres Josip néven élt. Így szólt:

„Azért utazunk éjszaka, mert a nappal a mi számunkra rövid. Nem győzünk mindent!”

Szakadatlanul mozgásban volt és sietett, mindenről volt értesülése, komolynak és gyakorlatiasnak hatott, azon szervezők közé tartozott, akiknek a hozzáértése bizalmat ébreszt. Azt mondta, hogy a Nemzeti Szállóban helyeznek el, a tizennégyes szobában, és már másnap fogadnak bennüket a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságában. Gobó István névre szóló igazolványt kaptam, és átvettem kétezerezt száz forintot. Amint elhagytuk a kivilágított külvárost, és belemertültem a sötétségbe, eleredt az eső, dobolva a dzsip ponyvatején. A tetőt több helyen foltolták, és beázott; az eső csöppjei a galléromba hullottak, majd a hideg és a borzongás kényelmetlen érzésétől kísérve folytak végig a gerincemen. Mindkét kezemmel keményen szorongattam a támasz vasrúdját, de ennek ellenére a zötyögés a magasba dobált a helyemről, úgyhogy fejem minduntalan érintette a dzsip tetejét. Mindig is tudtam, hogy a lélek türésre ítéltetett, ám hogy a test miként viseli ezt el, ma sem világos előttem. Hogyhogy nem szakad le az ember veséje, hogyhogy nem gördül odébb a szíve? Kénytelen voltam magamra gondolni. Egyre kevésbé értettem a helyzetemet. Miért vágtam neki ennek az útnak?

Hová menekülök, és hová fogok eljutni? Létezik-e visszatérés? Szóba szerettem volna elegyedni Veres Josippal, habár hallgatag fiú volt. Barátom, Rumi Ignác sorsáról szerettem volna kérdezni. Vajon mit tudhat a társamról? De Josip kurtán és indulatosan belém fojtotta a szót:

„Nem szeretek menet közben társalogni!”

Azzal voltam, hogy a fickó az én oldalamon áll, talán ő az egyetlen megbízható személy az idegen világban. Számomra bizalomgerjesztőnek tűnt a viselkedése. De csalódnom kellett benne. Csalódnom, mint annyiszor az életem során. Veres Josip gazember volt. Őnek most megmondhatom: jó emberrel én ott nem találkoztam. Gyöngéd szív és jóságos lélek ott nem akadt. Valamennyien a Gonosz hivatalnokai voltak, kegyetlenek, hazugok, aljasak. Az írnökök, a szakaszvezetők, a hóhérok, a gazdasági intézők az örök, a tábornokok, mind egyformán. Rajtuk kívül pedig nincs más ember. A többiek rabszolgák! Nos, ez az én történetem! A teljes történetem, amelynek nemsokára a végére érünk, és akkor nyugton fogom hagyni.

— Amennyiben rászolgáltam, hogy nyugtom legyen.

— Igaza van. Erről nem mi döntünk. És vajon a nyugalom a legnagyobb ajándék? Igen!

— Hallgatom tovább. Mi történt ezt követően? Nem nyelte el itt a sötétség?

— Úgy gondolom, nem — mosolyodott el, majd folytatta. — Egy-két órányi kocsikázás után a távolban valami zavaros fényt pillantottam meg, valahogy magasan állt, mintha fölülről, isten oldaláról engedték volna alá, és lóg megállapodva a sötét szakadék fölött, lóg és pislákol, épp csak annyira, hogy bevilágítsa a soromat. E nyomorúságos, és magányos fényforrást szemlélve parányinak éreztem magamat, ártatlan teremtménynek ebben a tágasságban. Porszemnek, a bolygó láthatatlan részecskéjének. Utóbb a villanyégők egész füzérét pillantottam meg ugyanabban a sorban és azonos magasságban, ahogy köröttük esőcseppek verdesnek. A villanypóznákat nem láttam, meg semmi olyat sem, amire az égőket függeszthették volna. Ám ez lehetetlen, a térben semmi sem maradt fenn csak úgy, önmagától, köldökzsinórjával minden az anyaföldhöz kötődik. Ám lehetséges-e a meglévő képet kiforgatni? Hogyne lehetne! Az ember egyet lát, emlékezetében viszont más mutatkozik meg. De ne evezzünk a képzelet vizeire, maradjunk annál, hogy nyomban e függeszkedő villanyégők után egy kivilágított kocsmá állt. Ez valami nagyobb lakott helység peremrésze volt. A kutyák úgy ugattak,

mintha a világ vége közeledne, valahol, nem messze pedig vasúti pálya vezetett; hallottam a mozdony füttyét. Ma is, ha hallom, elhatalmasodik rajtam a melankólia. Valamilyen hang mindig számlálja napjainkat. Mit tehetünk, az élet napról napra rövidebb lesz. Ez a vonatfütty pedig intelem, amely azt mondja: elmúlt valami. Hol is hagytam abba? No, igen. Betértem abba a kocsmába, és megvacso ráztunk. Igazi országúti kocsmá volt, füstös, mocskos. Részegek tántorogtak, poharakat törtek, handabandáztak. És hogy Veres Josip mekkora gyűlölettel méregette őket, azt nem tudnám elmondani. Emlékszem, ilyesmit sziszegett feléjük:

„Mocskok! Itt adják, át magukat a feledésnek!”

Majd kimért, hivatalos hangon hozzám fordult:

„Kérdezni akartál valamit? Hát kérdezz!”

Vonakodtam a sofőr előtt beszélni, de Josip intett, hogy előtte nyugodtan mondhatom. Rumi Ignác felől érdeklődtem. Josip egy-két percig csak hallgatott. Ezzel a titokzatos magatartásával fokozni szándékozta a tulajdon jelentőségét. Majd így szólt:

„Ez az a fiú, aki géppel repült át ide. Tökös gyerek. Egy Pest vidéki kerületben lakik, a Kossuth Lajos utcában. Ott luxuslakások vannak, amelyekben egykor a Horthy-burzsoázia élt. Tudvalevő, hogy ki juthat ilyen lakáshoz. Ignácnak sikerült, mert van esze!”

Veres Josip kopogtatni kezdte ujjával a homlokát. Tudja, amikor valaki azt mondja: ennek van magához való esze. Majd a tulajdon tökféjét koppintgatja. Ezeket az embereket nem tudom elviselni. Érti, hogy mit akarok mondani? Amikor valaki a saját kobakján kopogtat, hogy megmutassa másvalakinek az eszét. Ez kétélyeket ébreszt bennem, már megbocsásson. És egy belső hang nyomban figyelmeztetett is: ne higgy ennek az embernek. De mégis naiv módra csapdába estem, és megkértem, hogy teremtsen köztünk kapcsolatot.

„Ez nem lesz könnyű. Ez nem úgy megy, ahogy te elképezed. Ignác a terepen tartózkodik, Nagykanizsán van. Amit tehetek, az csupán annyi, hogy holnap fölhívjuk a Pannónia Szállót. Ott van a főhadiszállása.”

„Miféle főhadiszállás?”

„Fiú — emelte föl a hangját Veres Josip, és az arcomba hajolva mutatoujjával az asztal lapját ütögette —, mi itt háborúra készülünk! Olyasmit is elárultam, amit nem lenne szabad Túl sokat mondtam! És most ígyunk!”

Az a komoly, gyakorlatias ember elkezdett vedelni, miként a

boldogtalanok szoktak, akik szenvednek valami miatt. Az effajta ténykedésekben ritka a kiegyensúlyozott ember. Lehet, hogy kötelezettségeiket lelkiismeretesen teljesítik, de biztos vagyok benne, hogy odahaza esténként a pohár fenekére néznek. Igen, igen, napközben a szolgálat, este meg az összevissza okádás. Szegény feleségük tudja, aki takarít utánuk, meg leplezgeti a kenyérkeresője szegyenét. Ide hallgasson, keserű kenyér az. Miért van így? Mert ezek nem tiszta dolgok. Ördögi mesterkedés ez mind, és emiatt! Hanem hogy rövidebbre fogjam, átugranám most a lumpolást meg a harmonikás itatását, de egyet mondok: az a jóindulatú barom rokonszenvezett ezzel a dorbézolóval. Tudja, kire gondolok.

— Hogyne, a sofőrre. A belapított orrúra.

— Megjegyzi a dolgokat, semmi sem kerüli el a figyelmét. A kocsmából kijövet Josip fölszedett valami lányt. Helyes volt, fiatal, és hiába volt rajta kurta, csuklyás esőkabát, mégis bőrig ázott. Mert most már csakugyan ömlött az eső, a szél valóságos vízfüggönyöket lebegtetett.

„Ez a gyermek velünk jön Pestre — mondta. — Jó munkája akadt a Sangháj bárban.”

Amint elindultunk, rávetette magát, akár a kutya a csontra. Ott, az én helyemmel szemben, a szakadozott huzatú ülésen intézte el, majd kirúgta. Ki az esőre és a szélbe. Segíthettem volna rajta? Ma is ez jár a fejemben, de akkor nem tehettem semmit. A jóság itt semmit sem ért. Sem az erény, sem az emberélet. Sejtettem, hogy nem lesz könnyű utam Moszkváig meg a feleségem szerelméig. Kellemes élet nem létezik, ez hazugság. A szállodai szobában mégis átéltem valami kellemeset, az pedig a friss ágynemű illata volt, a kikeményített fehérenemű illata, amit soha többé nem éreztem, mind a mai napig. Éjfél után érkeztünk meg, és én nyomban elaludtam. Talán egy vagy két ízben fölébresztett a tulajdon zokogásom. Másnap déltájban meglátogatott Baloga százados és Rózsa Mihály. Velük jött az egyik diplomatánk is, úgy gondolom, Brankovnak hívták, és egy volt azok közül, akik dezertáltak budapesti követségünkről. Udvarias és túlzottan sima modorú volt, s javasolta, hogy ebédeljünk a Nemzeti Szálló éttermében. Ebéd közben beszélt a JKP és Központi Bizottsága megalakításának szükségességéről. Ekkor nekem is helyet ígértek. Baloga százados mancsával szakadatlanul a vállamat veregette, és megzabolázhatatlan kacagása közepette arról beszélt, hogy én leszek a légierő egységeinek világszerte legfiatalabb parancsnoka.

„Nem nekem való ez — mondtam. — És nem is foglalkozom politikával.”

„Te kommunista vagy! Az vagy-e?” — komolyodott meg Baloga százados.

„Az vagyok.”

„Akkor politizálsz is, amint a párt kitüntet a bizalmával. A te pártod most itt van! És nem azért szöktél ide, mert bolondulsz Magyarországért vagy a Szovjetunióért! Vagy mert nem tudsz a feleséged nélkül élni. Azért szöktél ide, mert kommunista vagy!”

Ekkor közbeszólt az a követségi ember is. Vontatottan és gondterhelten arról beszélt, hogy odahaza hajsza indult az igazi kommunisták ellen, s ezt főként gyanús egyének irányítják, akik valami vétküket akarják jóvátenni. Akkor Rózsa Mihály megmutatta a *Képes Figyelő* című hetilapot. Fölfigyeltem benne Rumi Ignác képére. A kellemes, kedves arc valóságos gyógyírként hatott lelki sebeimre. Megmutatták a szöveget is, amelyben a jugoszláv hadsereg tisztjeinek szökéséről esett szó, főként azokéről, akiket a Szovjetunióban iskoláztattak. A számos szökevény tiszt névsorában megtaláltam a magam nevét is. Nem volt mit tennem, beleegyeztem abba, amit követeltek tőlem. Megígértem, hogy cikket írok a dezertálásokról és a hadsereg fölbomlásáról, továbbá hogy „Titót és klikkjét” az imperializmus ügynökeinek fogom nevezni.

Megértettem, hogy magánéletemet idegen erők befolyásolják, és arra törekedtem, hogy szabadulhassak a karmaik közül. Úgy vélem azonban, hogy most már késő volt, miután nyakig benne voltam a dologban. Szerettem volna értésükre adni, hogy tulajdonképpen miért is szöktem át, de hogyan? Ami a szívemet nyomta, azt takargatnom kellett. Ez itt talán nem is számít állomásnak a lélek szenvedéseiben. Furcsállottam Ignác barátom magatartását; az ilyesmi összeegyeztethetetlen volt természetes kimértségével és tartózkodásával. Emellett minden reményemet elvesztettem, hogy valaha is Moszkvába jutok, és megtalálom Raiszát. Mi maradt hátra a számomra? Az öngyilkosság? És csakugyan föl is akasztom magamat vagy valami mást tesztek, ha eszembe nem jut, hogy isten tiltja az effajta cselekedeteket. Az öngyilkosság rossz vélemény istenről. Mit szólna, ha abbahagynánk? Későre járhat? Nincs óráim, de hallom, hogy int bennünket a toronyból a kongatás. Meg attól is tartok, hogy dohány nélkül maradok. Milyen kár, hogy nem dohányzik! Pótolhatnám a készletemet.

— Szeretnék még hallani arról a cikkről. Egyáltalán megírta?

— Jó. Annyit rögtön mondhatok, hogy nem. Egy-két napig gon-

dolkoztam, majd letettem róla. A *Szabad Nép* beharangozta, hogy a következő számában közli vallomásomat. Nem voltam olyan állapotban, nem voltam rá képes, amit meg ők az orrom alá nyomtak, nem voltam hajlandó aláírni. Ekkor Baloga százados szemében pokolfajzattá változtam, a többieket pedig kiábrándítottam. Ignác barátomhoz hűtlen lettem, vagy miként ők mondták, elhatároltam magamat tőle, és hazugságba taszítottam. Raiszámtól ezer meg ezer verszthyivel távolabbra kerültem. De ezzel még nem volt vége. Valahogy éjfél után ügynökök rontottak a szobámba. Ketten voltak. Egy égimeszelő, a másik meg, mit gondol, kicsoda?

— Veres Josip.

— Pontosan. Ön mindent tud. Ne hagyjam abba? Vagy még csak a következőket mondom el, és ön majd befejezi a történetemet, mert, miként látom, mindent előre tud. Talán látnok? Talán azt is tudja, mit tett elsőnek az égimeszelő, amikor bejött a szobámba?

— Nem. Nem tudom.

— Először belevizelt a mosdóba, majd azután megkérdezte:

„Gobó István vagy?”

„Igen. Illetve... hogy is mondjam... a nevem...”

És miközben dadogtam, mert nem találtam föl magamat azonnal, valaki a sötétből a képembe csapott. Ez Veres Josip volt. A második ütés a szemem közé talált. Csillagokat láttam. Ezen az éjszakán elvezettek, és magánzárkába kerültem. Végül a toloncházban kötöttem ki. Itt akadt mindenféle népség, ártatlan, hamisan megvádolt, gyanús és gonoszságra kapható egyén, a legkülönbözőbb állampolgárságúak, anyanyelvűek és foglalkozásúak, közöttük a mi embereink is, legalább harmincan. Nos, barátom, ide jutottam. Inentől addig hosszú út vezet, és nagy sora van annak. Itt születtem, ebben a házban, ahol most vagyunk, a második emeleten, apám kereskedése fölött. Ez itt puszta, huzatos padlás volt. Ide rejtőzködtem néha apám elől, ha szíjjal vert meg, ide menekültem, zokogtam leheveredve, és istenkedve fogadkoztam, hogy bosszút állok rajta, s a vonat elé vetem magamat. A ház alsó emeletén most a Hepok raktára van, fölötte pedig egy honvédelemtanárs lakik. Ennyi a történet, másikat nem tudok.

— És mikor tért ide vissza?

— Ötvenhatban.

— És addig?

— Hogy hol voltam?

— Igen.

— A pokolban. Az emberek gyakorta emlegetik a poklot. Ha valami nagy bajuk van, vagy a kínjaikat ecsetelik. A földi nyelv azonban tehetetlen, a pokol leírhatatlan. Talán azért, mert kívül esik az emberi tapasztaláson. De nem így van. A gyehennát nem csupán tűz és forró víz alkotja, hanem ez olyan hely, ahol az emberi teremtmény parányszámba megy. Ha Allah nem átalotta a muslicát venni példaként, akkor nekem valami még parányibbat kellene találnom, amihez az embert hasonlíthatnám a gyűjtőfogházban. Oda a 474—D—664 sorszámmal kerültem. Iszonytató létesítmény, higgye el. Miféle török börtönök, miféle tömlőcök! Amit én erről mesélhetnék, tovább tartana, mint amennyi idő a rendelkezésünkre áll. Ezt is átugrom. Ám nem fogja elhinni, hogy az első fegyenc, akivel ott találkoztam, Rumi Ignác volt, nyilvántartási száma 474—D—663. Nem ismerem e számok titkát, rendjét és szabályát, amely szerint kioszthatják őket. Azonos jelzőszámunk volt, a sorszámunk pedig egymásra következett, habár más-más időpontban kerültünk ide. Nem csupán az érzéseink, hanem az ő számozásuk is egybefűzött bennünket. Rumi Ignác a gyűjtőfogházban ugyanolyan tisztességes és makulátlan volt, mint előtte is, amilyenek ismertem. Mindaz, amit hallottam és olvastam róla, közönséges koholmány volt, merő propaganda. Találkozásunk nagy örömet jelentett mindkettőnk számára. Két ember így csak egyszer öleli meg egymást az életben. Neki már akkor napi tíz cigaretta volt az illetménye, ami irigylésre méltó mennyiségnek számított. Mindegyiket megosztottuk, amíg csak én is nem jogosultam a magam adagjára. Attól kezdve együtt maradtunk. Együtt jártunk munkára, a kantinba, együtt fényképezkedni a Fő utcában, együtt álltunk bíróság elé a Budapesti Megyei Bíróságon. Védelmünket ugyanaz a dr. Barna Imre látta el, ugyanaz az államügyész, dr. Alapi Gyula emelt vádat ellenünk, a bíró is ugyanaz volt, dr. Jónás Béla. Életfogytiglani fegyházbüntetést kaptunk. Továbbra is együtt maradtunk egy Kovács Géza nevű ember parancsnoksága alatt. A fő-fő igazgató és hóhér Bogár Imre hadnagy volt, aki mindig korbáccsal a kezében mászkált. Amikor megkezdődtek egy nagy mezőgazdasági birtok kiépítésének a munkálatai, szinte éjjel-nappal ott tartózkodtunk. Egy drótkerítés betonoszlopait állítottuk föl. Pontosan 292 betonoszlop jelölte a birtok körzetét és határát. És ezeknek az oszlopoknak mindegyike, ezt akarom mondani, valakinek a síremléke volt. A következőképpen ment ez végbe. Amikor a fegyencek közül bárki is életét veszttette, akár úgy, hogy szökni próbált, akár úgy, hogy összetűzött a hóhérok valamelyikével, vagy a fegyencek között került sor leszámolásra,

dr. Benedek, egy orvosőrnagy, ilyenkor megállapította a halál beálltát, a halál okaként olyasmit tüntetve föl, ami az őrségnek és az igazgatóságnak megfelelt, a tetemet pedig a soron következő oszlopnál ásták el, amelyen föltüntették az illető titkos nyilvántartási számát. Ez könnyebben és gyorsabban ment, mint ha a tetemet Rákoskeresztúrra cipelték volna. Különben is az ember muslica, és mindegy, hol pusztul el.

És most arról a legfájdalmasabbról szólnék. Egy ilyen oszlopra rákerült barátom, Rumi Ignác száma is. Hogy miként került erre sor, azt nem tudnám megmondani. Valami lármát hallottam, de ez Kovács Géza szokásos ordítózása volt, majd egy lövést, utána még egyet. Az őrség figyelmeztetett bennünket, hogy ki-ki maradjon a helyén. Aznap sertésólakba való vályúkat öntöttünk. Elégé nyugtalan voltam, furcsa előérzetem volt. Ekkor eljutott hozzám a hír: Ignácot lelőtték. El sem búcsúztam tőle, nem engedték. Haláláról különböző mendemondák kerengtek, az igazságot azonban csak isten tudja. Meg Ignác a másvilágon, amennyiben elnyerte méltó helyét és az őt megillető beosztást. Ha egy napon valaki kísérletet tesz, hogy megfejtse a betonoszlopokon föltüntetett számok sorrendjét és rendszerét, kusza és összefüggéstelen szisztéma tömkelegében találja magát. Nehéz és megmagyarázhatatlan matematika, de nagyon kegyetlen. Amennyiben a számozásokat átfestették, nos, akkor ilyen a történelmünk. Tanúsíthatjuk, hogy azt az állami gazdaságot nem csupán betonoszlopok, hanem fegyencek sírjai is határolják. Úgy hallottam, hogy az most nagy mezőgazdasági birtok, kivitellel is foglalkozik, és termékeinek Európa-szerte jó híre van. Válgék egészségére sajtjuk meg szalonnájuk!

— Ez nem csupán egy papírlap — mondtam. — Ez kész regény.

— Írja meg ön, nekem nincs szándékomban. Még csak ezt, amíg el nem felejttem. Egy napon újabb transzport elítélt érkezett. Két teljes kamionnyi. Közöttük volt Veres Josip is, torzan, fölpuffadt képpel, tönkremenne. Láttam, miként vizslat körbe, mintha nem hínne a szemének, hogy hol találta magát, mint aki képtelen fölocsúdni. Segítségére szerettem volna lenni abban, hogy nyugodtabban fogadja a keresztjét. Amikor végre fölfogta, hogy azonos helyzetben vagyunk, képtelen volt belenyugodni; a gondolatát is elutasította annak, hogy azonos a sorsunk.

„Ez valami félreértés — kötötte egyre az ebet a karóhoz. — Ezt nyomban helyre kell hozni. *Azonnal!* Én már Jugoszláviában az NKVD-nek dolgoztam. Ez valami tévedés. Biztos, hogy tévedés!”

Emlékszem arra a reggelre — felhőszakadás volt, és valamenynyien kint álltunk a zuhogó esőn —, amikor Veres Josipot kivégzésre szólították. Jajveszékelnéi kezdett, miszerint ez csak tévedés lehet. Ugyanezt százszor is elismételte a tárgyaláson, különböző fontos neveket emlegetett, és azokra hivatkozott. Mindez hiábavaló volt. Agyonlőtték. És még egy hihetetlen adat: Josipot én temettem el, mély szánakozással. Miközben dobáltam rá a földet, nem köpködtem, nem gyönyörködtem a halálában. Némileg ugyanaz a történet ismétlődött, még gyermekkoromból: akárki is fájdalmat okozott nekem vagy valamilyen csapást mért rám, utolérte a büntetés, habár én magam nem járultam hozzá, még azt, aki rosszat tett nekem vagy az ellenségemet sem átkoztam soha. Nem tartom magamat kiválasztottnak, de sokszor így történt.

Most pedig azt szeretném elmesélni önnek, ami 'ebben az egészben a legfontosabb. Már említettem, hogy gyermekként otthagytam a felekezeti iskolát és ifjúkoromban istentagadó voltam. Utoljára talán tizenkét vagy tizenhárom éves koromban volt a kezemben a Korán. Az égvilágon semmit sem jegyeztem meg a mindentudó könyvből. Nem tudtam sem az első, sem az ötvenegyedik szúrát. Egy szóra sem emlékeztem. Ám akkor egy este megoldódott a nyelvem, és megszólalt az emlékezetem. A Könyv versei önmaguktól megéledtek az ajkamon, összekeverve, ám volt jelentésük, együtt a kedves utasításokkal és intelmekkel. Valaki más szólalhatott meg bennem? Megítélve a büszkélkedőket és kevélyeket? iK tehette ezt, hogy szavaim forrásként buzogjanak: *vajon füledbe jutott-e híre a súlyos megpróbáltatásnak? amikor majd némely levert, meggyötört, keserves arc...* és így tovább. Mindezt kivehetően és szóról szóra hallottam azon az éjszakán, mintha valaki a fülem hallatára olvasná, mintha magam olvasnám a tenyeremen tartott láthatatlan könyvből. Tisztán, hogy tisztábban már nem is lehetne, hallottam az ajetet, amellyel Allah küldöttéhez fordul: *te halott vagy, és ők is halottak!* Vagy amikor az egyik hadísi-kudsziban így szól Mohamedhez: *élj, ameddig akarsz, te halott vagy!* Tudomásul vettem ezt, és ehhez is tartottam magamat. És mindent elviseltem. Azt pedig csak egy halott ember tudta elviselni.

Most már csakugyan rövidre fogom történetemet, de nem ugorhatok át 'egy különös jeladást, amiben hazafelé jövet volt részem. Ön erre azt fogja mondani, hogy ez az ember a csodák halmaza, de istenre esküszöm, hogy ez is 'igaz. Úgy tűnik, az amnesziát 1956 januárjában hirdették ki, és minden jugoszláv állampolgárra vonatkozott. Tavasszal érkeztem Szarajevóba, innen pedig motorvonattal

indultam Trebinjébe. Amint leültem, az ülés plüssszuzatú támlája mögött rábukkantam egy sokat olvasott, és a lapok sarkain elpiszkolódott könyvre. A Korán volt az, ön pedig, ahogy gondolja, nem kötelező elhinnie. Akárki is felejtette vagy vesztette el itt, nekem szánta. Kapásból fölöttem, és a következőket olvastam azon a helyen: *ha a balál vagy kivégzés elől menekültök, a menekülés mit sem segít, mert rövid lesz az örvendezéstek.* Ezt olvastam el elsőnek, majd az elején kezdtem. Egészen Mostarig olvastam, és akkor kiszálltam. Ott az én nagy tekintélyű rokonom volt hatalmon, akinek a lekötöztetése voltam. Szerettem volna üdvözölni, de elutasított. Hallani sem akart rólam, a bitang emberről. Egy-két napot Mostarban töltöttem. Megfordultam Karadžoz bég dzsámijában, és ide adományoztam a vonatban talált Koránt. Utána folytattam utamat, és végül beköltöztem a szülői házba, akár valami egér. És ettől kezdve rágcásolom ezeket a papírokat. Pert is indítottam; úgy gondolom, hogy visszakapom ezt a házat. Így beszélnek az ügyvédek, de halogatják a tárgyalást. És most térjünk rá arra, ami miatt ön itt van. Csakugyan későre járhat, bizonyára éjfél is elmúlt. Ha újra üt a toronyóra, majd megszámoljuk.

— Zaklatták itt azuán? — kérdezem.

— Úgy gondolja, amikor visszatértem?

— Igen.

— Nem. Semmi sem történt. Nem követelték, hogy hintsek hamut a fejemre. Huszonnégy órát vizsgálati fogságban töltöttem. Ez volt minden. Úgyhogy nyomban nekiláthattam a munkának. És ezt meg is tettem. Serényen dolgozva hoztam össze ezt a könyvtárat. Előbb a gyűjtés, majd ezt követte a válogatás. Megtalálhatók itt a klasszikusok, de akadnak névtelen szerzők is, akik egykor a saját kiadásukban vagy bármilyen úton-módon kinyomtattak valami vékony könyvecskét. Mondjuk, 'Šenoa mellett itt vannak Branko Klarić elbeszélései is, *Az anya bűne.* Vagy Petar Grgec-től *A horvát Jób.* Krležával egyenrangúan Šandor-Đalski följegyzései, a *Régi tetők alatt.* Gundulić mellett Sibe Miličić is. Egyforma figyelmet szenteltem Josip Andrić *Szerémségi elégiák* című beszélygyűjteményének meg Kočić elbeszéléseinek. Az egészet elrendeztem és előkészítettem. Csupán meg kell jelentetni. Most önre vár, hogy mindezt fölbecsülje, és elmondja róla a véleményét. A könyvsorozatot a *Repedések* címmel illetném. Nem várok ezért dicsőséget, még csak annyit sem, hogy föltüntessék: szakszerűen átdolgozta, kiegészítette, vagy hasonlót. Elegendő lesz odaírni: szerkesztette Fehko Jančić. De még ez sem föltétlenül szükséges, tudhatja. Most mondja meg őszintén. Ez

az, ami miatt megkértem, hogy keressen föl. Amennyiben örülség az egész, ezt is mondja meg.

— Örülség, Fehko, csakugyan az! Ahelyett hogy önmagáról írna. Az emberi élet a repedés, a könyveket pedig hagyja nyugton. Azok csontok.

Fehko hirtelen elcsüggedt, és gondterheltté vált. Szinte felnyögött, úgyhogy most már sajnáltam, hogy ennyire elhamarkodtam a dolgot. Képtelen voltam mérsékelni magamat, meg arra is, hogy igazságszeretetemet érvekkel támasszam alá. Amennyiben vétkes vagyok sorának alakulásában, azt más helyen kell taglalni, ha eljön az ideje, és más emberek előtt. Fehko most dagadt szemhéja alól rám vetette pillantását, és furcsállkozva kezdett méregetni.

— Azt gondolja, bolond vagyok?

— Dehogy! Ezt nem gondolom!

— Miért taszít akkor kérségbeesésbe?

— Arra szeretném serkenteni, hogy megírja vallomásait.

— Ezt maga gondolja — sóhajtott. — Most pedig mi legyen? Lehetséges, hogy az egészségből pusztán a vágy marad, hogy még egy ízben lássam az Arslanagic hídját, hogy kihajoljak rajta, és lábam érintse azt a helyet, ahol gyermekként százszor is végigfutottam. Gyönyörű létesítmény, nagyszerű építmény. Csupán ábrándozni tudok róla. Lábam soha többé nem lép rá. A holtak nem járkálnak, miként tudja is. A halottak halottak. Ennyi az egész. A történetnek is ez a vége. Most elbúcsúzunk egymástól. Ideje. Ön megmondta a magáét, én hallottam, és megértettem.

A gyertya föllobbant, szétmállott és szerteömlött, a lángnyelv pedig belefulladt. Fehko gyufát gyújtott, megvilágítva az ajtót és a lefelé vezető lépcsőt. Együtt ballagtunk le. Az időről többé nem volt elképzelésem. Csupán a levelibékák, ezek a fáradhatatlan énekesek hintették szerte az éjszakában zajos hangzataikat. Legyen akár dél, akár éjfél, ők szolgáltatják a szülőföld zenéjét. Mindig nosztalgiát ébresztenek, és a kezdetekre vetnek vissza. A toronyóra néma maradt. Egy tolatómozdony két-három füttye meg az ütközők csattanása jelezte az éjféλι földbolydulást; az időpontot, amikor végeztek a rakodással, a teherszerelvény pedig készen áll, hogy nekilendüljön a keskenyvágányú pályán, füstöt és szikrákat ontva, amelyektől lángra kap a kiaszott itthoni növényzet. Itt, a portikusz előtt szerettem volna búcsút venni Fehkótól, de megelőzött szándékomban:

— Ön úgyszólván a Dubrovniki kapu felé tart. Elkísérem.

Nem utasíthattam vissza, habár sejtettem, hogy nehéz pillanatok

várnak rám, mivel olyan embertől kell búcsút vennem, akinek minden terve és becsvágya az imént omlott össze, mégpedig az én ítéletem nyomán. Mindenfajta kellemetlenségnek szerettem volna elejét venni. Azonban nem volt rá szükség. Fehko váratlanul megélenkült, miközben köröttünk minden kihalt és elárvult volt, a város pedig vidéki módra kísérteties. Lehetséges, hogy az ágyakban és az álmokban valóságos drámák, összecsapások és háborgatások játszódtak le, ám ebből mi sem volt hallható. Az apró, földszintes üzletek kirakataiban zavaros neonfény reszketett; különféle porlepett és gyakran szükségtelen holmit állítottak itt ki. Habár más módon megint csak hogyan lehetne tudatni, hogy ez papírbolt, ez vaskereskedés vagy festékbolt. A macskák villogó szemmel vizslattak, majd ránk irányították ezeket az apró fényszórókat; valahonnan kiugrottak, majd még sötétebb szögletbe vették be magukat. Az enyhe szélfúvás rohadt gyümölcs és állott víz szagát lengette.

Fehko mellettem lépkedve ihletetten és pontos megfigyeléseket közölve mesélt gyermekkoráról és arról a nincstelenségről, amibe apja halálát követően kerültek. Számos jelenettől máig sem szabadult meg, és az akkori beszélgetések olykor ugyanabban a sorrendben idéződtek fel az emlékezetében, ahogyan annak idején lefolytak. Ha nem is ugyanaz, de megközelítően azonos volt a sorrendjük. Vásott kölykökkel került kapcsolatba, ügyességre tett szert az apró tolvajlásokban, és a tolvajok élére verekedte föl magát. Üldözték őket, és olykor el is fogták, ők pedig küszködtek támadóikkal, és menekültek. Egy dologban határozottak és elszántak voltak: hogy senkit sem fognak kímélni. Nem akad olyan ember, aki ne mesélne arról, miként lopkodott gyermekkorában, mivel ebben van valami különös elevenség, valami szertartásos. Magam is lenéztem azokat a korombeli gyerekeket, akik nem voltak képesek elemelni egy láda földiepret vagy egy darab sajtot, hogy azután élvezzék zsákmányukat. Számomra is valóságos ünnepély volt ez.

— De ennek is vége szakadt — folytatta Fehko —, akárcsak minden másnak. Emlékszem anyámra, most is úgy látom, mintha itt állna előttem üres kézzel, üres szatyorral. Vásárolni szeretett volna valamit, de ellopták a pénzét. Sírva fakadt szegény, és tehetetlenül leroskadt. Ma így szólnék hozzá:

„Nyugodj meg, anyám, minden meg fog kerülni, megtérül majd, mert jószágos vagy!”

Ám miként tudja is, isten a jóknak sohasem fizet jóval; valami más mércéje van. Ki lehetne ilven gonosz az anyámhoz, ezen törtem a fejem. Mindenki gyanús volt, valamennyi emberben gazem-

bert sejtettem. A kút mellett rábukkantam pajtásaimra: a piaci asztalon üldögéltek, és nagyban dohányoztak. Valami felvillant bennem, megtorpantam, és mondtam nekik:

„Megkerestétek a rávalót, és most elfüstölitek, ugye?”

„Megkerestük, Fehko, meg bizony. Te is velünk tarhattál volna.”

„Ha mehettem is volna, még akkor sem” — szóltam.

„Pedig megtehetted volna, akárcsak mi. Miért nem tetted!”

„Mert nem tehettem. A tulajdon anyámmal nem tehetek ilyet, ahogy a tiétekkal sem tenném, mert ennyi kímélet azért van bennem.”

„Mondtuk, hogy senkire sem leszünk tekintettel, hanem végezzük a dolgunkat, bárki is legyen az!”

„Nem tudom, mit mondtunk. Lehet, hogy csakugyan ezt mondtuk. De itt most az én anyámról van szó!”

És akkor ütni kezdtem őket, egyenként. Nem sok időre rá, talán egy hét múlva cinkostársaim megszegyenülten és behúzott nyakkal mutatkoztak. Mindent visszaadtak, ha nem többet. Hogy kitől szerezték, föl sem merült bennem, mert anyám ekkor már ágyának esett. Habár az éjszaka nagyobbik felét ibárával töltötte, nem lesz része a könnyű halálban. Betegségének sem nevét, sem eredetét nem tudtuk, és nagy kínok közepette halt meg. A többit pedig már elmondtam. Most kissé restellem, hogy ilyen sokat beszéltem. Újra hallom mindazt, ami elhangzott. *Ezzel már korábban is éltünk.*

Fehko megállt, mintha el szeretne köszönni tőlem. Vagy még mondani szándékozott valamit, csak nem tudta, hogyan és honnan kezdje. Megkérdeztem tőle:

— Hogyhogy Raiszáról soha semmit sem sikerült megtudnia? Ez olyan különös!

— Róla többet beszéltem, mint amennyire képes vagyok. Többet annál, amennyit a szívem megenged. Úgyhogy elmondom még ezt is: Raiszát illetően két forrás van, mindkettő megbízhatatlan, lehetséges, hogy merő találgatás. Létezik ugyan még egy rosszindulatú és hamis, amit csak arra szántak, hogy nyugtalanítsanak vele. És végül az, amelyben a leginkább hiszek, a tulajdon látomásom. Elsőnek ezt az ittenit, a balkáni módra kegyetlent mondom el. Hozzám került egy, a belgrádi szovjet nagykövetség fogadására szóló meghívó, a fogadást ez és ez adta, meg felesége, Raisza. Ez 1960-ban volt. A fogadás napja már rég elmúlt, alaposan lekéstem. Valaki kézzel odaírta a meghívó hátlapjára, miszerint Raisza nyomban azután, hogy megszülte gyermekét, hozzáment egy idősebb férfihoz, egy diplomatahoz. Aláírásként csupán egyetlen szó szerepelt: bi-

zalmas. Elvettem ezt, mint afféle ízetlen tréfát, de néha még az efféle örült dolog is nyugtalanított. Ez is volt a célja annak a bizalmas gazembernek, hogy mardosni kezdjen a gyanú. De hagyjuk ezt, felejtjük el. Térjünk rá arra a forrásra, amelynek szükszavú és hiányos adatok képezik az alapját: ezek egy frankfurti orosz nyelvű folyóiratban jelentek meg. Az 1948—49-ben elítélt személyek névsorában a következő adat volt olvasható: Raisza Iljinicsna, ukladcsica, szül. 1926-ban, tri goda tjurmi plusz dva goda szilki. Csakhogy itt valami nem egyezik. Raisza a szakmája szerint optyik volt, és nem ukladcsica. Ennek akkor valaki másnak kell lennie, nem? Ugyanez a személy ugyanezekkel az adatokkal szerepel még a szovjet párt XX. kongresszusa után rehabilitáltak névsorában is. A lapkivágásokat egy emigráns ismerősöm juttatta el hozzám, aki Németországban él. Ám annyit tudok: Raisza Iljinicsnát miattam ítélték el. És most már halott. Egy este ez annyira világosan mutatkozott meg nekem, mint ahogy most önt látom. Én hiszek abban, hogy az ember képes olyan eseményt látni, amely tőle ezer mérföldre játszódik le. Mivel hiszek benne, láttam is. Raiszát elnyelte a tajgai éjszaka. Számos író az éjszakát a tajgákban iszonyatos vadállathoz hasonlítja, amely szörét borzolva vicsorog a száműzöttre. Ez a vadállat nyelte el a szép Raisza Iljinicsnát is, valahol a női tábor felé vezető úton, északra a fagyos Magadan kikötőjétől. Ezt láttam. Most pedig isten önnel. És felejtse el, hogy ismert valakit, akit Fehko Janócnak hívtak. Kisértet volt csupán.

Nem nyújtott kezet, hanem csak elsietett, vissza se nézve. Görnyedten osont tova a fasorban.

Azon az éjszakán sokáig képtelen voltam elaludni. Föl-fölrezen-tem, járkáltam, és csupán reggel szunyadtam el. Nem volt valami mély álmom. A házbéliek vertek föl, az ajtóvasalás nyikorgása, a napfény, amely már nagyban áradt befelé gyermekkorom szobájába, és sugarai ferdén, nyalábokban hullottak a kedves tárgyra meg a családi fényképekre, csipkeként zsúfolódtak a szekrényen, ontva a tovatűnt idők mélabús nyugtalanságát. Kintről rikácsoló hangok hallatszottak, mindenféle fekvésben és hangzatban, áthatóan rémült gyermekhangok, kelepelés meg csörömpölés, a vidék szokásos reggeli zsvaja. Szamarát ordított, de valahol odalenn, a hegy alatt.

Fehko járt az eszemben, és sehogyan sem tudtam magamnak megbocsátani, hogy oly ridegen bántam vele, és szükségtelenül földúltam az értelmetlen vállalkozásával kapcsolatos reményeit. Mintha magam is annyiszor nem haszontalan és még értelmetlenebb dolgokkal töltöttem volna az időmet.

Két nap múltán elhatároztam, hogy fölkeresem Fehkót, és valami módot találok a buzdítására, és tevékenységének támogatására. És bevalloam neki, hogy elhamarkodottan ítéltém róla.

A városban nem szívesen, szinte félve mutatkoztam, úgyhogy mellékutcákon haladtam, és kerülőutat választottam, hogy lehetőleg észrevétlenül juthassak el odújáig. Fehko háza előtt, a vaskereskedésnél bámészkodó tömeget találtam, az emberek vitattak valamit, és az épület emeleti része felé tekingettek, mintha ott valami nem mindennapos dolog ment volna végbe, szökevény vagy betörő rejtőzködne, aki a vaskereskedésbe próbált meg behatolni. Kissé arrébb, a járdán megláttam a rendőrkocsit is. Ha itt akármilyen kellemetlen dolog is játszódott le, híre nehezen jutott volna el a rokonságomig, akik valahogy elkülönülve éltek, távol a városi emberektől és híreszteléseiktől, valahogy hiján az elismerésnek, mert mindig akadt köztük egy, aki rombolta a család tekintélyét; végső soron magam is az írásaimmal foltot ejtettem a becsületükön. Valójában annyira más-másfélék voltunk, hogy nem is tartoztunk egymáshoz; ez többé nem az én világom volt, bármennyire is innen eredjek. Egyre nehezebben viseltem el, és mind kevésbé szerettem őket, de tisztában voltam azzal, hogy nem tudok nélkülük meglenni. Mivel megsejtettem, hogy Fehkóval történhetett valami, határozottan és bátran végigmentem a portikuszon, majd megindultam fölfelé a deszkalépcsőn. Odafönn, az ajtó előtt egy milicista állt elém. Fölényesen föltartóztatott.

— Hová? Hová tartasz?

— Fehkóhoz jöttem.

— Senkiről sem akar hallani — közölte velem gunyorosan, és kárörvendően vigyorgott.

— Hogyhogy nem akar? — kérdeztem.

— Hát csak úgy. Egyszerűen nem akar. Azt mondja, utálja az egész világot.

A beszélgetést hallva előjött egy polgári ruhás ember. Nyomozó volt, aki rögtön felismert. Kezet nyújtott, és bevezetett.

— Lépj be, földi! Mintha végszóra érkeztl volna. Már gondoltam, hogy érted küldöm a járört.

A milicista, aki föltartóztatott a lépcsőn, most kíváncsian méregetett. Egy másik milicista odabenn könyveket lapozott, meg-megállapodva bizonyos helyeknél. Az egész könyvtárat föltúrták, a könyveket pedig halomba dobálták. A nyomozó jelentéktelen embernek látszott, fél szemére kancsalított, de mégis a szívósak közül való volt. Szája időnként csúf és közönséges grimaszba torzult, mintha

nevetne, de nem nevetett, csak mutogatta apró, ritkás és kopott fogait, amelyek egy rágcsgálóhoz illettek volna.

— Nézd csak, micsoda szemetet összehordott itt — mondta a könyvhalomra mutatva.

Arra gondoltam, hogy Fehkót letartóztatták, és most az ellenséges tevékenységét alátámasztó bizonyítékok után kutatnak. Lehetséges, hogy ez csak egy mondat, de elegendő ahhoz, hogy vádat emeljenek a szerencsétlen ellen.

— Hallottad Fehko esetét? — fordult hozzám a nyomozó.

— Nem. Mi történt vele?

— Fölakasztotta magát.

— Tréfál?

— A halállal nincs mit tréfálkozni, még ha egy ilyen csavargó is döglök meg. Tegnapelőtt este végzett magával, éjfél után két órakor.

— Hogy tehetett ilyet? — mondtam megrökönyödve. — Vallásos ember volt. Istenfélő.

— Nem volt ő ember. Az örület meg semmitől sem fél önmagán kívül. Jobb sorsra nem is volt érdemes. Hanem hallom, hogy jártál nála.

— Igen.

— Minket nem érdekel, hogy miért, sem az, hogy mit beszéltek. Az ugatás nem ártott egyetlen államnak sem, ennek sem fog. Hogy ő él-e, hal-e — nekünk mindegy. Inkább a kedvükre való lett volna, ha fölakasztják ott, ahol volt, de nem akasztották. Kötelességünk lefolytatni a vizsgálatot, és összeírni ezt a nyomorúságot. Nos, itt egy olyan dolog merült föl, amit még mi, rendőrök sem vagyunk képesek megoldani. A segítségünkre lehetnél. Ezek a könyvek itt mind össze vannak kenve, és mindegyik csupa szar. Valami hozzá van írva és ki van bennük javítva, majd ez is kitörölve és újrafirkálva; nem volt más dolga a bolondjának. Mindössze egyetlen könyv maradt tiszta. Vagyis mocskos ez is, mert mintha megpróbált volna valamit beleírni vagy kijavítani benne. Ám ezt utóbb kiradírozta.

— Melyik ez a könyv? — kérdeztem.

— *Az elátkozott udvar.*

— Fehko azzal volt, hogy a könyvekben repedések mutatkoznak, amelyeket ő megtalál és kijavít. Emlékszem, hogy szóba hozott valami tiszta könyvet, amelyek sok gondot okozott neki, de semmire sem jutott vele. A tőkélyben pedig nem hitt.

— És ez most mit jelentsen?

- Hogy ez a könyv tökéletes.
- Pfuj, hülyék! — vágta rá kiábrándultan a nyomozó, majd az asztalhoz lépett, és valamit bejegyzett a noteszába.
- És Fehkót eltemették?
- Igen. Elszállították a tetemét a muzulmán temetőbe.
- Tudni hogy hol a sírja? Szeretnék elmenni oda.
- Ide figyelj, földi, tűnj el te innen minél előbb. Fehko szerencsétlensége ragályos. Lehet, hogy te is fölkötöd magad, ha huzamosabban maradsz. Lógás, fiú! Isten veled! És fogd ezt *Az elátkozott udvart*. Vidd magaddal, nekünk nem kell. Mi másfajta könyveket olvasunk. Nem tudom, ez milyen, de a mieink, isten bizony, százszorta átkozottabbak.

Az emberek, akik összejírják a megboldogult hagyatékát — aki két napja még itt volt, maga is elevenen, miként most ők —, különösen festenek. Képviselei a diadalmas életnek, amely megy a maga útján a saját szükségletei után. Nem szépek ezek a győztesek. Minden érdemük csupán annyi, hogy túléltek a megboldogultat. És ha az ember kívülállóként figyeli őket, némiképp olyanoknak tűnnek, akár valami bitorlók, akiknek biztosított a büntetlenségük, és azzal is tisztában vannak, hogy a tulajdoncsnak nem áll módjában visszafordítani, és meglepni őket foglalatosságuk közepette. Nem egészen ilyenek, de némileg erre emlékeztetnek.

BRASNYÓ István fordítása

ÉLETEM TÖRTÉNETEI (V.)

ERŐS ISTVÁNNÉ KOVÁCS TERÉZ

A GYERMEKÁLDÁS

István, Lajos, Marci, Jóska, Mári, Rózsi, Anna, Erzsi — négy férfinév, négy női név, amelyek közül minden házban volt egy. Ezek voltak a legkedvesebb, legelterjedtebb neveket. A mi házunk a 367-es házszámot viselte, de e nyolc névből minden házban volt egy. Volt olyan család, ahol mind a nyolc név volt egy félszázad elteltével. Alig keresztelnek ebből a nevekből. Most minden gyermek Ica (illetve Ilona), Eszti, Irén, Ibi (vagyis Ibolyka). A férfinevek: Sándor, Tibor, Károly, György. Most a csúfokodás sem divat. Művelődnek a gyermekek is, vagy jobban mondva, megvan minden kényelem. Legtöbb helyen apa, anya dolgozik, s a gyermekek nincsenek rászorulva, hogy kenyeret meg epret egyenek...

Minden ház előtt eperfa volt, azt ingyen lehetett enni. Most még azt is szedik mind ki: nem kell többet az eperpálinka, és nem iszik úgy a nép.

Akkor, a régi világban két bábaasszonya volt a falunak. Német mind a kettő, de a magyar szót tökéletesen beszélték. Csúfolódva mondták, hogy eperszedéstől kilenc hónapra nem győzik a gyermekeket fereszteni, annyi van. Volt is: nyolc—tíz minden házban, sőt sok helyen tizen felül. De ahogy szaporodott a gyermek, a föld nem tartott lépést, az csak annyi maradt (sőt még el is úszott egy-egy darab). Így a nép a falunkban leszegényedett. A rétet minden esztendőben elvitte a víz (vagyis a termést), de a jókedvet nem vitte el. A nyomorúságot is jó néven vették, mert ahonnét idetelepedtek, az ott még rosszabb volt. Egy-egy keresztelest vagy lakodalmat csináltak — ott aztán („borban az igazság”), hát ott durrant ki a jókedv.

A keresztelest kezdeném a jókedvet. Ahol az öt jóllakik, a hatodiknak is jut. Nem félték a gyermekáldástól: ha lehetett, hát ettek. Egyszer jobban, máskor szűkebben. Sok babonát is tartottak. De azt inkább a tanulni vágyók keltették, s ügyesen babonamóddal taníttatták egymást. Hogy nehogy megsértődjenek: ezek a babonák jól beváltak. Az

iskolázatlan nép tudta zabolázni a rászorultakat. A fiatal asszonyka nem sokat törődött, hogy ő most babát vár. Így van az rendjén, férjhez megy, és gyermeke lesz. Azt szokták mondani: hamarabb jó egy gyermek, mint egy új rokolya. Ez legtöbbször igaz is volt, a gyermek megszületett, s nem jutott rokolyára, mert mindennap másra kellett az a kicsi pénz, amit valahonnét oda sodort a sorsa.

Az újszülött egészségére inni kellett. Visszautasítani bűn lett volna. De olyan rigmusokat mondtak...! Fogták a pohárt, ki okosabb volt, az aztán úgy megáldotta, ha fele beteljesedett volna, az is jó lett volna. A kicsi babát meg saját édesanyja se volt szabad néznie vagy elbámuljon benne, mert megigizi. S ha sírós volt a baba, hát vették a vizet, egy csiporba (bögrébe), kilenc gyufaszálat félig elégetve a vízbe dobtak. Ha a víz fenekére leszállt, a gyermek meg volt igizve. Imádkoztak, és keresztet vettek a vízre, avval mosták a szívecske körül, két kezecskét, a két lábcskát. Ha az nem segített, elfújták a fejét. Hát hogy mit mondtak, ezt nem sikerült megtudni, ez titok maradt számomra, elvitték a sírba. De azt láttam, hogy a homlokához ért a szája, és imitálta, félrefordulva a babától, a töpést, háromszor, s akkor újra kezdte előlről. Ettől a „nagy orvoslástól” vagy meghalt a gyermek, vagy nem. Ha meghalt, akkor későn jött a segítség — ha jobban lett, akkor használt, hogy elfújták a fejét. Ha a gyermek sovány, kicsike volt, akkor az aggos volt, azt ki kellett főzni. Ha nagy volt a feje, azt elcserélték a szép-asszonyok vagy a boszorkányok, míg kiment az anyja, ha egy percre is. Egy kissőprűt a bölcsőn keresztül kellett tenni, ez megvédte, akkor kimehetett az anyja. Addig a küszöböt nem léphette át, vagyis az utcára nem volt szabad kimenni, míg a gyermek meg nem volt keresztelve.

Nagy sürgés-forgás, sütés-főzés, mert holnap keresztelés lesz. A komákat megvendégelni kell. De sok esetben húsz—huszonöt pár koma is volt, egy kicsi lakodalomnak is beillett. Ezt ki kellett bírni. Viszont a komák ajándékpénzt tettek a párnába, s amikor elmentek a komák, akkor számolták össze, mennyi gyűlt. A keresztelésen az vitte keresztvíz alá, aki leghamarább odament. A komaasszony öltöztette, pókálta bé. Amit hazulról vitt, nagy teveszőr ruhát, kendőt, abba szépen párnástól együtt belékötötte. De az olyan szépen csinálta, hogy mikor a karjára vette, akkor igazán nagyon szép volt. A keresztanyának nagy becsülete volt. Ezt meg is mondták a férfiak: hogy milyen takaros, s hogy mán, neki is ille-ne egy saját gyermeke a karjára. Aztán a keresztanya okosságától fűgött a további beszélgetés, nagy jókedv közt. Mire lassan készülődni kezdtek, hogy mikor a pap a prédikációt elvégzi, érjenek oda. Mikor indultak, a keresztanya mondja: „Kereszteletlent viszünk, keresztényt hozunk.” Nagyon szépen felöltöztetve és nagy, teveszőr kendőbe beletéve kilépett a kiskapun, és mindenki tudta, hogy a babát keresztelni viszik. Négyen, hatan (sőt tízen felül is) a keresztanyák elkísérték a templomba. Ha volt húsz jó barát, akit a gyermek anyja vagy apja szeretett, azt mind meghívták komának. Ezért volt szükség arra, hogy aki

leghamarább odament, az legyen a keresztanya, a többit úgy hívták, vagyis egymást úgy szólították, hogy „komatárs”. A pap szép beszédet mondott a keresztelés előtt, jobban mondva a komasszony a káriján prédikáció után ment előre az úrasztalához, míg a pap lejött a szószék-ről. Ketten álltak az úrasztala elé, akárhányan mentek: a keresztanya és egy, aki vitte a keresztelő vizet, s letette az úrasztalára, míg a pap egy szép beszédet mondott a hívek tanulására és hogy a hitközség megszorodott egy újszülöttel. Mikor az imát elmondta, mondja: „Én megkeresztellek az Atya, Fiú és Szentlélek nevében, ámen.” Akkor az orgona a kórusban megszólalt, és énekeltek kimenőre, a keresztanyák mentek a paplakra, hogy ott bevezesse a pap az anyakönyvbe. A keresztanya a papnak ajándékpénzt adott, és hazavitte a babát.

Mán akkor a keresztapák jókedvűek voltak, a fülüik töve kezdett melegedni. Úgyes kellett legyen a keresztanya, hogy becsaphassa az édesapát. Ez így volt szokásban, hogy jókedvet fokozzák, jó napot kívántak a házigazdának és otthon maradt komatársaknak és komatársnéknek — „Kereszteletlent vittünk és kereszteltet hoztunk” —, és hamar bétette az asztal alá a gyermeket e szavakkal: „Akinek legkedvesebb, vegye ki!” Ez természetes volt: az apa vette ki, mert az anya, míg komák voltak, az ágyból le nem jött: ő beteg asszony volt, neki feküdni kellett. Az anyós vagy édesanya vagy a legközelebbi testvér vagy rokon fogadta és kiszolgált a komákat. Sokszor virradatig voltak a keresztelőben. Mikor mentek haza, a gyermek párnájába tették a pénzbeli ajándékot — ugyanis csak pénzt kapott a gyermek.

Ahogy nőtt a gyermek, húsvétkor, karácsonykor a keresztanyjától kisebb-nagyobb ajándékot kapott, hogy tudja, ki a keresztanya. Mikor konfirmált (vagy ha katolikus volt, akkor első áldozó volt), akkor nagyobb ajándékot kapott: de mikor férjhez ment a lánygyerek, akkor egy gyönyörű, lúdtollból készített párnát kapott. De mindenki félreállt, mikor hozta a keresztanya a párnát. Ez szép és nagy ajándék volt. A fiúgyermek egy felpántlikázott malackát kapott, de az hat hetesnél fiatalabb nem volt, inkább nagyobb. Akadt olyan is, aki csak akkor adott ajándékot, mikor a lakodalma volt —, de akkor mindenki megadta a keresztanyai ajándékot. Itt nem volt kibúvó, meghítták, el kellett menni. Még akkor is, ha közben haragba estek, mikor lakodalom lett, akkor kibékültek.

Itthon volt igazi gyermekélet: minden ház teli gyermekkel. Nem is lett volna semmi baj, ha édesanyám egészséges maradt volna. De egy nap kezdett beteg lenni, napról napra betegebb. A testvérei úgy őrizték még az álmát is. Nagyon-nagyon beteg volt, háta mögött mondták, hogy nem sok van hátra. Orrán-száján jött a vére, némelykor még a füléből is. A testvérei csak mindent, amit kért, megadtak. (Nem is volt tán soha olyan három jó testvér, mint ők, nemcsak mikor beteg volt, hanem azután is. Ha valamelyik azt találta mondani, ez fekete, akkor az mind a hármuknak fekete volt.)

Édesanyám nagybeteg, nincs aki főzzön, én meg nagyon éhes voltam. Odasimultam az ágyhoz: „Édösanyám, nagyon éhes vagyok.” Az ágy megmozdult, anyám iszonyatos nyögést hallatott. Kisebb néni odaugrott, megragadott, félrelökött az ágytól, de úgy, hogy az orromon támaszkodtam. Szidtak, mit a bokrot, hogy nem látom, milyen beteg, ne menjek az ágyhoz közel. De nem volt, aki ennem adjon. Naponta sokszor odamentem, kértem enni. Csak lökdöstek, meg se várták, hogy mit akarok. Én meg sűrűbben kértem volna ételt. A végén kitzasztottak az ajtón, az ajtót meg bezárták.

S akkor bélopóztam a kicsi házba, elloptam az öregapó kutyájának a máléját. Hej, de jó volt, istenem! Öregapó megharagudott, hogy hova lett a málé. Addig-addig, míg rajtakapott a málélopáson. Zsörtölődött — a kutyák egyék meg a macskáit, nem megették a kutyák máléját —, de azután nagyobbat főzött, hogy maradjon a kutyának es.

Azután nem simultam többet a betegágyhoz, nem szidtak, nem löktek ki — elmentem játszódni, s csak akkor mentem haza, mikor erőst ehetnékem lett. Nem kerestt senki. Édesanyám gyógyulása hosszúra nyúlt. Nagy sokára hallottam, hogy beszéltek: lehet, most már kilábolja. Nekem mindegy volt, ha meghal vagy nem, én halottat nem láttam, csak hallottam, hogy meghal, hogy az mi. Hát nem is törődtem vele. Megvolt az én mindennapi életem, s a többi nem számított.

Közben letették a fegyvert, vége lett az első világháborúnak. A dekungok, vagyis a lövészárkok üresek lettek. Olyan kacskaringós árkok voltak, összeviszsa ásva, embermagasságú. Nekünk meg az lett a játszóhelyünk, ott volt a gyülekező. Az nem volt üres, csak éjjel. Ha valamelyiket keresték, hogy hazamenjen, csak oda mentek: ott volt minden gyermek. Engem nem hitt haza senki, csak láb alatt voltam, terhükre, így lassan elvadultam: reggel meg se mosdottam, ahogy az isten felteremtett, úgy kibújtam az ágyból, már otthon se voltam. Anyoka feküdt, s velem nem törődött senki. Orvosság s orvos nélkül is meggyógyult az anyám. Nagy későre közben eljött az apám meglátogatni, de annyi rosszat hallottam róla, hogy mikor meghallottam, hogy jó, elbújtam a szénáshiuba, ameddig ott volt, elé nem bújtam, inkább éhen haltam volna. Hiába kerestek, hívogattak. Sorbajárták a cimboráimat, sehol meg nem kaptak. Pedig üres kézzel sose jött az apám. Mikor észrevettem, hogy elment, előbújtam kiéhezve, sírva, s még megszidtak, hogy rossz vagyok. Apám több pénzt adott volna. De így csak öt koronát adott, s kiadta a parancsot: „Julikám, édös, a lánt beírasd az oskolába, mert ha nem, hát elvöszöm.” Anyoka meg nem adott volna, inkább beíratott az iskolába.

VESSZÓHANTOLÓK

Szívesen mentem, szerettem az iskolában. Egyik felől egy tót leánka, Éva, a másik felől német: Taxer Rézi. De mind a kettő tudott kicsit

magyarul. Emmának hívták a tanító nénit. Szépen jártam, pontosan az iskolába, szépen megfésülve (amennyire a göndör hajam engedte), szépen megmosdva, tiszta ruháskában. Egyszeriben kedvence lettem a tanító néninek. Dicsért, hogy okos, szép kislány vagyok, a hajam, azt mindennap sorba álláskor megsimogatta. Soha nem szidott. Valóságos mennyországban éreztem magam —, de ez csak két hétig tartott. A tanító néni azt mondta, holnap reggel ne gyertek, gyermekeim, az iskolába, mert be lesz zárva. Majd ha kinyitják, akkor majd megint jöttök. Másnap minden házon fehér zászló lengett. Én meg vettem a kistás-kám, és mentem az iskolába, hiába mondták, bé van zárva iz iskola. Odamentem, de az ajtó zárva volt, és valami fehér volt a kulcslyukon, és azon egy nagy pecsét. Ott ácsorogtam sokáig, de senki nem jött. Másnap és másnap pontosan mentem az iskolába, míg meg nem untam.

Egyszer a kisbíró dobolt. A dobszóra apraja-nagyja, mindenki kiment, hogy mit dobol. A selyemgyárba női munkásokat vesznek fel holnaptól kezdve gubót válogatni. Másnap még korábban keltem, mert elhatároztuk, hogy menjünk dolgozni. Tízestendős volt köztünk a legnagyobb. Hiába volt minden beszéd, másnap reggel, vagy húszan, szép libasorban, nagy komolyan mentünk dolgozni a selyemgyárba. Volt köztünk, aki tudta, hol van a gyár. Be sem engedtek a gyárudvarra, azt mondták, várjunk, majd szól az igazgatónak. Jött is nagy későre az igazgató. Az, mikor végignézett a munkásseregen, olyan kacagás tört ki rajta, hogy mikor megszólalt, azt mondta, majd tíz év múlva gyertek, most meg menjetek haza.

Mentünk volna, de míg vártuk az igazgatót, elvesztettük az irányt, nem tudtuk, merre kell hazamenni. Én akkor jártam először a városban. Addig tanakodtunk, hogy merre kell menni, hogy csak az ellenkező útra mentünk. Mentünk sokat, már elfáradtunk, mikor a bálványistai (bavaništei) útra értünk. Ott egy őrház. Az őr éppen a vonatot eresztette el. Az őr azt mondja: „Hát ti hova sorakoztok minden felügyelet nélkül? Hol a tanítótok?” „Nem iskolába, hanem dolgozni akartunk a selyemgyárban, de nem fogadtak bé, s most elvesztünk.” „MenjeteK szépen vissza azon az úton, ahol jöttetek.” Meg is fordultunk vissza, de az unokatestvérem, három esztendővel öregebb volt, ő megismerte a nagyerdőt — ő csak nem kerül annyit... Egyedül elment az erdő felé, mi meg visszasarakoztunk, ahol jöttünk. Mán dél elmúlt, mire hazaértünk. Javában siratom a konok fejű unokatestvérem, hogy ő elveszett az erdőben, megeszik a farkasok — ő meg nagy bölcsen várt a falu végin: mán hazajárt, meg is ebédelt.

Hát az első munka nem sikerült. De a vérünk az forrt: dolgozni. Most mán azért ezt a szégyent nem lehet kibírni. Mindenki kereste a dolgot. Egy nap egy nagy hatökör, úgy tizennégy esztendőS, azt mondja, ő tudja, hova kell menni. A bátyja kertész, s az megfogad, ha százan menyünk is, a Rabok szigetére vesszőt vágni és pucolni. Aki nem tudja vágni, az pucolja. Holnap reggel lehet menni.

Egész éjjel nem aludtam az izgalomtól. Hát másnap annyian össze-
 verődünk, hogy három csónakba nem fértünk belé. Az átvitt a Tömö-
 sön keresztül, akkor mentünk gyalog egy darabig a sziget közt, míg új-
 ra elértünk egy vizet. Ott keresztülvezettek, akkor újra fák, bokrok,
 de a vezető csak ment. Akkor újra jött egy víz, de ott újra csónak
 várt, lassan áttett a túlsó partra — hát itt vagyunk, ez a Rabok szige-
 te. Kapott mindenki egy sarlót, hogy vágja a vesszőt, amilyent tud.
 Megmutatták, hogy kell, körülbelül milyen vastag. Valamilyen vasda-
 rabot leszúrtak a földre, a tetején volt egy hézag, abba a vesszőt belé-
 tettük, azt meghúztuk, levitte a vesszőről a bőré, szép fehér lett; akkor
 a másikat. Dolgoztunk. Én még nem voltam hétesztendős, hát megpu-
 coltam három vagy négy kévét. Nekem sok volt, mert tiszta szívből
 dolgoztam. A Nagy-Duna partján üttem le az én gépemet, a víz nyal-
 dosta a lábaim is, de mikor jött a hajó, akkora hullámot vert a partra,
 hogy arrább kellett költöznek. Este felírták mindenkinek a nevét, s hogy
 mennyit csinált. Elindultunk haza. De olyan vihar lett... Az egész égálja
 vörös lett, zúgott a sziget az ágakat szél csapkodta szembe velünk, hát
 rémes volt! Valaki kitalálta, hogy most világ vége — én megfutamod-
 tam, hogy otthon érjen a világ vége.

A Duna-parton futtam, mert ott nem voltak bokrok, fák. Minden-
 kit elhagytam messzire, mikor valamelyik kiáltott, hogy nem kell ad-
 dig menni, itt az út. Én visszanéztem, ahogy vörösén jó a vihar, de
 az út ott volt, de a csónak sehol. Egy bácsi kocsival hordta a rőzsét ke-
 resztül a vízen, így ő megsajnál — de mindenki elsőnek akart átmen-
 ni. Az erősebbek hamarabb átmentek, mink meg, vagy hat szúnyog, ott
 reszkettünk a túlsó parton, míg értünk jött a kocsí. A többi, ahogy csak
 tudtak futni tovább, nyargaltak, nem törődtek velünk, hogy mi lesz.
 Mi kiabáltunk, hogy várjanak meg... Azt mondja a bácsi: ott, ahol le
 van taposva a fű, a szederin mindenütt, fussatok utánuk. Hát futunk lé-
 lekszakadva. Elérjük a másik vizet. A félnélőbbek közül még voltak
 az innenső parton, de a többi újra továbbállt. Szerencsénk volt: egy se
 ment valami mélyedésbe, szerencsésen átjutottunk mind. Aztán újra ki
 hogy tudott, de a vihar es dühöngött. De az eső nem esett. Ki tudja,
 meddig kiabáltunk, míg jött a csónakos, hogy áthozzon a Tömösön, s
 még onnét is volt vagy három kilométer hazáig. Futtam, a szívem za-
 katolt, szuszogtam; mire hazaértem, holtfáradt voltam. Anyokám
 akkor simogatott meg először, mióta hazajöttünk Debellácsról: „Ugye,
 édes fiam, nem mész el többet dolgozni!” Az arcom égett, a víz kezdett
 rólam folyni, melegem lett, éjjel kiabáltam. Reggelre az eső, melyik éj-
 jel esett, langyosan terjedt a levegőben, a gyönyörű napsütésben, mi-
 kor kinyitottam a szemem. „Hát ugye, anyoka, nincs világ vége...”
 „Ne búsulj, leánkám, nézd csak, milyen szép idő van, édes szép leánya
 anyáé. Ugye fiam mondtam már, hogy egy asszonynak vagyon két leá-
 nya, az egyik szegfű, a másik majoránna...” „Ugye, anyoka, hogy én
 vagyok a szegfű?” Tudtam, mert a testvérem Anna volt, hát akkor ő kell

legyen a majoránna, én meg boldog voltam nagyon, mert én voltam anyám szegfűje. Nem tudom, azért-e, de még máig is legkedvesebb virágom a szegfű. Mikor velem valami célja volt, csak annyit kellett mondjon: egy asszonynak vagyon két leánya, az egyik szegfű, másik majoránna... Ha a tűzbe küldött volna, azt is megtettem volna.

Szombaton kellett volna a fizetésre menni, de azt mondták, hogy majd Viró elhozza mindegyiknek a pénzt. El is hozta, de soha senkinek se adott belőle semmit. Sohse tudtam többet az életben becsülni. Mikor meghalt, negyven év múlva, csak annyit mondtam: elvitte magával a pénzünket — de a temetésére nem mentem el.

Én meg többet nem kerestem a dolgot, hanem kiélveztem a gyermekév minden örömét.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A MODERN MAGYAR IRODALOM KRITIKUSA*

BORI IMRE

A modern ízlés egykori ifjú profétájáról szándékozunk szólni, arról a Karinthy Frigyesről, akihez foghatóan alig beszélt valaki a nevesek, a nagyok közül is az 1910-es évek elején a kortársi magyar irodalomról. Nem alkalom diktálta véleményünk ez, hiszen amikor a modern magyar irodalom történetének e nagyszerű korszakával foglalkozunk, nehéz az ő kritikáit megkerülni, még ha — valljuk be a XX. századi magyar irodalomtörténet-írás éppen ezt tette, mintegy osztva Komlós Aladárnak ama véleményét, amely szerint Karinthy Frigyes „csak félkézzel művelte a kritikát, de eredeti szelleme itt is figyelemre méltót produkált”, elfeledve közelebből is meghatározni ennek a figyelemre méltó produkciónak a mibenlétét. Mert az az állítás semmiképp nem tartható annak, hogy „már a modora is meghökkentően új: olyan, mint ha mit sem tudna a poétika terminológiájáról, tudományos szempontokról; szakállas tudakosság, halott filologizálás helyett, főképp korai bírálatában, triviális kávéházi vagy utcai beszélgetések szókincsével és vicces közvetlenségével mondja el nézeteit, mintegy azt fejezve ki ezzel is, hogy a művészet élet, s ő csak azt akarja tudni, mit nyújt az ő életének”. Legkevésbé fanyalogni van okunk a Karinthy-kritikák olvasása közben, forgassuk akár az 1918-ban megjelent *Írások írókról* című kis kötetét, akár a *Miniatűrök* című gyűjteményt (1966), mert azt kell állítanunk, hogy kivételes szenzibilitással olvasta Karinthy a friss, a legfrissebb irodalmi szövegeket, és bámulta méltó biztonsággal mutatott azokra az írókra, akiknek talentuma majd csak később köti le a kritikusok, azután pedig az irodalomtörténészek figyelmét. Szébb dicséret nem is lehet kritikusról mondani ennél, hiszen Karinthy Frigyes nem arra várt, hogy az író megmutassa magát, nem arra, hogy szemet szúrjon a tehetség, hogy a tapsok közé csempéssze maga is az elismerését. Karinthy Frigyes imponáló módon igazodott el az új magyar irodalom ama aranykorának páratlanul gazdag irodalmi jelenségei, technikai-esztétikai vívmányai között. És az 1909-es Ady-kritika — vetheti fel a kérdést állításunkkal kapcsolatban valaki —, amelyben nincsen szó

* Elhangzott a májusban Budapesten megtartott Karinthy-értekezleten

feltétel nélküli bámulatról! Igen, de van a befogadás problémájáról, abban pedig a félreértések (mondjuk így) esztétikájáról, mert félreértések ugyancsak adódnak Ady Endre költészetével kapcsolatban: akár a kort, akár az egyszemélyű olvasót, akár magát a költőt nézzük. A kritikus a verseket akarja különben is szeretni, nem a költőt. „Mert hát mi köze van a költés művészetének verekedéshez, pártokhoz, hosszú cikkekhez, a művész önmaga iránt táplált — bár teljesen jogos és érthető — csodálatához? A költő művészetének versekhez, szép versekhez van köze, és semmi, semmi, semmi egyébhez...” — így beszélt Karinthy Ady Endre költészetéről a *Nyugat* hasábjain 1909. június 1-jén, és a befejezéshez közeledve első összegezésében a következő képet kínálja fel: „Mert a legfontosabb Ady Endre költészetében nem is annyira az ő versei... hanem ő maga, az egzotikus és fantasztikus álóévirág, amely önmaga képét bámulja a Lét vizeinek titokzatos sötétlő tükrén.” S ne tartssuk szentségtörésnek, hogy Adynak az olvasókra gyakorolt hatását a *költőkarriben* vélte felfedezni: „Nem a versek tehát — mert soha versek, ilyenféle versek, forradalmat nem idézhetnek elő —, hanem az önelragadtatásnak ez a mámoros, zarathustrai érzése bővült el minket, csüggedteket és kételkedőket...” Érthető azonban ilyen nézete, ha arra gondolunk, hogy ő azt tartotta a kritikus első és fő feladatának, hogy *kézbe vegye a műveket és megmérje azokat.*

Értette — állítjuk — kora esztétikai törekvéseit Karinthy Frigyes, és meg tudta őrizni szuverenitását ezen a téren abban a körben is, amelynek Kosztolányi Dezső volt a központi egyénisége. Nyilván nem csupán ő róla mondható ez el, de Karinthy Frigyes kritikáival kapcsolatban ezt a *tudatosságot*, az irodalomról való gondolkodásának mintegy fő sajátosságát hangsúlyoznunk kell, hiszen egészét éppen úgy átlátta, mint ahogy részleteire is le tudta bontani, amikor kezébe került alkotásokról nyilatkozott. Hogy az esztétikai kultúra korszakában élt, írt és olvasott, afelől nem hagy kétséget. Mondja tehát a Molnár Ferenc-kritikájában:

„Az irodalmi parvenük korát éljük itt Magyarországon: egy új szellemi directoire-t. Az ilyen korban affektált »l'art pour l'art« elméleteknek kedvez a levegő. Megcsodáljuk írásban a mesterséget és technikát, és »csak művészetet« keresünk a szavak és mondatok ügyeskedő elrendezésében. Ilyen korokban tömegesen lépnek fel a neológusok: a kritikusok meg usgyi! vállvetve, szuperlatívuszokban (maguk is belletrisztikusok) zengik dicsőségét annak, akinek néhány új kifejezést sikerült megfaragnia. Fő sikerük így főleg az eredeti és új technikák megalkotóinak van. Egy pillanatra úgy látszik szinte, mintha az egész irodalom szép szavak és szép mondatok kérdése volna csak. Ez az a művészet, mely »nem a közönségnek szól«, és sohasem volt divatosabb, mint ma, az a felfogás, hogy az írók egymásnak írnak.”

Ezt az esztétikai irányt, mint Tóth Árpád-kritikája mutatja, Karinthy nem vallotta magáénak, annál inkább azt az esztétikai változatot, amely már elmozdult erről az esztétikai nullpontról: az ő eszménye az olyan

művészet, amelyben az *eszmei tartalom* kapja meg művészi formáját. Amikor Tóth Árpádot dicséri, akkor azt mondja, hogy „lappangó tartalmak élő szervezetét érzi” impresszionizmusa mögött, ami nem más az adott költőnél, mint az „élet tartalmának tragikus érzése”. Fel kell tehát ismernie, hogy Tóth Árpád verseinek „dekoratív elemeiben”, rímeiben, ritmusában, alliterációiban „tartalmi érték” van. Hadd idézzük, amit Karinthy Tóth Árpád rímeivel kapcsolatban mondott, mert belőle kitetszik, mit értett jubilálásunk a *tartalmi érték* fogalma alatt:

„Azt mondjátok, rímfaragó vagyok, és a rím befolyásolja gondolatot, mert makacsul ragaszkodom hozzá, s mindennél fontosabb nekem — mit tudjátok ti azt, micsoda mámoros és misztikus víziószerű látásom az, hogy két szót ismerek fel, amint látszólag minden összefüggés nélkül egymáshoz vetődnek a szók tengerében; s borzongva jövök rá, hogy misztikus *tartalmi* viszony van e szavak közt, két gondolat kebelében, s ha nincs, *létrejön* — nem véletlenül és esetleg, de minden bizonytalansággal és törvénytörően. Két szó fülemben találkozott, s kiderül, hogy agyamban is ismerték egymást. Nem döbentett-e meg még senkit a gondolat, hogy mély és nagy emberi igazságok jöttek létre, nem kísérletek és kutatás útján, hanem — hihetetlen és megszégyenítő — egyszerűen úgy, hogy két szó véletlenül egyformán végződött? Mert a dolgok fenekén minden fogalmak összefüggnek, s a költő megtalálja azt a szót, ahol két gondolat viszonya nőtt össze, és ennél a szónál egyszerre emeli ki mindkettőt a dolgok fenekéről.”

Ebben a Karinthy-nézetben megtalálni Kosztolányi- és Füst-értésének a magyarázatát is. A Kosztolányi-kritikáról sajnálatos módon megfigyelkedett a Kosztolányi-irodalom, illetve közelről sem kamatoztatta olyan mértékben Karinthy megfigyeléseit, mint amennyire kamatoztathatta volna — így, tegyük hozzá, maga vallotta és vallja kárát. Nem arra gondolunk elsősorban, hogy Kosztolányi *ma* (1912-ben) a legérdekesebb, az első magyar szimbolista költő, de arra, hogy Karinthy mit tud mondani a szimbólumról valójában. Amikor azt állította *A szegény kisgyermek panasza*ról szólva, hogy a szimbolizmus a „dolgok jelenlétében való hit” művészeti iránya, és hogy a metaforát akkor becsüli igazán, ha az nem külső hasonlóságokat jelöl, hanem szemünk elé tárja, mint írta, a „belső lényeg azonosságát”. Véleményünk szerint a „homo aestheticus” típusának a szubjektív portréját, amolyan szemtanúi „robotképét”, kapjuk Karinthy kritikájában — természetesen függetlenül attól, hogy ez a kép mennyiben felel meg a közfelfogásban erről kialakult képnek, illetve hogy maga Kosztolányi mennyire értett vagy érthetett egyet barátja interpretációjával (amit egy összevető tanulmány lenne hivatott kimutatni). De alapjában véve megfogalmazza a kritikában annak a művészkörnek a nézetét, amelyhez Kosztolányi és Karinthy is tartozott. Szinte tanfolyamot tart a „l'art pour l'art” ismeretéből: „Nála (ti. Kosztolányinál a *Mágia* verseiben), mert igaz költő, a szó nem eszköz és szerszám csak, amivel fogalmakat formálunk és kife-

jezünk: önmagában való érték a szó, a színe és zenéje és zamatja hosszú, biogenetikus fejlődése eredménye s az erjedés adja meg értékét, mint az óbórnak." Ugyanabban a kritikában a következőt mondja a versről: „A versnek azt nevezzük, amit sehogyan másképpen elképzelni nem lehet, s alkotni nem adatott, csak úgy, ahogy verssé lett.” Kaffka Margit *Tallózó évek* című kötetéről szólva pedig a vers adta korlátlan szabadságot és kötetlenséget emeli ki, holott a közhit éppen a próza kötetlenségét feltételezte, és amíg elméleti digresszióját rögzíti, Kaffka Margit írói természetét is jellemzi: „A próza logikus összefüggéseket követel, bizonyos figyelmet, mely egy pontra irányít minden asszociációt — e versek minden kényszer alól felszabadultak, s a lélek valamely lírai állapotát adott pillanatban a fotografáló gép vak hűségével adják vissza.” Radnóti Miklós a *Tallózó évek* költeményeiben „lazán kötött verseket” lát, a költőnőt pedig a „szabadvers előtti utolsó állomáson” figyeli meg. Az úttörő megfigyelés érdeme azonban mégis Karinthyé — mindenképpen, ha a „lélek lírai állapotának hű fényképe” definíciójára gondolunk.

Ami köztudott, az Tóth Árpád lírájának „felfedezése”, és Füst Milán költészetének máig érvényes leírása. Tóth Árpádnak még nincs kötet, amikor Karinthy róla beszél, mint „kész és körülzárt fogalomról” — a. kritikusi versértésének valódi jeleként. „Előzőleg itt-ott hetilapok cikkei között egy-egy sor”, a *Nyugat* első Tóth Árpád-publikációi (a folyóirat „valamely őszi számában”), végül 1909. február 1-jén két, április 1-jén öt vers — és Karinthy meglátja a „finom és arisztokratikus új költőt”, és érvényes jellemzését adja, amelyet Kardos László is dicsér és elfogad: „Tóth Árpád verse egy állandó és, elvégzett szomorúság folytonos megújulása — a téma és a hangulat kérdése egészen tárgytalanáválik —, téma és hangulat mindig ugyanaz: tompa, reménytelen szomorúság — mindig ugyanaz a szomorúság.” Mindez a *Tavaszi elégia* című Tóth-Árpád-vers 3. szakaszának pántjai közé fogva! Eligazító Füst Milán-kritika is, amikor az *objektív líra* ismérveit találja meg *A változtatnod nem lehet* verseiben. Amiről Kosztolányiék egyetemista korukban leveleztek, azt Karinthy Füst Milán első verseskötönyvében alkotás-ként üdvözölte, és dicsérte a fiatal költő „lírakiváltó világfelfogását”, ami Karinthy szerint lehetővé tette ennek az akkor egyedülálló költészetnek a megszületését, és bámulja, ahogyan Füst Milán versében az objektivitás, az érzelmeknek ez a „nagynehezen gyúló fűtőanyag” nagyot lobban. És egyetlen mondatával szinte az egész korabeli ízlést megbélyegezi, hiszen az a versben a „szubjektív, tehát primitív szemléletet” keres mindenekelőtt. Most olyan költő áll az olvasó előtt, akinél adva van a „megismerés és annak elvonásából összetevődő érdekes komplexum”.

S itt akár meg is állhatnánk: a modern magyar irodalom teoretikusának és kritikusának ki nem teljesedett arculata láttán. De jelezniünk kell még, hogy Karinthy első sorban a líra iránti fogékonyság jellemezte az

1910-es években, a lírai költészetben belül (pedig az a vonulat, amelyet jelentéssel bíró „*l'art pour l'art*”-nak nevezünk. Feltűnő ugyanakkor a próza iránti merevsége, s nemcsak Móricz Zsigmondot utasítja el még a *Szegény emberek* esetében is, hanem Csáth Géza novelláit is. Kritikáinak pedig egyik alapvető jellemzőjét abban véljük felfedezni, hogy Karinthy a hétköznapi impressziókon állva, a benyomást befogadásként értelmezi, és ilyenként beszél a művekről. Móricz *Szegény emberekjéről* írott kritikájában Karinthy éppen egy ilyen olvasói-kritikusi felfogásnak helyezte el az alapkövét, de a házépítésbe végül is csak belekezdett. A szövegeiben megmutatkozó racionalizmust, fogalmiságot azonban így is értékelnünk kell: kortársaitól alighanem ezek különböztetik meg mindekelőt.

ÖNKORMÁNYZAT ÉS ÉRDEKVÉDELEM A DRÁVASZÖGI ALFALUKBAN*

LÁBADI KÁROLY

5. A bába

Még századunk elején is mindhárom faluban képesítés nélküli, de tapasztalt, öregebb asszonyok segédkeztek a szülések levezetésében, a gyermekágyas asszonyok és újszülöttek ápolásában. Kiss Lajos írja az egész dél-alföldi szegényparasztság mindennapi sorsát, műveltségét bemutató munkájában (Kiss, 1981. 386.), hogy „Először (...) saját magán, aztán másnál segített, s ha egyszer próbálta: ajánlkozott, szívesen feltisztálta a szülő asszonyt. Felkapták. Maga nevezte ki magát bábaasszonynak. Abban az időben a bába megtanította a lányát, alighogy az betöltötte huszadik évét. Tudni kell azt is, hogy a bábák irigyek voltak, nem mondták és nem mutatták a másiknak az ismertető jelenségeket és eljárásokat”. A szakma „kitanulása” az *Alfalukban* sem történt másképp, hiszen itt is a kényszer s a körülmények voltak a fő irányt adó mozzanatok, s természetesen ügyesség és rátermettség is kellett ahhoz, hogy valakiből elismerten jó bába váljék. A bába a falu közigazgatási és érdekvédelmi szerveinek tartozott felelősséggel, s áttételesen alkalmazott volt akkor is, ha nem a közös kasszából fizették.

A parasztbábák tudásukat a tapasztalatok hagyományozása során szerezték meg. Előkészítették a szülést, előteremtették a szükséges kellékeket és eszközöket, a szülés után lemosták a csecsemőt és a gyermekágyas anyát. Rendszerint még egy hétig mindennap meglátogatták az újszülöttest, akit megfürösztöttek, szükség szerint ápoltak, s az anyát is tanácsaikkal segítették.

Már 1777-ben *Kopácson* és *Laskón* is volt bába, akiknek „minden csecsemő után fizetnek 17 krajcárt” — áll a *Baranya megye leírásában* (Fol. 31/r., 37/v.). Ugyanitt olvasható, hogy *Várdarócon* is volt bába.

A nép körében különös jelentőségű a születés misztériuma, s így az sem természetellenes, hogy a körülötte segédkező, a bába személyéhez

* Folytatás az áprilisi számunkból

is számos hiedelmet kapcsoltak. A népi hitvilág megőrizte a rontó és gyógyító bábák emlékét is. Ahogy hittek abban, hogy a bábák különféle boszorkányos praktikákkal megronthatják az újszülöttet és a gyermekágyast, ugyanúgy meg voltak győződve arról is, hogy valamiféle természetfeletti erő segítségével a betegségekben is úrrá tudnak lenni. Ezért nem csoda, hogy némely *drávaszögi* településen a faluközösséget irányítók és az egyház olyan regulákat próbált megfogalmazni, amely betartását kötelezővé tették a bábák számára, mert az előírtak pontos betartása esetén nem eshetett baja az újszülöttnak és édesanyjának. A *Kopácsi ref. egyház Presbyterialis gyűlésen hozott végzéseinek, egyházi követeléseknek, ajándékozásoknak Jegyző könyveiben*, amelyeket 1775-től 1873-ig vezettek, az ötödik oldalon esküvési formula maradt fenn, amely megszabta a falu bábájának kötelességeit.

Az eredetileg huszonegy soros esküvési szöveg az előtte és utána következő datálás alapján valószínűleg 1798-ban került az egyházi könyvbe. Olyan formula lehetett, amely mindegyik bábára egyaránt érvényes volt, csak az egyház, a faluközösség vezetői, a közösség előtt tett fogadalma után folytathatta szülésznői ténykedését. A foglalkozás az önzetlen segítségen, isten erejének segítségével hívásán nyugszik. A szöveg azonban sejteti azokat a korabeli mágikus eljárásokat is, amelyeket a hiedelem szerint a bábák jól ismertek, s árthattak vele. Ezért került a formulába, hogy az „erőtlen szülendőket, és szülőket (...) minden *büvölés és bájolás* (kiemelés tőlem — L. K.) nélkül...” kell erősíteni, vagy nem szabad a szülők beleegyezése nélkül kicsőrelni a kisedet nevét. Arra is kötelezték, hogy távol tartja magát a részegítő italtól. Kiss Lajos is szól idézett munkájából arról, hogy a bábák közül sokan iszákosak lettek. Ennek okát abban látta, hogy a bábát a legtöbb helyen megkínálták pálinkával, lassanként rászokott az italra, italkedvelővé vált. Úgy látszik, az előrelátó *kopácsi* faluvezetők ettől szerették volna tiltással megoltalmazni bábájukat.

A jogokról, jobban mondva a bábát megillető juttatásokról diszkréten hallgat ez az okmány. Nem említ a szülészti szolgáltatásért kiszabott összeget.

A parasztbábák működése az egészségügyi hálózat fejlődésével 1945 után teljesen megszűnt. Néhol már a múlt században is bábaképző intézetek létesültek, vagy különféle tanfolyamok végzősei látták el a szülésznői munkakört.

6. A kisbíró

A kisbíró a falu alkalmazottja volt, a faluközösséget szolgálta, s a bíró felügyelete alatt végezte feladatait egy esztendeig igen csekély honorárium ellenében. Tisztségbe lépésekor ő is esküt tett.¹⁰ A fennmaradt esküszöveg feltehetően 1798-ból való.

¹⁰L.: *Presbiterialis jegyzőkönyv. 1775—1873. 4.*

A kisbíró feladata volt a hivatali helyiségek rendben tartása, takarítása. Kézbesítői teendőket is ellátott, ezenkívül dobszóval (*Laskón pl.* 25—30 helyen) hirdetéseket tett közzé. A hivatalos hirdetmények mellett magánhíreket, eladó ingatlant és mulatságokat stb. is hirdetett. A hirdetéseknek sajátos stílusuk volt: „Értesítik a lakosságot, hogy vasárnap a laskói önkéntes tűzoltó-egyesület farsangi felvonulást rendez. Indulás reggel nyolckor a kocsmá elől. Ugyanebből az alkalomból vasárnap este nagyszabású maszkabálát rendez a tűzoltó-egyesület. Ételről, italról gondoskodva van. A zenét a laskói tűzoltózenekar szolgáltatja. Mindenkit szeretettel várnak.”

Kopácsról 1774-től fennmaradt az e tisztséget betöltő személyek jegyzéke.²⁰ A jó szolgálatért és a rendes magaviseletért, mint ahogy a listából is látszik, némelyeket két vagy több megbízási időszakra is megválasztották.

7. A csikós

Az *Alfalukban* fejlett volt az állattartás, ezért lakosaik jómódban éltek. A falvakat rétek és jó legelők vették körül. Lovat, szarvasmarhát és sertést tartottak legnagyobb számban. A lovakkal igát vontattak, a szántást, a teherhordást, a nyomtatást és a fuvarozást is velük végezték, ezért lóból tartottak legtöbbet. Csak később, a XIX. század második felében lett nagyobb a sertés- és a szarvasmarha-állomány.

A községeknek ménesük volt, amelyet a csikós és bojtárja őrzött. Ők is a faluközösség alkalmazásában álltak, a lótartó gazdák fogadták meg őket, a ménest őrizték a legelőkön tavasztól őszig, sőt még télen is. Az állatokat éjjel-nappal a legelőn tartották, csak abban az esetben fogták ki őket a ménesből, ha szükség volt rájuk. A ménest csak akkor hajtották haza, ha a rétet elöntötte a víz, vagy ha télen nagyon nagy hó esett.

Az egész évre szegődött csikósoknak meghatározott bérük volt. *Tágán Galimdzsán* a 71 éves *kopácsi Kolozár Istvántól* hallotta, hogy „A csikós minden ló után egy véka (12,5 kg) búzát, 1 véka csutás (csöves) kukoricát) és bocskorpénzt kapott”. Ennek fejében becsületességet követeltek meg a gazdák: „A csikós legeltet, és éjjel-nappal őrzi a ménest. Az elveszett állatokért felelős volt, de nem igen fizette meg a kárt... Akkoriban nagyon gyakori volt a lólopás. Ha elveszett a ló, a csetnikek²¹ a csikóst megfogták, lovukhoz kötötték, s így hajtották gyalog. Addig kényszerítgették, amíg megmondotta, hogy ki lopta el a lovat. Mert a csikós mindig tudta, hogy ki vitte el az állatot, hiszen ő is részes volt a dologban. Sokszor látta adatközlőnk, hogy a csikóst alaposan és addig verték, míg meg nem mondotta, hogy ki vitte el a lovat. Ezek rendszeren a nádasokban tartózkodó betyároknál voltak,

²⁰L.: *Presbiteriális jegyzőkönyv. 1775—1873.*, 170—171.

²¹Pandúrok

de a csikós hiába jelölte meg a helyet, a csetnikek nem mertek utána menni, féltek a betyároktól. Máskülönben a betyárok maguk hívták fel a csikóst, hogy mondja meg, hol keressék a lovat. Az ellopott állatok nemigen kerültek meg, annál inkább, mert a falu lakói közül egyesek a betyárokkal tartottak. A legnagyobb betyár abban az időben itt *Laci* volt, a csetnik őrmester pedig *Petkó*. Laci betyár nem félt senkitől. A faluban, a *dárdai* vásáron nyugodtan járt-kelt az emberek között. Mindenki, még *Petkó* őrmester is ősmerte, hiszen akárhányszor még pénzt is adott *Petkónak*. A lólopás különben elég könnyű volt akkoriban. A *Dunában* kevés volt a víz, s a gázlón még szekérrel is át lehetett menni. A tolvaj egyszerűen lóra kapott, s átment a *Dunán Bácskába*. Előfordult, hogy a károsult közvetlen fordult *Laci*hoz, s pénzt adva neki, kérte, hogy adja vissza a lovat. *Laci* meg is ígérte, de amint az utcára kilépett, a pénzt odaadta a legelső leánynak, akivel találkozott, a lovat azonban soha sem hozta vissza” (*Tagán*, 1941). A csikós, a betyár, a lólopás mindinkább halad a folklorizáció felé.

Várdarócon másképpen bérezték a csikóst: egy véka búza, egy kenyér és négy krajcár bocskorpénz tette ki a járandóságát.

A csikós állandóan a ménes mellett tartózkodott. Hogy a lovak ne kóboroljanak el, lábukra nyűgöt és békót (béklyót) tettek. A kereszt-nyűggel két lovat kötöttek egymáshoz. A béklyóval inkább a lótolvajok ellen védekeztek. *Kopácson* a csikós a legelőn nádból készült kerek (kontyos) kunyhóban éjjelezett, amelynek nádból volt az ajtaja is. *Várdarócon* nyeregtes kunyhót építettek maguknak, amelynek a fara kerek volt. Az ajtót nádból vagy vesszőből fonták. Hideg időben tüzet is raktak a kunyhóban. Laskóról nincsenek adatok, amelyek ménes meglétéről tanúskodnának. Ott mindenki maga hajtotta ki a lovat a legelőre. „Éjjel nem őrizte ezeket senki, és a betyárok zavartalanul elhajthatták a lovakat” (*Tagán*, 1941).

A ménesek tartása a múlt század utolsó évtizedeiben végleg megszűnt. Először a gazdák csak nyáron engedték a lovakat éjjel-nappal a legelőre, télen istállóban tartották őket, majd fokozatosan áttértek az otthoni, istállós lótartásra. Miután teljesen felszámolták a ménest, a csikós is feleslegessé vált, s csak egy-egy híres látomást elbeszélő ronda, történet idézi fel ezt a kalandos foglalkozást a legöregebbek emlékezetében.

8. A csordás és a kondás

A századfordulóig általánosan elterjedt volt a magyar fajta marha tartása és tenyésztése. Elsősorban a szilaj módhoz való szokottsága, igénytelensége és húsa miatt vált közkedveltté, ezenkívül a gazdasági munkában is hasznosították, olykor igavonásra is befogták. Csak a századfordulót követő évtizedekben kezdte kiszorítani a nyugati fajta.

A falvak gazdái a szarvasmarhákat a csordában terelték a közeli legelőkre, s őrzésüket a csordásra bízták, akit egész évre fogadtak fel.

Általában két csordában őriztették az állatokat: egyikben a tehenek voltak, a másikban a tinók. A teheneket őrző pásztornak a neve *csordás* volt, a tinókra a *tinógulyás* ügyelt. Mindkettőjük bére azonos volt. *Kopácson* minden állat után egy véka kukorica és öt krajcár bocskorpénz járt nekik. 1941-ben a csordás bére egy véka búza, egy véka csutás kukorica és hat fillér bocskorpénz volt, ezenkívül állatonként kapott két kilogramm kenyeret (Tagán, 1941). A pásztorok kisegítőként maguk mellé vettek egy vagy két bojtárt. Bérüket ők maguk fizették, s ők is választották egy évre.

Szokás volt, hogy húsvétkor és pünkösdkor a csordások elmentek azokhoz a gazdákhöz, akiknek a jószágát őrizték, s ott ajándékot kaptak. Reggel, a gulya kihajtásakor a háziasszonyok kalácsot tettek a csordások tarisznyájába, amely ha megtelt, valamelyik háznál hagyták, s később mentek vissza érte. Az ajándékozás szokása még 1941-ben is járta (Tagán, 1941).

Laskón a fejősteheneket egy csordában tartották a tinókkal, ezért nem is alkalmaztak kétféle csordást. A pásztor egyévi bére minden állat után egy véka (12,5 kg) búza és négy krajcár bocskorpénz volt. A bojtárt *Laskón* is a pásztor fogadta fel és fizette. A két falu között alig pár kilométer a távolság, a bérezésben azonban mégis nagy volt az eltérés.

A nem fejősteheneket borjaikkal együtt és a tinókat a csordások egész éven át, az első hó leeséséig a legelőn tartották. A pásztorok is a jószág mellett háltak kör alakú, nádból készült kunyhóban, amelynek még az ajtaja is nádból volt. *Laskón* a marhákat éjjel fából készült akolba terelték, nehogy elkóboroljanak (Tagán, 1941).

A kanász is a faluközösség alkalmazásában állt. Reggelente kihajtotta a sertéseket a község disznólegelőjére, vagy ha azt előntötte a víz, a falu körüli részekre, a páskomra. Napközben felügyelt az állatokra, éjjelre mindig hazahajtotta őket. *Laskón* nem volt külön disznólegelő, ezért a többi állat legelőhelyére terelték ki a kondát.

A kanász és a bojtár két-háromszáz disznót is őrzött. A jó idő beálltával már öt-hat óra körül kiterelték a kondát a legelőre. A kanászt is egész évre fogadták fel, újévtől újévig tartott a szolgálata. Ha elégedetlenek voltak a gazdák vele, december elején tudtára adták, hogy a következő esztendőben nem alkalmazzák. Bére állatonként kevesebb volt, mint a csordásé. *Kopácson* minden disznó után kapott egy véka búzát, két kiló krumplit és tíz krajcár bocskorpénzt. Ez a bér az éves disznók után járt neki, vagyis azok után az állatok után, amelyekre egész éven keresztül felügyelt. A hónapos disznók után kevesebbet kapott, havonta darabonként tíz krajcárt, mivel azok csak pár hónapig voltak a kondában (Tagán, 1941.).

A szilaj állattartás úgyszólván teljesen megszűnt 1941 után. Az állomány újabb fajtákkal gyarapodott. Ezek fejlődéséhez istálló tartásra volt már szükség. De a legelők is eltűntek az ármentesítések, gyakori

határrendezések következtében. A faluközösségek gazdasági életében fontos szerepet játszó csordás- és kondásmesterség is kihalt.

9. A bakter

Még e század első évtizedeiben is az *Alfalukban* az éjszaka csendjét a csöszként fizetett éjjeliőr, a bakter hangja törte meg. Óránként kiáltotta vagy bádoggkürttel jelezte az időt, egyúttal óvatosságra is intette őket: vigyázzanak a tűzre, a vízre. Hangjával tudtul adta jelenlétét, megnyugtatta embertársait, hogy éberen őrködik álmuk és vagyonuk felett. A *várdaróci* bakterek órakiáltó rigmusa ekképpen hangzott:

*Tízet ütött már az óra,
Térjetelek már nyugovóra!
Nincs felírva homlokodra,
Mire virradsz fel holnapra.²²*

Vagy:

*Tíz órára jár az idő,
A nyugóhely készítendő.
Tizenkettőt üt az óra,
Térjenek már nyugovóra!
Éjjél után óra három,
Amíg a falut körüljárom.
Hajnalodik, öt az óra,
Kakas szólít virradóra.²³*

A *kopácsi* bakter is járta az utcákat, és óránként kiáltott egy-egy versszakot. Érdekessége, hogy amíg a nyelvterület legnagyobb részén tíztől, *Kopácson* kilenctől kezdte mondogatni az órákat:

*Kilencet ütött az óra,
Térjetelek hát nyugovóra!
Ajtót, ablakot becsukjatok,
Kandallóra vigyázzatok!²⁴*

A bakterek a közösség megbecsült szolgálói voltak, s némi hatalommal is rendelkeztek. 1777-ben mindhárom falunak volt állandóan alkalmazott őre, aki ügyelt a tolvajokra és gyújtogatókra (*Baranya megye leírása*, Fol. 31/r 34/r, 37/v).

Az éjjeliőrt a falu választotta. Ha tehetősebb volt a közösség, két

²²Péter József, 39 é. (1981), *Várdaróc*. Lábadi Károly gyűjtése.

²³Uő.

²⁴In.: *Katona—Lábadi*, 1986., 282., *Loboda Gábor* gyűjtése.

baktert is felfogadott. Többnyire kiszolgált katonaembert alkalmaztak. Megválasztásakor nagyon fontos követelménynek számított megbízhatósága és feddhetetlen magánélete. Ha jól teljesítette feladatát, évenként újraválasztották. Bére igen csekély volt, rendszerint annyi helyről kapta a fizetését, ahány kémény, azaz amennyi háztartás volt a faluban.

Az éjjeliőrök sötétedés után léptek szolgálatba, kilenc órától járták az utcákat. Fegyvert nem viseltek, kezükben fokost vagy botot tartottak arra az esetre, ha rossz szándékú emberrel akadtak össze. Bakterlámpát is vittek magukkal. Szolgálatteljesítés közben bekukkantottak mindegyik portára. Tanúi voltak a háziak éjszakai munkájának, végignézték a kocsmázók mulatozásait, akaratlanul is fültanúi voltak a legények és lányok suttogásainak, és észrevették a kertek alján járó szerelmek titkos útjait.

A bakterek békés, szorgalmas emberek voltak. A legjobbak nevét sokáig megőrizte a köztudat. Az utolsó bakter, a kopácsi Nagy József az 1960-as évekig teljesített szolgálatot.

10. A csósz

A faluközösségek nemcsak a település nyugalmáról gondoskodtak, hanem fizetett öröket, csószöket is alkalmaztak, akik a határ természetét igyekeztek megvédeni. Minden háztartás megszabott terménymennyiséggel fizette ki évente a csószöket, akik őrzőjáratot teljesítettek a mezőn. Ha valakit lopáson értek, azzal megfizették az okozott kárt. Amennyiben az elkövetkező ismeretlen maradt, nem sikerült nyomára bukkanniuk, a kár értékét a csószök fizették ki, s ez a szokás alapos éberségre sarkallta őket. A bírónak tartoztak beszámolni. Az *Alfaluk*ban három évre fogadta fel a csószöket a közbirtokosság. Minden év végén ki-ki földterületének nagysága arányában természetben — búzában, kukoricában, burgonyában és babban — fizette meg a csószbért. Az öröknek fegyverük is volt: egycsővű puska és fokos.

II. AZ EGYHÁZI KÖZIGAZGATÁS ÉS ÉRDEKVÉDELEM KÉPVISELŐI

Az egyházi életben fordulópontra volt a XVI. század: *Sztárai* Mihály reformátori tevékenységének köszönhetően *Drávaszög*-szerte gyorsan elterjedtek az új vallás tanai. S éppen *Laskó*, az *Alfaluk* közül a legnagyobb vált szellemi központtá, amelynek kisugárzása nemcsak a közvetlen szomszédságra, hanem jóval messzebbre, országosan is hatott. Szellemi bölcső lett, amely országos hírvérférfiúkat bocsátott útjukra (erről bővebben lásd *Lábadi*, 1984).

Az új vallással párhuzamosan kifejlődött a sajátos közigazgatási, kormányzati formája is. Igen széles körű önkormányzat alakult ki, így a

települések lakossága ténylegesen is beleszólhatott az egyházi, valamint a felekezeti iskola életének irányításába. Szavát hallathatta pl. papválasztáskor és a gazdasági és iskolaügyek intézésekor.

1. A lelkész

Különösen a reformáció tanai gyökeret eresztésének idején volt nagy szerepe a lelkésznek, felkészültségének, képzettségének. A *laskóiak* ilyen szempontból nagyon igényesek voltak, lelkészválasztáskor ritkán adták alább országos hírvű prédikátornál. *Sztárai* Mihály laskói tartózkodása idején nemcsak reformátor, hanem szépíró, néptanító is volt (bővebben l. *Lábadi*, 1984, 21—24.). Örökébe Szegedi Kis István lépett, aki költőként és nevelőként is sikerrel tevékenykedett 1554-től (l. *Lábadi*, 1984., 25—27.). A látomásíró *Tolnai* Bálint 1575-től 1579-ig szolgálta *laskói* híveit (vö. *Lábadi*, 1984, 28—30.). A helytörténetíró *Ács* László (l. *Lábadi*, 1984, 38—40.). gyűjtéséből tudjuk, hogy „Az 1643dik esztendőtl fogva ezek voltak a Laskai Reformata Sz. Ecclának Preadikátorai: 1. Csapai János bé jött az Ecclaba Anno 1643, 2. Gyimóthi György bé jött az Ecclaba Anno 1668, 3. Gyöngyösi István bé jött az Ecclaba Anno 1675, 4. Szilágyi Mihály bé hozatott az Ecclába Anno 1685, 5. Simontornyai György bé jött az Ecclába Ao 1701, 6. Tutzok Illyés bé jött az Ecclába Anno 1723, 7. Belernyesi János bé hozatott az Ecclába ao 1733, 8. Dányi György bé hozatott Ao 1740, meg holt Ao 1756, 9. Bekes János be hozatott H. Szöllősről Anno 1757. Meghalt 1775.” A lelkészek nevét folyamatosan megörököltette szolgálatba lépéséig, s *Ács* utódai napjainkig vezették a listát.

Várdarócon a XVIII. század második felétől maradt fenn hasonló lista. A legbizonytalanabb adatok *Kopácsról* maradtak ránk. A reformáció első diadalmas éveiről és a pionírmunkát végző prédikátorokról jóformán semmit sem jegyzett le az emlékezet. Az 1759-ben megkezdett *Kopácsi Reformata Szent Eklelésiának négy Részekere osztatott Matrikuláris Könyvében* az áll, hogy az első prédikátor, akinek nevére emlékeznek, az *Stephanus Veresmarti* volt, akinek idejében, 1666-ban a templom „megégett”. A *Polgárdi Czene* Sámuel által megfogalmazott bejegyzésből az is kiderül, hogy a templom padlásán fellelhető deszkába volt metszve a tűzvész ideje és a prédikátor neve. 1759-ben a kopácsiak emlékeztek meg *Gyimóthi* István nevű prédikátorra, de azt már nem tudták, meddig volt a településük lelkésze, hova ment és hol halt meg (*Matrikuláris könyv*, 1759—1850., 333.).

A lelkészeknek a hit terjesztése mellett az iskolák létesítésében és fenntartásában is jó ideig hézgapótló, nélkülözhetetlen szerepük volt. Ténykedésükért fizetség járt, amelyet az egyházközösségi tagok adtak össze, valamint saját jövedelemből állt. Falvanként a lakosság anyagi tehetőségétől függően változott a lelkészek díja: 1777-ben *Kopács*on a „helvét hitvallású (kálvinista — L. K. megjegyzése) lelkésznek ingatlan

vagyonállagból származó jövedelme nincs. Az ingó (szó szerint értendő: mozgó, változó — L. K.) jövedelméből saját híveitől számbavéve a számbaveendőköt kap évente 418 Ft-ot” (Fol. 29/r). A *daróci* lelkésznek ugyanakkor ingatlanból (az uradalom szempontjából a föld ingatlan vagyon, de a rajta élő jobbágyok stb. már ingó vagyonnak számítanak — L. K.) van egy hold földje, s bérbe adásából kapott egy forintot. A híveitől csak 240 forintot kapott (Fol. 31/v). A *laskói* lelkész ingatlan vagyonából 20 forint jövedelme származott, híveitől pedig évente 262 forintot kapott (Fol. 35/r).

A lelkész rendszeres javadalmazásáról írásos díjlevelet készített a faluközösség, amelyben megállapította és biztosította az illetmény nagyságát: „A laskói refta Sz. Ekkla T. Lelki pásztorának esztendeig való alláriuma.

1. Minden pár személy 16 esztendőtlől fizet 10 garasokat.
2. Minden személy egy véka²⁵ búzát, 6 véka teszen egy kilát²⁶ v. köblöt.
3. Minden pár ember egy kis véka²⁷ kukoriczát, 8 tészén egy kilát.
4. Sertésre 6 frt.
5. Egy mázsa²⁸ só.
6. Fadgyúra 2 forint.
7. Dékányt²⁹ fogadnak, ha nem találnek, 5 frt. fizetnek.
8. Tűzre való fát adnak 20 ölet.
9. Keresztelésért az atya fizet 7 garast, minden keresztanya 1 garast.
10. Helybeli esküdtetéséért 10 garast; külföldiektől³⁰ 1 frt. 2 font³¹ hús, 2 itcze³² bor. A leány fizet 17 krajcárt.
11. A külföldre házasodni menők levelekért kétszer 17 krajcárokat.
12. Ha olyan hal meg, aki még lukmát³³ nem fizet és prédikáltatni kíván, 10 garasokat, 2 font húst, 2 itcze bort; aki pedig lukmát fizet, 2 font húst, 2 itcze bort fizet, s annak idejében mindent megfizetni tartozik.
13. Egy kürtő halfogó veisz.
14. Két osztályban van szántani való föld, a Csete völgyén és a Sósón.
15. Kendernek való föld; és lennek is adnak s ezeket szántják.
16. Kaszáló rét, mintegy 8 ember kaszálására való; ennek mindenféle munkáltatása és behordása a magáé.
17. Szénát a közönségesből három szekérrel adnak.

²⁵Közel 20 liter.

²⁶Hozzávetőlegesen 124 liter.

²⁷15 liter.

²⁸56 kilogramm.

²⁹Gondnok.

³⁰Más helységbeliektől.

³¹10,56 kilogramm.

³²0,8 liter.

³³Egyházi adó.

18. Minden sátoros ünnepen 6 font hús, 6 itcze bor. A többi commu-
niokor 2 font hús, 2 itcze bor.
19. A falu borának árultatásakor minden hordóból 2 itcze bor.
20. A leányok munkálkodni és fenni tartoznak, ha pedig nem, fizetnek.
21. Öröltetés „elégséges” (Lukácsy, 1913., 54—55.).

A *Laskón* fennmaradt legrégebb díjlevél *Végb* József pásztorkodásá-
nak (1776—1821) idejéből való. A *kopácsi* és a *várdaróci* jegyzék is
ismeretes előttünk.³⁴ Az írásbeli megállapodásokat rendszeresen megerő-
sítették, különösen akkor, ha új lelkész érkezett.

2. Presbiter, presbitérium

Mivel az *Alfaluk* lakossága néhány százaléktól eltekintve elfogadta a
református vallást, többnyire a falvak vezetői is a református egyház
előjáróiból kerültek ki, akárcsak az egyházi tanácsok, a presbitériu-
mok tagjai, a presbiterek is. Például 1820-ban *Kopácson* az egyházi
előjárók között volt *Posár* Illyés öreg bíró is (*Presbiteriális jegyzőkönyv*
1775—1873., 271.). Az egyházi tanácsok taglétszáma 1885-ben *Laskón*
12, *Várdarócon* 15, *Kopácson* 1820-ban 12 volt. Őket az egyházi „fe-
lelősség” rendszabályai szerint a templomban választották meg, ahol
esküt is tettek. A szükséghez mérten tartották meg összejöveteleiket.
Várdarócon „Presbyteri gyűlések évenként több ízben tartatnak vasár-
nap két templom után, vagy a szükséghez képest hétköznap, s végzései
1872-től fogva rendes jegyzőkönyvekbe vezetettek s hitelesítettek”.³⁵
A jegyzői teendőket rendszerint a tanító látta el.

II. József megszüntette ugyan az egyház polgári büntető jogkörét, ám
még a XIX. század elején is az egyházi élet irányítása mellett a földes-
úr helyett némely ügyben az egyházi tanács járt el és intézkedett. Az
Alfalukban is, bár nem volt meg a törvényes felhatalmazás, ún. egyez-
tetési jogkört elláttak a református egyház presbitériumai (vö. *Tarkány*
Szücs, 1981., 798.). Még 1820-ban *Kopácson* gyakori volt az eklézsia-
követés, s amennyiben a bűnösséget megállapította a presbitérium, az
elkövetőt a lelkész a gyülekezet előtt bűnbocsánatra szólította fel. Ha
bevallotta és megbánta vétkét, bűnbocsánatban részesült: „Őzvegy Ja-
kab Imrőné viselősnök hallattatván felidéztetett, aki a maga állapotját
minden kényszerítés nélkül megvallotta, bűnének részesének Fejes Sámuel
állította, de aki itthon nem lévén, a dolog némi nemüképpen félbe
maradott, és annak megvizsgálása más alkalmatosságra halasztatott.
Minthogy pedig a dolog az Asszonyra nézve bizonyos, az Asszony
Ekklésiai fenyíték vetetett. Költ a Kopácsi Parochiában az Ekklésiai

³⁴In.: Alsóbaranyai egyházmegye egyházainak állapota Szász Károly püspök
idejében, Daróc, 1885. Megtalálható: Dunamelléki Református Egyházkerület.
Ráday Levéltár, Bp., valamint *Matrikuláris könyv*. 1759—1850. 321.

³⁵*Matrikuláris könyv*. 1759—1850.

Tanács jelenlétében Februarius 13dik napján 1820dik esztendőben Rácz Péter Prédikátor által.

Fejes Sámuel ugyanezen napon elő állván tettét először erőssen tagadta, de végre az Asszony a tisztátalanságnak némelly különösebb környül állásait szemére hányván, végre az Asszonnyal volt közösködésről vallást tett, magát az Ekklesiái Fenyítéknek önként alá vette, sőt azt mintegy kérte, és így másnap a reggeli Isteni tisztelet után a népnek számos jelen létében a gyülekezetet, mellyet megbotránkoztatott, *megkövette* (kiemelés — L. K.), bűnén való bánatjának szembe tűnő jeleit mutatta, magát az ezután leendő tiszta életre, a botránkoztató tselekedetek eltávoztatására kötelezte. A Prédikátor néki a Presbyterium nevében megbotsátott. Ami pedig a születendő gyermek tartását illeti, az e felől való rendelés a külső Tanátsnak ajánltatott” (*Presbiteriális jegyzőkönyv 1775—1873.* 25.).

Az egyházi tanács a családi perpartvarokban békéltető szerepet is betöltött: „Szalai András Fiával, Andrással ízetlen életet élvén az Ekklesiái Tvény eleibe kerültek. Az Atya panaszkodik, hogy Fia neki a haját megfogta, a Fiú pedig tagadja. A Presbiterium mindazáltal jobban tartozván hinni az Atya szavát, a Fiunak testi büntetést rendelt, mellyet a Fiú magára vállal, azt mondja, a jó békességért. Egyébiránt az együtt lakást, dolgozást, békességes életet ajánlja a Presbyterium. A Fiú magát mindenre ajánlja. Az Atya pedig magát egy kevésse vonogtja” (*Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873.,* 28.).

A nyilvános megszegyenyítés, megvesszőzés, megkorbácsolás járt a szabados nemi életért, ezenkívül hasonlóan büntette a presbiterium a garázdákat, verekedőket is: „1820. Május 28dik napján gondolóra vevén az Ekklesiának buzgó Elöljárói, melly sok botránkoztató tselekedeteknek, szemtelenségeknek, verekedéseknek, sőt, a szomszéd Ekklesiák tsúfolásának is légyen alkalmatossága, a Leányoknak s Legényeknek a szerű helyeken szalmákban, polyva tartókban s más titkos helyeken innepi s vasárnapi mulatozása, buja, gyalázatos Keresztyén Ifjakhoz s Leányokhoz illetlen magok viselete, elvégezték, hogy senki többé a mi Ifjaink s Leányaink közül az említett helyekre a helységen kívül Innep és Vasárnapokon ki menni ne merészeljen, a ki menni bátorodik, kivált a Leányok, mivel ezekután mennek a Legények is, kemény büntetésnek fognak alá vettetni. Ugyan e végett ez a rendelés a Templomban közönséggé tétetett mind a Szüléknek, mind az Ifjoknak tudtára adatott, hogy az ez ellen járók magok menthetlenek legyenek. (...)

A fellejebb írt Elöljárói végzés ellen vétkevény Illyés Zsuzsa, Farahó Zsuzsa Leányok, Sánta Judith pedig magától a Prédikátortól az útfélen egy Legénnyel fekve találtatván, az Ekklesia Törvénye által mint engedetlen, külömben is már megjegyzett pajkosságú Leányok korbátsra ítéltettek, melly végzés rajtok a két elsőn ugyan Julius 16dikán 1820dik

Esztendőben végre hajtatott, a harmadik pedig jelen nem lévén büntetése más alkalmatosságra halasztatott. (. . .)

Midőn a fent írt büntetés éppen végre hajtattni akart volna, gondolóra vévén az Ekklesiái Tanács, hogy ezen büntetés által az ő hírek, nevek, betsületek majd csak nem végképpen való hajó törést szenvedne, az Ekklesiái Tanács a fent írt büntetés Atya kegyelmességüül elengedi, és erősen meghagyja, hogy ha másszor a tilalmat által hágják, a most elengedett büntetés kétszeresen ki fog pótoltatni" (*Presbierális jegyzőkönyv, 1775—1872. 27.*).

Az egyházi tanácsok a XIX. század végére már nem ellenőriz(het)ték a hívek erkölcsi életét. A műfordító-lelkész, *Acs Zsigmond* így írt erről az új helyzetről: „A cégéres bűnben élőket versengő házaseleket — úgy sem lévén kellő tekintélye (a presbitériumnak — L. L.) — kénytelen mellőzni. A közönséges isteni tiszteletet nem gyakorlót sem háborgatja, nem akarva a legelsőkkel összetűzni. Vannak-e haragtartók? Naiv kérdés”³⁶. *Várdarócon* is hasonló volt a helyzet, mint *Laskón*: „A haragtartók, cégéres bűnben élők ma már csak templomi prédikációkban ismeretnek, s buzdíttatnak a hívek a közönséges isteni tiszteletet gyakorlására. A versengő házások, ha nagy ritkán találkoznak ilyenek, a presbitérium által hathatósan intenek a békés együtt lakásra.”³⁷ A presbitériumok hatásköre erre az időre már kizárólag egyházi ügyek intézésére szorítkozott.

3. A tanító³⁸

Nem véletlen, hogy a vidék éppen abban a korban virágzott, amikor a legjobb tanítók, prédikátorok — többüknek neve országosan is ismertté vált — fejtették ki itt tevékenységüket. A gazdasági fellendülés szerencsésen egybeesett a művelődési élet fellendülésével. Mivel a reformáció tanainak korai terjedésével azonos időben az iskolahálózat is létrejött, sok évszázada folyamatos az oktató-nevelő munka. A tanítók a falvak közösségi életében is fontos szerepet játszottak. Amellett, hogy tanítottak, fontos közvetítő szerepet töltöttek be a felsőbb hatóságok felé, hiszen nem volt mellékes, milyen íráskészséggel, szerkesztési tudással állítottak össze egy-egy folyamodványt. Az 1777-ből származó felmérés mindhárom faluban arról számol be, hogy a faluközösség a választott szeniorról³⁹ kérte ki az iskolamestereket, s az olyanokat küldött nekik, akiket jól ismert, akik az ifjúság oktatása mellett képesek *folyamodványok* megírására is (Baranya megye leírása, Fol. 29/r., 37/r.).

³⁶In. Az Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye egyházainak állapota, 1888. (kézirat). Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár, Bp.

³⁷L. a 34. jegyzet!

³⁸Mivel a vizsgált időszakban az iskolák egyházi felügyelet alatt álltak, felekezeteik voltak, a tanítók felügyeleti szervei is egyházi intézmények voltak, ezért e fejezetben tárgyaljuk.

³⁹Az esperesnek megfelelő tisztség a XVIII. században.

Legrégibb iskolája *Laskónak* van, „hihető Stáray Mihály fundálta” (*Lábadi*, 1984. 39.). A tanítóságot az országos hírfü tudós *Szegedi Kis István* vállalta 1558-ig (bővebben l. *Lábadi*, 1984). Minden bizonyral e hírneves iskola volt a bölcsője a XVI. században több kiemelkedő műlődéstörténeti teljesítményt nyújtó *Laskainak* (bővebben uo.). A vidék iskolaiügyeiben jelentős fordulatot hozott a közelben, *Hercegszöllősen* 1576-ban megtartott lelkészi zsinat. A *hercegszöllősi* kánonok olyan rendelkezések voltak, amelyek fontos szabályokat mondtak ki az iskolák további alapításáról: „azt akarjuk — olvasható a 10. cikkelyben —, hogy minden tanító ne csak prédikáljon, hanem a gyerekeket is a körszűténységnek fundamentumára és az hitnek ágazataira tanítsa”. Ezenkívül rendelkezéseket hoztak a lelképásztorok és iskolai mesterek viszonyára, eltartásuk szabályozására.

A XVI. században a református iskolaközpontokból, *Sárospatakról*, *Debrecenből* és máshonnan is érkeztek a tanítók az *alfalusi* partikulákba, falusi iskolákba. Fiatal prédikátorok álltak a katedrara, amelyet a jobb prédikatori állás egyik közbűsű állomásának tekintettek. A *laskói* iskolában egész 1868-ig akadémikus lektorok tanítottak⁴⁰. A következő évben, 1869-ben érkezett meg a településre a falu első hivatásos tanítója, *Fekete István*, aki tizenegy esztendeig oktatott és nevelt *Laskón*. Neki *Császi Ferenc* személyében már segédtanítója is volt. Az oktatási intézmény 1921-ig felekezeti iskolaként működött. Az 1959—60-as tanévtől pedig az *Alfaluk* központi iskolája lett (bővebben l. *Pataky*, 1980.).

Nagyon hasonló lehetett a *kopácsi* iskola élete. Ott is régente „tsak Kántorok voltak, akiknek maradéki még ma is a faluban Kántoroknak neveztetnek” (*Martikuláris könyv*, 1757—1850. 343.). A nevelők leg-többje ide is a debreceni és *kecskeméti* kollégiumból érkezett. Rövidebb-hosszabb oktatói munkálkodás után prédikatori állást nyertek az ország más részeiben, de akadtak olyanok is, akiket rossz magatartásuk miatt a *Canonica visitacio* hivatalától megfosztott. A *csehországi* születésű *Sedivi Józsefet* például az anyakönyv (*Martikuláris könyv*, 1757—1850. 345.) így jellemezte: „...ez egy hivatalával nem sokat gondoló, Tanítványait minden rend nélkül tartó volt, maga dolgait is elhanyagoló, inkább a puskát, mint hivatalát felmondván, bútsút vett December 28dikán az 1844dik Esztendőbe”.

A *várdaróci* iskola történetéről maradt fenn a legkevesebb adat: 1826-ban vált szűkségessé, hogy a régi, szűk és egészségtelen iskolaépület lebontsák, s helyére újat építsenek. Még ugyanabban az évben hozzáálltak a *daróciak* az építkezéshez. Téglából és vályogból emelték fel, tetejét pedig náddal fedték. Két szoba volt benne, egy konyha, valamint egy kisebb kamra és egy pince. Ebben az épületben lakott az oskolamester. Lakása mellé építették az egyetlen tantermet. Ötvenhárom év múlva előregedett az az „új” iskola is. Részben a használatban

⁴⁰Névsorukat *Lukácsy* 1913, majd *Pataky* 1980. újból közli.

ment tönkre, másrészt az akkortájt megjelent iskolatörvények szabták meg azokat az új követelményeket, amelyekhez igazodni kellett. A régi épületet lebontották, s helyén 1879-ben fejezték be az újat, amely 25 öl hosszú és 3,1 öl széles. Magassága 2 méter. Ötezer forint költségen készült el a téglából rakott iskolaház, amelyben már két tanterem volt tizenhat paddal. A két tanítónak három szoba, két konyha, egy kamra, és egy pinoe jutott. Ez az épület még ma is az oktatást szolgálja. Az első tanító, akiről adatok maradtak fenn, *Földvári Dániel* 1750 táján működött.

A tanító évi járandóságát a faluközösség fizette meg. Kötelezettségét díjlevélben rögzítették. Falvanként eltérő fizetést kaptak. 1777-ben a *kopácsi* tanító évi jövedelme 209 forint, *Várdarócon* már csak 120, míg a legnagyobb településen, *Laskón*, ahol a legtöbb volt a jómódú gazda, a tanító csak 100 forintot kapott a községtől. (*Baranya megye leírása*, Fol, 29/v, 34/r, 37/r.).

A tanító rangban a közösségen belül a lelkészt követte, ezért az iskolamesterek juttatása nagyjából a lelkész fizetésének a felét tette ki. A díjlevelekből az is kiderül, hogy az oktató-nevelő munka mellett a tanítónak a temetéseken vállalt kántori közreműködését a közösség külön fizette meg.

4. Kurátor, gondnok

Az egyházi eljárók közül a legrátermettebb, legtekintélyesebb presbiter lett a kurátor vagy gondnok, aki a lelkésszel együtt vezette és irányította az egyházközösség életét. Évente egyszer a gondnok presbitertársai előtt számadást adott az egyház anyagi helyzetéről, amelyet a presbitériumnak el kellett fogadnia, de arra is volt példa, hogy a jelentést elvetették (vö. *Lábadi*, 1984.).

5. A harangozó

A harangozó az egyház és a faluközösség szolgálatában állt. A hívőknek a harangszó az istentisztelet kezdetét jelezte. Naponta háromszor, reggel 4 órakor, délben és nyáron 20 órakor szólaltak meg a harangok, 18 órakor az időt jelezték. *Laskón* pl. a déli harangozást a török feletti *nándorfehérvári* győzelem emlékére 1821-ben *Acz László* rendelte el, mert korábban nem volt szokásos (*Lábadi*, 1984. 38.). Halálesetkor pontos jelrendszerrel adták tudtul a szomorú eseményt: ha férfi halt meg, háromszor, ha nő, kétszer, amennyiben gyermekhalott volt, egyszer húzták meg a hírharangot.

A tűz figyelése is a harangozó feladatai közé tartozott: Észleléskor félreverte a harangokat. A harangozás mellett kötelessége volt a templom takarítása és a templomkert gondozása. Megválasztásakor három szempont számított: vallásos, szorgalmas és becsületes legyen. Általában

idősebb embernek, a szegényebbek közül valónak adták a hivatalt. A harangozó díjazásról a legrégebb sallárium⁴¹ *Kopács*ról maradt fenn. Évenkénti fizetése: „1. Kész pénz 6 hat forint, 2. Egy nagy kila búza, 3. Egy öl fa.”⁴² Ugyancsak *Kopács*on 1820-ban pontokba foglalták kötelességét: „1. Mindenkor idejében harangozzon és a harangozás idején ne a Prédikátor vagy a harangozás várakozzon ő reá, hanem ő várakozzon a harangozás idejére.

2. A harangokra való vigyázás, a hibáknak az Ekklésia Kurátorának lejendő jelentése. A Templomnak, Toronynak tisztasága felől való gondoskodás. A templom és Templom kerítése ajtajának szorgalmatos bezárása.”⁴³

Ebben az esztendőben a *kopácsi* harangozó, *Csebres* János látta el a dékányi teendőket is, amiért ugyancsak járt fizetség. A dékány kötelessége közé tartozott: „1. A Prédikátor Marháira való gondviselés. 4. A Prédikátor munkásaival mindenkor jelen lenni és velek munkálkodni. 3. A Konyhára mindenkor elegendő fát vágni, ha szükséges, bé hordani. Minden reggel és estve vizet bé hozni. 2. A Kertnek felkapállása, a fáknak megtisztogatása is az ő kötelessége. 5. A Templom s Parochiális Ház Udvarának tisztaságára való gondviselés. 1. A Leányoknak szolgálatra lejendő megszólítása. 7. Rostáláshoz s egyéb nagyobb Házi munka idején valón segítség. 8. A Prédikátor által hívatatandó akárki után való járás s más ezekhez hasonló aprólékos dolgok, mellyeket a jó ember parantsolás nélkül önként is fog tselekedni.”⁴⁴ A két hivatalért járó együttes esztendei fizetését pedig eképpen állapították meg:

„1. 20 az az húsz mérő búza.

2. Minden fizető Lélektől jár neki egy garas, mellyeket az Ekklésia hozzá adván a hat forint úgynevezett Dékány pénzt, rá megy 40 forintra és 6 krajcárra.

3. Minthogy sessionalis földje nints, a Hellység neki a Varmegye szolgálatját elengedi, de ez tsak a mostani Harangozóra, aki egyszersmind Katona is, úgymint *Csebres* Jánosra, tartozik szoros értelemben.

4. A Prédikátor ruháinak tisztogatásáért a mostani Prédikátor az ő öt személyből álló Házo népeinek Búza és Kukoritza beli fizetését elengedi, és mellé még egy pár botskort ígér.

Mind a kötelességeknek hűség telyesítésére, mind a fizetéssel lejendő meglegedésre *Csebres* János magát az Ekklésia tanáts előtt kötelezi.

Költ a *Kopácsi* Parochiában az Ekklésiai Tanáts jelenlétében Januarius 4dik napján 1820dik Eszt. Rác Péter Pred. által.”⁴⁵

A *várdaróci* harangozóról az 1885-ből maradtak fenn dokumentu-

⁴¹Díjlevél

⁴²*Presbiteriális jegyzőkönyv.* 1775—1873. 1.

⁴³Uo., 24. l.!

⁴⁴Uo.

⁴⁵Uo., 24—25. l.!

mok.⁴⁶ *Laskón* pedig ugyanebben az időben a harangozóval szemben kifogásokat emeltek: „mert csak olyankor jár el kötelességében, és talán még engedelmes is, ha éppen nem részeg. Fizetése 20 mérő búza, s mentes volt a helység terhéből”.⁴⁷

A századvég táján a felgyorsuló polgáriasulás kedvezett a gazdasági, művelődési és politikai szervezetek létrejöttének, amelyek tulajdonképpen valami módon a kisebb csoportok érdekvédelmi képviselői is voltak. A pártok képviselői például olvasóköroket alakítottak, ilyen formában fejtették ki tevékenységüket. A sokasodó szervezetek közé tartozott pl. az 1897-ben a *Laskón Szentpétery József tanító és Fejes György* által alapított olvasóköro (*Lábadí, 1984. 12.*). Várdarócon már korábban, 1886-ban *Polgári Olvasó Egylet, Kopácson 1884-ben Egyetértés Olvasóköro* alakult (*Merki, 1980. 207—234.*). *Laskón* 1904-ben tejszövetkezet, 1906-ban hitelszövetkezet létesült (*Lábadí, 1980. 13.*). A *kopácsi* tűzoltók 1892-ben tömörültek egyesületbe. A szaporodó társadalmi szervezetek már azokat a századforduló körüli és utáni új körülmények hatását jelezték, amelyek gyökeres változásokat hoztak, s kedveztek a polgáriasulás meg erősödésének és az akkor haladónak számító polgári gondolkodás és felfogás térhódításának.

IRODALOM

Ach László, 1821.

A Laskói Ref. Ekklesia Protocolluma

Az *Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye* egyházainak állapota, 1888. (kézirat). In. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltár, Bp.

Baranyai Júlia, 1977

Vízbe vesző nyomokon, 2. kiad. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Baranya megye leírása

Országos Széchényi Könyvtár, BP, Kézirattár, Fol. Lat. 1083.

Csizmadia Andor 1976

A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Bp.

Högye István, 1983

Zemplén vármegyei esküszövegek. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek, 19. sz., Miskolc

Káldy-Nagy Gyula, 1960

Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 103. sz.

Katona Imre—Lábadí Károly, 1986

Szedem szép rózsámat. Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Forum Könyvkiadó, Újvidék

Kiss Lajos, 1981

A szegény emberek élete II., 3. kiad., Gondolat, Bp.

⁴⁶L. a 34. jegyzetet!

⁴⁷L. a 36 jegyzetet! Jelzete: Laskó 1885.

- Kósa László, 1984**
 Hagyomány és közösség. Magyar népi kultúra és társadalom. Kosmosz Könyvek, Bp.
- Lábadi Károly, 1982**
 Hold letette, Nap felkapta. Drávaszögi magyar találósok. Magyar Képes Újság, Eszék
- Lábadi Károly, 1984**
 Laskaiak, 2. bőv. kiad., Eszék—Laskó
- Lábadi Károly, 1986**
 Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék
- Lábadi Károly 1987**
 Kopácsi vízi élet. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- Lukácsy Imre, 1913**
 A Laskói református egyház története. Dárda
- Matrikuláris könyv. 1757—1850.**
 A kopácsi református szent ekklesiának négy részre osztott Matrikuláris könyve. Szerkesztette Polgárdi Czene Sámuel
- Merki Laura, 1980**
 A baranyai könyvtárak megalakulása és fejlődése 1914-ig. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2., Eszék, 207—234. l.
- Pataky András, 1980**
 Fejezetek a laskói iskola történetéből. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2., Eszék, 175—206. l.
- Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775—1873**
 A Kopácsi ref. egyház Presbiteriális gyűlésein hozott végzéseknél, egyházi követeléseknek, ajándékozásoknak Jegyző könyvei 1775dik évtől kezdve 1873ig
- Rosz András, 1985.**
 A kopácsi jobbágyok úrbéli pere a bellyei uradalom ellen 1842—1858. In. Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 7., Eszék, 189—225. l.
- Tagán Galimdzsán, 1941**
 Néprajzi gyűjtés. Néprajzi Múzeum, Bp. EA 1855.
- Tárkány Szűcs Ernő, 1981**
 Magyar jogi népszokások. Gondolat, Bp.
- Újvári Zoltán, 1986**
 Fejezetek Gömör folklórához. Gömör néprajza V. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, Debrecen.

ADATOK KUPUSZINA NÉPRAJZÁHOZ*

G. CZIMMER ANNA

NŐI RUHAVISELET ÉS TESTÁPOLÁS

A kupuszinai női szépségesezmény a jó gömbölyű idomú alak. A leányok még őrzik ugyan karcúságukat, mert erősen megkötik szoknyájuk „gallér”-ját, felsőtestüket pedig pruszlikba szorítják, amely a kebleket magasan tartja. De amint asszonysorba kerül a nő, elterebélyesedik. A derék elszorítása leszorítja a hasat, amelynek a fala a szülések és a rövid, 5—6 napos gyermekágy következtében meglazul, és lefelé húzódik. A lógó has kifejlődését elősegíti még egy sajátságos szokás az öltözködésben: a szoknya „felkaszálása”. Ez abban áll, hogy a szoknya hosszú kötőmadzagját, amely többször körüléri a derekat, az utolsó körülcsavarás alkalmával nem a többi menet mellé, azaz nem a derékvonalban, hanem mintegy ötujjnyival lejjebb vezetik, a szoknya lerakott részén, és ezáltal a has közepén, valamivel a köldök alatt még egy barázdát szorítanak a hasfalon. A két barázdák közti részen a has és a fölötte levő szoknyarétegek kidudorodnak, különösen elől, és így rontják az alakot. Ennek magyarázatául azt hozzák fel, hogy a súlyos szoknyaviselet így könnyebbé válik. Azonban a lógó has menthetetlenül kifejlődik néhány év alatt. Az alak elromlásának másik oka a keblek lesüllyedése. Az első szoptatástól kezdve a blúzt nem kötik be többé a szoknyába, hanem szabadon libeg felette. S mivel pruszlikot sem viselnek többé — vagy ha viselnek is, nem gombolják be —, a keblek természetes súlyuknál fogva lesüllyednek, lógó mellék fejlődnek ki. A keblek eredeti helyén csak egy lapos bőrredő marad a megnyúlt bőrből, míg a keblek gömbölyűsége valahol a köldök magasságában domborodik. A kupuszinai nő alakja ezért azt a benyomást kelti az idegen szemlélőben, mintha le volna kötve szorítókötéssel a melle. Pedig erről szó sincs. Újabban kezdenek jobban törődni magukkal, és a pendely alatt melltartókat viselnek. De csak titokban, mert ez ellenkezik a hagyománnyal, és a konzervatívok megszólítják érte őket. Maguk a kupuszinai férfiak nem búsulnak asszonyaik alakjának elromlása miatt, nekik úgy is tetszenek. Sőt el le-

* Folytatás az áprilisi számunkból

het mondani, hogy ízlésük hozzáidomult az évszázados hagyományhoz. Legalábbis erre vall egy javakorabeli kupuszinai férfi kijelentése: „Nem szeretem az olyan asszonyokat, akik a csecsüket felkötik a nyakukba”.

A dús haj és a vastag hajfonat sem tartozik Kupuszinán a női szépség kellékeihez. A kialakult szokás és a hozzászokott ízlés sima, tojás alakú fejet kíván meg. A haját simán hátrafésülik, és a tarkó fölött két ágba fonják, melyeket koszorúba tűznek fel a fej tetején. Ennek közepére kerül a „bukor”, amely félkörformájú szalagkokárda, és a fej ünnepi dísze a lányoknál. A kupuszinai anya figyelemmel kíséri kislánya hajának a növelését, és ha hüvelykujjnyinál vastagabb a fonatja, akkor elérkezettnek látja az időt a cseperedő leány hajának ritkítására. A fülek mögött és felett kis, tenyérnyi darabon tövig levágja a haját ollóval, a többi haját ráfésüli erre a területre, befonja a haját ollóval, a többi haját ráfésüli erre a területre, befonja, és úgy tűzi fel koszorúba. A hajhiány nem vehető észre a megfésült leányon. A fej tetején ülő félkörívű bukor mintegy ellenpólusát képezi az áll hajlásának, és így szabályos tojás formájú fej alakul ki. Régebbi fényképeken látni lehet, hogy azelőtt lapos, háromrétű szalagcsokor volt a fejtetőn, a fejdísz jelenlegi formája újabb divat. A modern szépségápolás térhódítására egyszerűsödött a polgárosodásra vall a szagos toalettszappan, a kölnivíz és a púder használata a leányok körében. Arckenőcsöt csak szépséghibák eltüntetésére használnak, a bőr fehéritésére és finomítására nem használják. A naponkénti tisztálkodás az arc és a kezek megmosására szorítkozik, de legalább egyszer egy héten, szombaton, alaposan megmosakodnak meleg esővízben, szappannal. A kisebbeket ilyenkor teknőben fürösztik, a felnőttek pedig derékig mosdanak.

Ha szemmel követjük a kupuszinai nő öltözködését, akkor a legszembetűnőbb észrevételünk az, hogy a szó valódi értelmében vett alsó fehérneműt nem viselnek. A testre közvetlenül kerülő első ruhadarab, a pendely nem is hasonló női inghez, és nem is tiszta fehér, hanem a férfiinghez hasonló szabású, színes mintás ingblúz tulajdonképpen. Anyaga nyáron cic, télen flanell. Ezt veszik közvetlenül a testre, és éppen úgy bújnak bele, mint a férfiingbe. Elöl négy apró gombbal gombolódik, és kisujjnyi keskeny, álló gallérékja van. Ujja nyáron könyéken felül simán ér véget, télen könyéken alul ér, de nem egészen csuklóig. Némelek a pendely alatt titokban melltartót viselnek. A bugyi viselete csak újabban terjedt el, és leginkább csak gyermekek és fiatalok hordják. Hogy ez nem népi ruhadarab, mutatja az is, hogy nincs szabásuk reá, hanem kész trikóárut vesznek a városban. A pendely hossza csak annyi, hogy be lehessen kötni a szoknyába, tehát az „alsó szemérmes testet” nem takarja. Az alsó test fehérneműje az a 4—5 puha, ráncos alsószoknya, amely soha le nem maradhat a kupuszinai nő testéről, és amely fölött még egy sorozat felsőszoknyát viselnek. A napközbeni átöltözködés tulajdonképpen csak szoknyaváltásból áll. S ezt naponta nagyon

sokszor megteszik. A viselőszoknyák mindig kéznél lógnak egy fogason, és ha csak kilépnek a házból, felmerül rögtön a kérdés: melyik szoknyám vegyem fel? S ha táncolni megy a lány, akkor az anyja tartalékszoknyát is visz magával a kendő alatt, amit a tánc után fölvesz a lány, ha le akar ülni, vagy ha pl. moziba készül. Mert a tánchoz való kemény viseletben nem lehet leülni. Kedves látvány a kislányait öltöztető anyja. Mert a népviseletet már a legkisebbek is követik. Nagymise előtt izgalommal készítik ki a parányi keményített, fehér alsószoknyákat és az apróra berakott, virágos felsőszoknyákat meg a kötött — „trigó” — ujjast. A 6—7 éves kislányt számolóra állítja az anyja, és úgy szorítja meg a derekán a szoknyákat. Gangosan forog-forog körbe a kicsi lány, amíg az anyja igazgatja-húzogatja a szoknyák alját, hogy a szélek mind egy síkban álljanak. A nagyobb lányok maguk válogatják ki, hogy mit vegyenek fel, és próbálgatják a kötényeket, burokat. Hogy még egyszer előszámláljuk: legalul 4—5 puha, ráncolt alsószoknya, arra 3—4 csontkemény, fehér, fodros alsószoknya, végül a reprezentáns felsőszoknya, amely apróra berakott. Ezt elől a kötény takarja. Az ünneplő kötények klottból, bársonyból, selyemből készülnek, géptűzés- vagy eszűtbortni- vagy farkasfogdíszítéssel. A hétköznapi kötények kékfestőből valók, melyeket rozettás mintával külön a számukra fest egy baranyai kékfestőmester. A kupuszinai asszonyok sem költséget, sem fáradságot nem ismernek, ha hagyományos ruhadarabjaik előteremtéséről van szó. Időnként összeáll egypár asszony, összeszedik a festenivalót ismerőseiktől, háti batyuba kötik, és felkerekednek vele Baranyába. Pár hét múlva mennek a kész holmiért.

A menyecskék fejrevalója a szép fityula, de csak ritkán látható — bizalmas körben —, mert utcára, templomba nagy, bársony fejkendővel takarják le. Ezek a színes plüss- vagy brokátbársony kendők saját színű selyemrojtjukkal a menyecskék reprezentáns ruhadarabjai. Rojtjukat kézzel csomózza egy falubeli fiatalasszony, akinek szemrebbenés nélkül fizetnek le 2500 dinárt egy kendő felrojtozásáért.

A ruházat kiegészítői a színes berliner gyapjúkendők — háromszögbe hajtva a fej és a felsőtest beborítására használják a kabát helyett — és a színes gyapjúharisnyák, fekete bársonycipők.

A kupuszinai női viselet színösszeállítása az ellentétek kihangsúlyozásában nyilvánul meg. Festőművészek rafinált fogásaival vetekedik a színmezőkön egy-egy ellentétes színfolt, de mindez a népnél teljesen spontán és öntudatlan megnyilvánulás. Nincs olyan riktó két, sőt három szín, amelyet ne mernének egymás mellett viselni. Ebben az értelemben valóban festői a viselet, és trópusi bujaságú. A színek fizikai vagy élettani harmóniájáról azonban szó sincs. Nem nyilvánul meg a „kiegészítő színnek” alkalmazásában sem tudatosság.

De külön említést érdemelnek a színek kupuszinai elnevezései, mert ezek is a népi szemlélet kifejezőmódjai. Narancsszínűnek nevezik a pi-

pacspirosat, pirosnak csak a vérvöröset mondják. Borszínűnek mondanak olyan élénkrozsaszínt, amilyen színű bor egyáltalán nem létezik. Ez a szín a franciák cerise-jének felel meg, és a román népviselet kedvenc színe, a magyaroknál ritkán fordul elő a népviseletben. (A szláv színekben nem vagyok járatos.) A kéket Kupuszinán égszínűnek nevezik.

Az egész népviseleten nyoma sincs semmiféle kézimunkának, népi hímzésnek. Ezzel nem foglalkoznak. Díszítésre készen vett díszpertliket, géptűzést használnak. A női kézimunka egészen háttérbe szorult a nők mindennapi életében. Csupán a növendéklánykák szoktak valamilyen kis keszkenőket, komatálkendőt vagy vánkoshéjat egyszerű, színes száröltéssel kivarrogatni. Ez az egész kézimunka-tevékenységük. A nagyobb lányok kézügyessége azonban megnyilvánul a szoknyák pontos lerakásában, amit maguk szoktak végezni. A kemény szoknyák bóraxkeményítővel való kezelése, fodrainak vasalása, a rakott szoknyák „töris”-e sok időt kíván, türelemjáték. De ebben fáradhatatlanok. A női ruhatárba tartoznak még a színes blúzok, a lányok pruszlikjai, a téli „trigóujjasok”, amelyeket ott a faluban saját „striker”-jük köt a hagyományos szabásminta és kötésminta szerint. Végül az öregasszonyok fekete selem, vattázott és steppelt kabátja, ünneplőre.

Tánchoz a lányok pántos, bolti bőrcipőt viselnek. Sáros időben általában a fekete posztó-bársonypapucs tetejébe facipőt — klumpát — húznak, amelyben az utcán ügyesen mozognak és hazaérve az ajtó előtt leteszik.

Újban, főleg nyári dologidőben az asszonyok és lányok kezdenek már városias fazonú egyberuhákat is viselni. Ezt ők „zubony”-nak (öregasszonyok „ubony”-nak) mondják. Ebben könnyebb dolgozni, azért hódít teret.

A szép szoknyák minőségét és mintáját a következő elnevezésekkel illetik: rózsásdelén, virágos, pettyes és törökcic, kockás moldon, flaner, rózsás kázsmér. Kevésbé ünnepélyes alkalmakra, pl. hétköznap az utcára viselnek szélesebben berakott, de le nem vasalt rakású szoknyákat is, amelyeknek lerakása nem simán, hanem hullámosan esik. Erre azt mondják, hogy „bubenyosan áll a szoknyája”. A szoknyák alja belül arasznyi széles, elűtő színű szegéllyel, azaz „pocsivká”-val készül. Erre nézve kialakult színösszeállítási szabály figyelhető meg, amelyet nem részletezek.

Valamit a férfiviseletről is. Uralkodó színe a fekete. Anyaga posztó vagy kordbársony. Lábbeli fiataloknál csizma, öregebbeknél papucs. A papucsához ünneplőre némelyek rikító színű „borszínű, narancsszínű, zöld” gyapjúharisnyát és a legények az ing elejét fedő, nagy nyakravalót viselnek. Fejükön fekete, puha posztókalap, ünnepélyesebben báránybőr, ill. asztrakánsüveg. Mesélik, hogy régen a férfiak dupla nadrágot viseltek, amelynek egyik oldala fekete; másik oldala szürke volt, és kívül-belül egyformán volt kidolgozva. Ünneplőre kifordították.

A KUPUSZINAI KONYHA

A kupuszinaiak jól értenek az evés-iváshoz. A szó igazi értelmében „jól táplált” emberek. Jól tápláltak, mert jól táplálkoznak. Táplálkozásuk módjában nincs semmi teória, és távolról sem felel meg a táplálkozástudomány megállapításainak, hanem teljesen gyakorlati és tapasztalati, hagyományos szokásokon alapszik.

A régebbi stílusú házakba belépő idegent már a pitvarban igen biztató és szívdertő látvány fogadja: a nyitott füstös kémény alól kikanalító kolbászvégek és sonkacsúcsok, oldalasok és karajok étvágycsiklandó illata és látványa. Még látszik, hogy valamikor ez volt a ház természetes központja. Nemcsak mértani, hanem dinamikai értelemben is. Az újabb építési, zárt kéményű házakban már külön kamra tartalmazza a földi jóknak olyan tömegét és minőségét, amely az ifjabb városi nemzedék előtt teljesen ismeretlen, s ezért még a képzelete világában sem él.

Már említettem azokat a szólásmondásokat, amelyek a táplálkozás-filozófiára vetnek világot (Tele gyomorral nem jó lefeküdni, de még rosszabb üres gyomorral; Lány kenyér harmatos szőlővel a legjobb a világon), de erről tanúskodik még egy dalparódia is, amelyet gyakran énekelnek, s így szól:

*Magos jegenyefán palacsintafészek
Ó te mákos perka, de szeretlek téged!
A csirkepaprikás könnyen felszáll oda,
(De) A krumplicsirkést nem ehettem soha!*

Kupuszinán már az is panaszszámba megy, amikor mesélik, hogy az „idén csak egy mázsa szilvából főztünk lekvárt”. No, de térjünk a rendre.

A nap folyamán két főétkezés van, amikor jóllakásig esznek. Az első a reggeli, a mi fogalmaink szerint későn, kilenc-fél tíz tájban van. Persze télen, mert nyáron ilyenkor már dolgoztak egy sort a földön. A másik főétkezés délután négy-öt óra közt van, és ebéd a neve, de jellege szerint vacsorának is beillik. Sötétedik, sőt többnyire lámpavilágnál kerül sor az ebédre, és utána már nem is következik vacsora. Legfeljebb, ha nagyon sokáig fent vannak és elbeszélgetnek, akkor még lefekvés előtt falatoznak valamit, hogy ne menjenek üres gyomorral az éjszakának. A déli órákban, a városi ember ebédidejében pedig szintén csak falatoznak valamit, a gyerekeknek egy-két darab tésztát nyomnak a kezébe.

Az ételek legbecsesebbjének a húsleves tartják. Igen gyakran is élnek vele. Kiirthatatlan ősi tévhit, hogy a húsleves tápláló és erősítő étel. A néphit szerint mi sem természetesebb, hogy a hús, ami az állat testi erejének a szerve, főzés közben egész erejét átadja a víznek, és így a húsleves nem más, mint erő kivonat. Valójában a kifőtt anyagoknak semmi

tápértékük nincsen és a leves tápértékét csupán zsírtartalmának és a főtt tésztának köszönheti. Ha most a kupuszinai húslevest nézzük, akkor engednünk kell valamit a tudományos megállapításokból. Az az átlátszóan csillogó, aranságra, illatos, párologó folyadék, amelynek tetején nem is cseppekben, hanem kis tócsákban gyöngyözik a zsír, azzal a tésztamenyniseggel, amelyet ők beletálatnak, és hozzávéve azt, hogy a levesbe a benne főtt húst is beleértik, az ilyen húslevest nem lehet kalóriaértékben a tudományos könyvek, sem a szakácskönyvek bouillonjához hasonlítani. Mert ez nemcsak étvágygerjesztő előétel, hanem jóllakásra való eledel. Hogy a tisztaságát el ne veszítse és lisztes ízűvé ne váljon, a sok metélt tésztát nem főzik bele, hanem külön vízben főzik, leszűrve tálban lezsírozják, és csak tálalás előtt teszik a levesbe. Lakodalmak előtt egész nagy vájdling levestélesztát zsíroznak le előre. Amikor a tányérba kiszedik a levest, akkor a tésztáját még utána villával szedik ki a tál aljáról, mert a kanálról lecsúszik, és visszaesik.

Nemcsak a húslevesbe, hanem minden más levesbe is igen sok vékony metélt téasztát tesznek. Ez már vele jár. Egyéb levesek: paradicsomleves, bableves, krumplileves, zöldségleves, zöldbableves, rántott leves — mind rántással készülnek, csupán a fokhagymaleves képez kivételt. De a legegyszerűbb levest sem szabad szakácskönyvi leírásuk szerint elképzelni, hanem kupuszinai fogalmak szerinti ízesítőkkal. Ezek: a füstölt hús, a szalonna, a tejföl és a kolbász. Ezek a csekélységek még a legprózaibb rántott levesnek is olyan különleges kupuszinai jelleget adnak, amiről megemlegeti a nem odavalósi ember. Egyik kedvenc húsos-leveses ételük még a csipedettes csirke, amely nem más, mint bő lére engedett, gulyásforma paprikás csirke, belélfőzött csipetketésztával. Az asszonyok kedveskedő szokása, hogy a csipetketésztából először is pár gyermektenyényi darabot leszagatnak, és azt kifőzik a paprikáslevesben. Aztán kanállal kihalásszák ezeket a „nagyhaluskákat”, és a gyerekeknek meg az uruknak adnak egyet-egyet ebéd előtt étvágygerjesztőnek. Valóban ínycsiklandó a frissen főtt tészta a paprikáslé aromájával átítatva.

A főtt hús a leggyakoribb formája a húsételeknek. A levessel a tányérra szedett húst a leves bekanalazása után mártással, krumplival és zöldséggyökérrel együtt fogyasztják el. A főzelékeket is leginkább benne főtt füstölt hússal, a káposztát benne főtt darált hússal készítik. Ritkább és inkább csak újabb ünnepi fogás a pecsenye és a sült húsok más formái, mint a városból ideszármazott rántott hús és a fasírozott hús. Ellenben ősi népi húsétel — és megint csak főtt hús — a kocsonya. Kupuszinán nemcsak disznóhúsból, hanem marhalázból is készítik és nagyon dicsérik. Ezt „marha-állás kocsonya” néven nevezik.

Leves és hús után főételük a tészta, mert a főzelékeket igen kevésbé becsülik. Csúpan a bab, krumpli, káposzta, zöldbab és zöldborsó szerepel az étlapjukon. Ez a kertgazdálkodásról híres község nem fogyasztja a legbecsesebb zöldfőzelékeket, mint amilyen a spenót, a sárgarépa, a karalábé, a kelkáposzta, ezeket nem veszik ételszámba.

Annál nagyobb kedveltségnek örvendenek a tésztafélék, és azoknak megvan a becsületük ám! Nincs is olyan nap, hogy tészta ne kerülne az asztalra. A tésztafőzés félig-meddig vallásos szertartás is. A kupuszinai asszony keresztet vet a forró vízre, mielőtt beledobja a tésztát, és egy fohászt küld az egek urához, míg a mákos perkkák hányják a cigánykereket a fazékban. Mákos perkának nevezik a lekváros derelyét vagy barátfülét, mert azt kupuszinai szokás szerint ráadásul még a cukros mákban is meghempergetik.

A kupuszinaiak büszkesége az ő messze földön híres „maakos rétes”-ük. Mesebeli gazdagon készítik, mintha minden földi jót össze akarnának sűríteni egy tésztagöngyölegben. De még a soknál is több, amit a komaasszony rétesébe tesznek bele. Ezt a gyermekágyas asszonynak küldik a komatálban, szép, hímzett kendővel bekötve. Nemcsak tudomány, hanem szerencse is kell a jó mákos rétes készítéséhez. Nem minden liszt jó annak. Mert a tésztának vékonynak és mégis szívósnak kell lennie, különben a sűrű, nehéz töltelék alatt összeszakad, és nem lehet felgöngyöltetni. Hej bosszús is néha a gazdasszony, különösen, ha nagyon ki akart tenni magáért. De mért van az úgy, hogy éppen akkor nem sikerül? Ilyenkor még az irigyek babonás mesterkedésére is gondolnak. „Mintha csak megbabonázta volna valaki.” Lehet is, hogy megbabonázta. Van úgy, hogy háromszor kell összegyúrni meg kinyújtani, amíg bele nem lehet rakni a tölteléket. No, de az is megtörténik, „Isten segítségével”. A kinyújtott rétestésztát meglocsolják olvasztott zsírral és tejföllel. Szélesre véges-végig jó kolbász vastagságú szilvalekvárcsíkot raknak, azután az egész kinyújtott felületet behintik jó bőségesen cukros tört mákkal. De egy sütéshez egy liter mákot el is használnak. A komaasszony rétesébe másfél litert is. Mire felgöngyöltik a rétest, már karvastagságú. Mire kisül, belevész a nagykés a felvágáskor, olyan vastag.

A mákon kívül egyéb töltelékkel is készítenek rétest, ún. káposztás, túrós, diós és tökös rétest. A széleket késsel körös-körül lefejtik a kinyújtott tésztaőről, egybegyúrák, és tepsibe téve egy darabban megsütik. Ha kisült, felvágják néyszegletes darabokra, mint a lepényt, de Kupuszinán pogácsának nevezik. Réges-régen, amikor a mai öregasszonyok még fiatalok voltak, akkor a rétest „kóró”-nak nevezték. Emlégetik, hogy egy ültő helyükben három tepsi kórót is megettek. Itt említtem meg, hogy a kóró szónak még egy különös jelentése van Kupuszinán. Régente a menyasszony után kiabálták a gyerekek, „Kóró, kóró”. De hogy miért, nem tudják megmagyarázni.

Másik kedvenc tésztájuk a fánk, vagy ahogyan ők nevezik: „siska”. Sütik gömbölyű formában és hosszú kolbászformában, amelyet megcsavarintanak, úgy, mint a motring pamutot. Ezt hívják „sulencá”-nak. A kupuszinai „lepény” és a kenyér ugyanazon tésztából készül. A kenyér olyan fehér, könnyű és foszlós, hogy beillene kalácsnak is. Ropogós, pirosbarna héját a gyermekeknek adják: ezt edd, ettől leszel

piros. A megkelt kenyértésztaból 2—3 darabot kiszakajtanak, kézzel hüvelykvastagságnyira szétnyújtják, és miután a kemencéből a paraszat kikotorták és tisztára kisöpörték, a kenyér előtt bevetik az előbb kinyújtott, lapos lepényeket. Pár perc alatt kiszül, és mindjárt frissen, a reggelihez fogyasztják libazsírral vagy tejjel megkenve és megszóva. Tepsiben sütött keltészta-lepényt is ismernek, melynek tetejére cukor, diót, mákot, túróat hintenek. Különleges ízlésükre vall a „rántásos lepény”, amely úgy készül, hogy a lepénytészta tetejére a tepsibe zsírban pirított lisztet kennek, és kristálycukorral megszórják. Ez belesül a tészta-ba, és állítólag nagyon finom.

A palacsinta is kedvelt tésztájuk, amint meg is énekelik. Újabban a városias tésztareceptek is kezdenek elterjedni. Jó zsíros-omlós linzereket készítenek, cifra bádogformákkal kivagdadják, és a tetejét kristálycukorral beszórik, vagy lekvárt tesznek rá. A szilvalekvárnak egyébként is nagy szerepe van a kupuszinai konyhában.

Ünnepi tésztaféleség a „brána-kalács”, a lakodalmas tészta. Ez kalácstésztaból gyúrt, rácsos, ágas-bogas, perecformájú sütemény, amely a lakodalmi szertartás egyik kelléke. Amikor a menyasszony belép a vőlegény házába, két kezében egy-egy üveg bort, egy-egy „brána-kalácsot” és egy-egy gyertyát kell vinnie, olyan ügyesen, hogy egyiket se ejtse el. Ha valami leesik, az bajóslatú jel az új házasságra.

A szegényebbek kukoricalisztból sütnek málépitét és „görhönyé”-t.

Az étkezés módja: télen terített asztalnál, tányérből, polgári evőeszközökkel esznek. Nyári dologidőben — úgy mesélik — szeretnek a földre terített pokrócon ülve ölükből enni. Még este is, amikor munkából hazatérnek, olykor jobban esik az eresz alatti téglajárda szélén vagy a küszöbön ülve enni. Evés előtt asztali áldást mondanak, és evés után hálaadást. Ez az ismeretes „Jövel, urunk, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk”, és „Aki ételt-italt adott, annak neve legyen áldott” versikék. Sok családnál már csak a gyermekek hadarják el. Evés után rendszerint vizet isznak. Borított csak időszakosan fogyasztanak, mert kis szőlőjükön termő, kevés saját termésű borocskájuk hamar elfogy, még új korában. Rózsaszínű, gyenge borocská ez. De inkább étkezési időn kívül, baráti társaságban koccintgatnak vele: „Isten tartson meg egészségben bennünket”. Pálinkát kis mennyiségben főznek a sеп-рőből és hullott gyümölcsből, de leginkább csak a vendégeskedés alkal-mával kerül az asztalra.

VÉGTISZTESSÉG

Temetésre szól a harang. Gyülekeznek az emberek a végtisztességre. Persze, legtöbb az öregasszony. Nemcsak azért, mert akit temetnek, Pilyinyi Maris néni 89 éves volt, hanem azért, mert így délelőtt leginkább csak az öregasszonyoknak van idejük ilyesmire. Vannak azért emberek

is szép számmal. Külön gyülekeznek hátul a fészter alatt. Közülük kerülnek ki majd a halottvivők, akik kiválnak ünneplő öltözetükkel.

A halott az utcai szoba közepén van kiterítve a nyitott koporsóban. A két fehér firhangos ablakon besüt a nap, és játékosan török meg a bútorok festett virágain. Csak a tükör van fekete kendővel betakarva. Egyhangúan folyik a hangos imádkozás a szobában, az üdvözlégyek végtelen egymásutánja, melyet csak néha szakít félbe felcsukló zokogás: „Ó, drága jó öreganyám!” A halál szigorúsága uralkodik a szobában, a halott vértelen, összeszorított ajkán, imára kulcsolt kezein. Rózsafüzér van keresztülvetve rajta. Jobb kezében kicsi, fehér zsebkendő. Hogy mi van a bal tenyerében, nem látjuk, de mondják, hogy pénz van benne. Ez a szokás. Hogy minek a halottnak a pénz? Kell az majd a „réven”, amikor átmege a másvilágra. Aki nem visz pénzt magával, az nem tud átmenni a réven, és annak a lelke visszajár. Mondják, hogy történt is már ilyen eset a faluban. Egy fiatalember a temetés után való éjszaka megjelent az anyjának és a húgának, és panaszkodott, hogy kóborol a lelke, mert nem tettek pénzt a koporsójába. Nagyon megijedtek, és másnap kimentek a temetőbe, és kezükkel belekapartak a sírdombba egy pénzdarabot. Attól fogva nem jelentkezett többé a lélek. Mennyi és milyen a halottak útipénze? Nincs annak meghatározott taksája. Ki hogy tud, és amilyen pénze van neki. Mert azon a réven másféle pénz is érvényes, nemcsak a FNRJ-dinár. Szoktak régi emlékként őrzött ezüstpénzeket, forintot, de nemcsak csengő pénzt, hanem bankót is a halott kezébe tenni.

A halott összekulcsolt kezei fölött, a mellén nyitott imakönyv fekszik. De csak akkor, ha írástudó korú a halott. Kisgyermeknekél, akik még nem jártak iskolába, nem tesznek imakönyvet a koporsóba. Ehelyett inkább beleteszik kedves játékszerét: babáját, báránykáját, kis füttyűlőt, játékkocsit stb. A halott kisgyermeknek lábára cipőt is húznak, míg a felnőtteket csak harisnyásan fektetik a koporsóba.

A halottas szobában az asztalon egy tányérban szentelt víz áll, amellyel minden halottlátogató meghinti a halottat, belemártott rozmaringszállal vagy más zöld ággal. Ezt a tányérszi szentelt vizet a koporsó lezárása előtt a halott lábára loccsantják.

Amíg a halott kiterítve fekszik, a családtagok és jó szomszédok virasztanak mellette felváltva. A rózsafüzért mondják, vagy imakönyvből olvassák a halottakra való imádságokat. Régente voltak hivatásos siratóasszonyok is a faluban, de ez a szokás már elévült. Most a tehetősebbek a kántorral énekeltenek szép és szívhez szóló búcsúztatókat. Amikor a temetési szertartás folyamán a koporsót lezárják, és kiviszik az udvarra, akkor a liturgikus szöveg után kerül sor a kántor búcsúztatójára. Ez az utolsó nagy síráskitörések ideje, amikor a kántor az énekben név szerint tér ki minden hozzátartozóra és a halotthoz való kapcsolatukra. A halott a kántor hangján első személyben szól a hátramaradottakhoz. Kihez köszönő, kihez intő szóval fordul, az adott körül-

ményeknek megfelelően. A búcsúztató során ilyen módon még egyszer visszapillantást lehet vetni az elhunyt egész családi életére. A vallási szertartás után négy férfi veszi vállára a Szent Mihály lovát, és megindulnak a temető felé. Nem gyászokcsin, hanem egész úton gyalogosan viszik a koporsót. Mivel messze van a temető, a halottvivők többször felváltják egymást. A halottvivők önkéntes szívességből vagy a halott iránti végső tisztességadásból viszik a koporsót, nem pedig fizetett munkaképpen.

Kint a temetőben már készen vár a megásott sír — amely már bér-munka — vagy kibontott kriptá. Mert elég sokan kriptába temetkeznek. Még egy búcsúima, és elföldelik a halottat. Mindenki dob reá egy-egy göröngyöt, hogy ne járjon vissza a halott lelke. Temetés után a kísérek szétszélednek a temetőben, és meglátogatják a saját halottaikat és ismerőseiket. Egy temetői séta sok mindenre emlékezteti a szemlélőt, és sok mindent elmond még az ismeretlen embernek is. A nép lelkülete a sírgondozásban és a sírfeliratokban is megnyilvánul. A kupuszinai sírok nagy többsége szépen gondozott és virággal beültetett. Sok sírt díszít sírkő fényképpel és felirattal. Nem hiába mondják, hogy a halál mindent kiegyenlített. Amint az ember a sírdombokon végignéz, és hallgatja az eltemetettek életéről és halála körülményeiről szóló kommentárokat, láthatja, hogy békés szomszédságban nyugszanak egymás mellett gyilkos és áldozatai, véletlen szerencsétlenségek viruló, fiatal áldozatai, rejtelmes körülmények között elpusztultak, és azok, akik „Isten rendelése szerint az emberi kor legvégső határáig” éltek.

A temető legrégibb sírköve egy félig földbe süppedt, rózsaszínű márványkő lap, amely alatt a község egykori plébánosa nyugszik. Névrejtő epitáfiumát ő maga írta meg, s elmondhatjuk, hogy az akrosztichon érdekében feláldozta annak értelmét:

*Cak kegyelmed lelkeM kéri
Előtted Isten kegyeS
Perbe ne vonj engemeT
Elélt 78 évből 54 év
Lekötvén áldozárrA
Esdve most üvömet kérvén
It ki látz áldva légy mondva.*

1868. szept. 3-án

A verssorok kezdő és végbetűiből a Csepeli István név világlik ki. Némely sírkövön a felirat utalást tartalmaz a halál körülményeire: borzalmas halált halt. Egy Kupuszináról elvándorolt családot rejtélyes módon meggyilkoltak új letelepedési helyükön. A rájuk gyűjtött házból csak megszenesedett holttesteik kerültek elő. Egy fiatal házaspár és másfél éves kisfiú voltak a meggyilkoltak. Ezeket is Kupuszinára hoz-

ták eltemetni. Az öreg szülők a következő versekkel örökítették meg emléküket:

*Oda van a Remény, oda a Szeretet
E sírnál gyászolunk egy kedves életet:
Megjelölte e drága sírhelyet
Az apai és anyai szeretet.*

A kisleány sírkövén pedig:

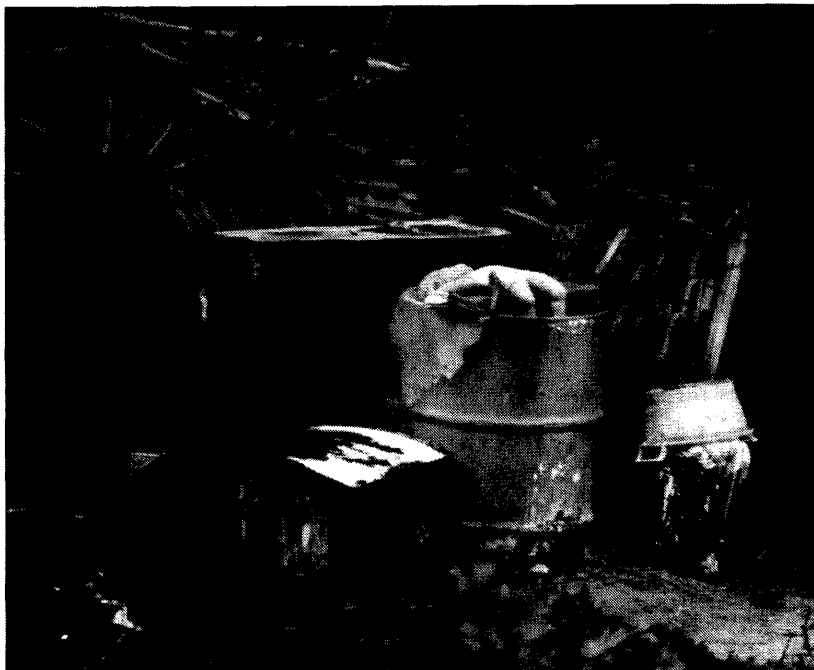
*Letört a szép virág
Alig volt reggele
Mennyi öröm, remény
Enyészett el vele.*

Az elhunyt szülők sírkövére több helyütt vésik a következő verset:

*Sírjatok egy könnyet szüleitek felett
Könnyet érdemeltek, mert nagyon szerettek.*

Ez a vers bizonyára a sírkőfaragó szerzeménye.

(Folytatjuk)

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (V.)

*Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz**

B E L A D U R A N C I

„A FORMA ÉLETE”

A művészeti központok avantgárd történéseinek a harmincas években nem volt hatásuk az itteni szobrászatra; a „meggyökerezettség” pedig amelynek rendkívüli példáit találjuk a korabeli festészetben, nem lobbantotta fel a kivételes tehetségek alkotói szenvedélyét. E környezetnek tehát a szobrászatban nem alakultak ki saját példái, amelyek segítségével szembehelyezkedhetett volna az idegen hatásokkal.

A szobrászati alkotásokat vidékünkön mindig értékelték és keresték, de saját szobrászatunk híján a közönség a nagyobb központokban: Budapesten, Belgrádban és másutt vásárolt. Ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy e vidék alkotói kihívást jelentett volna a „megbízott” művészeknek.

Attól kezdve, hogy Đorđe Jovanović 1887-ben Párizsba ment, s 1889-ben megrendezte első tárlatát az ottani Salon d' Automne-ban, és — mondjuk — a jugoszláv szobrászat 1987 nyarán megrendezett negyedik pancsovai kiállításáig számos művészileg releváns történés vizsgálta át e tájon. A kezdetektől napjainkig művészeink rendelkezésére álltak a modern művészet időszerű történéseiről szóló információk. A korszerű törekvéseiről ismert budapesti Nemzeti Szalon 1901-ben Újvidéken, 1903-ban Szabadkán, 1906-ban Kikindán, 1908-ban Versecen, 1910-ben pedig ismét Újvidéken és Pancsován rendezett kiállítást.

A Művészház is a modern művészetet népszerűsítette; e tekintélyes intézmény egyik alapító tagja (1909-ben) Pechán József (itteni) festő és szobrász volt. A pesti kiállításokon, amelyekre vonattal könnyen el lehetett jutni, az érdeklődők megtekinthették a párizsi művészek: Edouard Manet, Renoire, Monet és más impresszionisták festményeit, de láthatták a belga Menuiere (1907-ben megrendezett önálló kiállításán 96 szobrot mutatott be), továbbá a híres Rodin és Archipenko műveit, amelyek a tízes években a pesti művészek számára a „modern” szob-

* Folytatás a júniusi számunkból.

rászat fogalmát jelentették. A századforduló folyóiratai is részletesen beszámoltak az európai központokban történekről; egyebek között Maillolról, Brăncușiról, Meštrovićról, az expresszionizmusról és egyebekről írtak. A két háború közötti időszak szobrászai közül a vajdaságiak jól ismerték Meštrovićot, Pallaviccinit (Palavičini), Studint, Kršinićet, Stijovićot, Rosandićot... Ők valamennyien Vajdaságban is bemutatkoztak. A második világháború után a kapcsolatot az ország művészeivel a nálunk igen fejlett művésztelepi mozgalom jelentette.

Mindennek ellenére az itteni agrárkörnyezetben még a harmincas évek avantgárd mozgalmái sem háborgatták meg művészeink megszokott, lassúbb „járását”. De az is igaz, hogy itt a múltat mindig is nagyra értékelték, s a polgári lakásokat már a múlt századtól értően kiválasztott művészi alkotások díszítették. A vásárlókat nem zavarta, hogy a nagyvilág művészeti életének robbanásaiból keletkezett alkotások ide már kellően lehűtve érkeztek.

A szobrászatban nem születtek olyan kiemelkedő alkotások, mint a festészetben. Egyetlen itteni szobrász sem nőtt fel az ún. európai magasságokhoz. Az emlékművek — amelyek rendeltetése, hogy egybegyűjtsek a közösségi tapasztalatokat, érzéseket és a művészi pillanat avantgárd kifejezését, s egyfajta esztétikai ék módjára szétfeszítsék a hagyományos korlátokat — többnyire a napi politika érdekeinek vannak alárendelve.

JELEK A TÉRBEN

A vajdasági szobrászat legtermékenyebb időszaka a hatvanas évek elején bontakozott ki, amikor az itt felnőtt művészek már a modern művészet kiemelkedő úttörői között vannak. A művésztelepek ekkor fennállásuk tízéves évfordulóit ünneplik, megalakul a zombori Képzőművészeti Ősz és a szabadkai Képzőművészeti Találkozó nevű intézmény. A jugoszláv festők I. szabadkai összejövetelén (1962. szeptember 28—30.) Miodrag B. Protić bevezető beszámolójában emlékeztetett arra, hogy „A párizsi Modern Művészetek Múzeumában 1961 végén megrendezett kiállításunk alkalmával Michail Ragon ismert francia kritikus azt írta, hogy Jugoszláviában az élő művészet, azaz az avantgárd modern művészet a tulajdonképpeni hivatalos művészet. „Bármennyire is szépen hangzik ez, mégis inkább hazánknak, mintsem a művészeknek szóló bók, mert az ilyen összhang gyakorlatilag lehetetlen. Annál is inkább, mert az összejövetel résztvevőinek többsége egyetértett Protić másik megállapításával: „Az ötvenes évek közepén jelentkező tünetek ma már a művészet és a társadalom viszonyának krízisévé váltak.”

Nehezen lehetne bizonyítani, de tény, hogy a háború előtti „szociálisan elkötelezett művészet” légkörének és annak a tudatnak az eredménye, amely a *Híd* körüli képzőművészeti történéseket, valamint az ifjak szabadkai, zentai, becsei kiállításait irányította, hatással volt a

Aleksandar Zarín: Az elesett harcosok emlékműve, Törökkanizsa, 1964

későbbi eseményekre. (Becsén nyomtatták ki egyébként Đorđe Andrejević-Kun *Krvavo zlato* (Véres arany) című grafikai mappáját.) Tény, hogy a művészeknek és a művészetnek a szocialista fejlődés szempontjából való hasznosságát a szabadság első éveiben az a nemzedék hangoztatja és védelmezi, amely e szellemi kisugárzás hatáskörében nőtt fel, s amelynek tagjai majd a művésztelpek alapítói lettek.

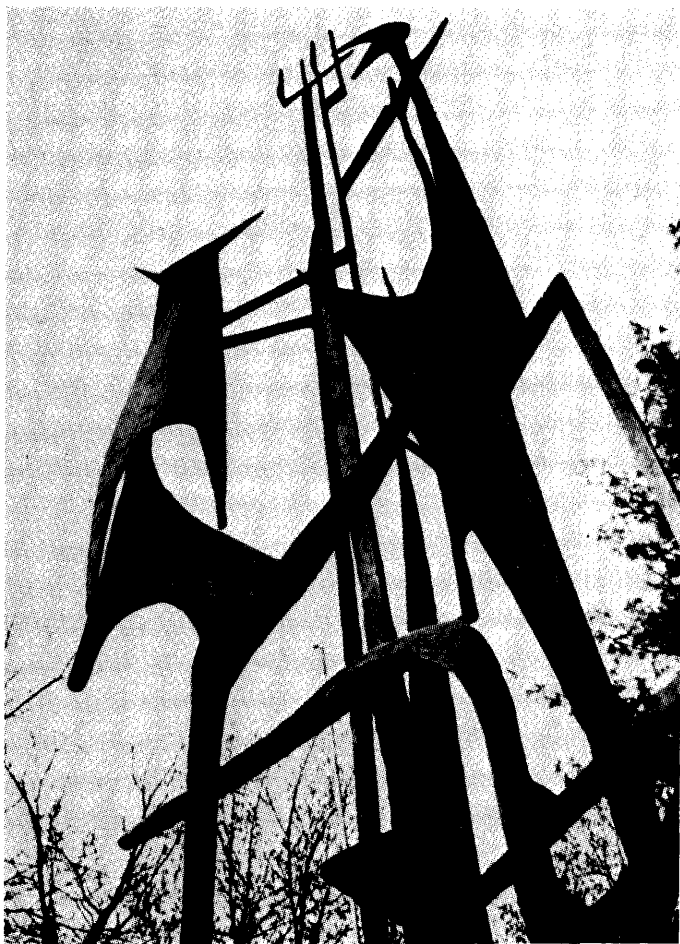
Vajdaság így, történelmében először, valóban a szobrászati alkotások és a művészek „szülőföldjévé” vált.

Ana Bešlić *Anya és gyermeke* című szobra, amelyet 1955-ben állítottak fel a Szabadka melletti Sándor (Aleksandrovo) külvárosi, még inkább falusi környezetében, a hagyományos emlékműszobrászat elleni első nyílt „támadást” jelentette. Az egyszerű antropomorf kompozíció a szobrászat lényegi kérdéseit veti fel. A „bármilyen” térségben elhelyezhető megformált modell helyett a forma, az anyag és a tartalom, valamint a környezet összhangjának kérdését helyezi előtérbe. Ezzel az alkotással Ana Bešlić megkérdőjelezte az emlékművek hagyományos típusát is, megkezdte a sablonok megszüntetésének folyamatát, és lehetővé tette a téma sajátosabb megközelítését. A szimbólum itt asszociációkat és érzéseket vált ki. Ezáltal az emlékmű „olvasata” feleslegessé vált, s az emlékmű elvesztette ráérőszakolt és művészetten kívüli, „napi” jelentését. A konkrét esetben a szobor, a tiszteletadás emlékművévé vált: archetipikus, sűrített és ezért meggyőző szimbolikájú alkotás. Az elbeszélés helyett a művész a vitális formával az érzésekre hatott.

A háború utáni első szobrásznemzedék kötelességtudóan tanulva antropoform irányvételű professzoraitól, elfogadja az emberi alakot mint „olyan ideális formát, amelybe minden alakzat beletorkollik teljesebb, ösztönösebb azonosulásunk végett” (Herbert Read), ugyanakkor viszont birokra kel azokkal a problémákkal, amelyeket maga a forma, a már könnyen hozzáférhető két háború közötti avantgárd szobrászati örökség, valamint a plasztikus kifejezés háború utáni kiválóságainak alkotásai vetnek fel.

A bánáti Szerbcsernyén 1923-ban született Aleksandar Zarin a Belgrádi Akadémia növendékeinek szokásos útját járta végig. 1954-ben, amikor a háborús tematika iránti érdeklődése nyilvánul meg, a talapzatra egy robbanásban kivirágzott aknavető gránátot helyez. A kitörölhetetlen múlt acélvirágát „vázának” nevezte el. A háború borzalmaira emlékeztető edény az egykori harcosokra és áldozatokra asszociál. Ez azonban nem felel meg Zarin temperamentumának oly mértékben, mint ahogyan például a hulladéktelepen inspirálódó Zoran Petrovićnak.

Mivel hajlamos az építésre, talán a smederevói vagongyárban szerzett korai tapasztalatai miatt is Zarin a példaképét Oszip Zadkin *Emlékmű Rotterdam városának* című monumentális, legismertebb modern emlékművében találhatta meg. Zarinnak és nemzedékének sajátosága volt a tér utáni vágyakozás is; 1957-ben egyik alapító tagja a Prostor osam elnevezésű csoportnak. A péterváradai várban ma is ott áll az ugyanekkor készült *Haldokló* című szobra. Itt az expresszív töltésű szimbolikus formát mértani logikával építette sajátos monopolitikus vertikálissá. Ezen a szobrán az ember csupán a kezdeti impulzust jelenti, a formák pedig alá vannak rendelve az egység részei közötti kölcsönös viszony törvényszerűségeinek. Elhagyja a modell fa-

Aleksandar Zarin: Sebesült, 1961

ragásának elvét, s a stilizálást is túlhaladja, hogy az archaikus totemet mai szenzibilitású, „felismerhető” építészeti ambienssé alakítsa át.

Említést érdemel Zarin 1961-ben Adán kivitelezett szobra is. Amikor elvállalta a feladatot, Aleksandar Zarin mindenekelőtt azt vette figyelembe, hogy Ada hagyományos településszerkezete az emlékmű számára kijelölt térségben nem viseli el a „tömböt” vagy a „kontemplatív platót”. A forgalmas útkereszteződésnél, az ott levő templom hivalkodó vertikálisa mellé a „térbeli ketrecet” javasolta, azon vázlatok

egyikét, amelyeket Aleksa Čelebonović „lineáris konstrukciónak” nevez, Stojan Čelić pedig együtt, „Zarin legértékesebb művének” tart.

A *Vázától* kezdve, illetve abból a felismerésből kiindulva, hogy a felrobbant gránát vizuális élményének többszörös jelentése és erős jelképisége van, Zarin az „egyszerű” tárgy deformálásával asszociatív töltést valósít meg. A szintén 1954-ben alkotott *Aldozat* című szobrának vertikálisa a végtelenbe, az elérhetetlenbe nyúlik, s a fájdalmas vágyakozás megrázó érzetét kelti. A magasba törő végtelen vágyakozás és fájdalom, az ember szinonimáját jelentő kézzel megjelölt vertikális, az ívbe feszülő test önmagában is többszörös jelentésű, az egzisztenciális „kín” görse beszédes emberi tartalom, s illő a művészeket és a társadalmat foglalkoztató tematikához. A teljes érzelmi töltés feltárt részletei, amelyek az 1956-ban készült *Ellenállás* című alkotásban egyesülnek, kulminációjukat az adai emlékműben érték el. A síkság büszkeségének vertikálisa, az önmagukét elszántan védők pajzsa, a kaszák és villák mint a parasztlázadás ősi jelképei, s végül a humánus vágyakozást kifejtő kezek a látómezőt betöltő „vasketrecben” egyesülnek.

Cseh Károly, a két háború közötti munkásmozgalmi aktivista, forradalmár, tanító, és író, a *Szervezett Munkás* és más folyóiratok munkatársának szülővárosában az egykori tanítványok és harcostársak bátran vállalták a kockázatot: a falu számára is szokatlan, sőt provokatív képzőművészeti alkotást. Herbert Read a modern szobrászat jellegzetességeiről írva 1964-ben egyebek között megállapítja: „Egyszerűen új vaskorról beszélhetünk.” Vajdaságban az 1961-es adai ellenállási emlékmű után hasonló alkotások sora keletkezik majd. Zarin ezzel az emlékművel igazolta az angazsáltságot, és bizonyította a szobrászat „meggyökerzettségét” a vajdasági térségben.

Ugyanabban az évben egyik „sebesültje”, illetve haldokló harcosa válik köztéri szoborrá Kikindán, két erőteljesen rohamozó katonája pedig 1964-ben a törökkanizsai emlékmű koherens plasztikai egységévé válik. Ugyanakkor a „kéz” követte az egészts képező részek kölcsönös egybehangolásának építészeti logikáját „korunk modern kollektív tudata katalizátorának” (Lazar Trifunović) egyedülálló szimbólumáig.

Egy „itthoni” motívum, az 1958-ban keletkezett *Megbokrosodott ló*, illetve az 1979-ben alkotott *Megbokrosodott ló II.* az élet átélésének folytonosságát jelzi. A két tömeg dinamikus ritmusú közlekedésének, illetve távolodásának szubtilis szikrázása erőteljesen és meggyőzően tükrözi a nyugtalan állatok titokzatos érzéseit, remegését. A temperamentum és a méltóság ötvöződik itt a formák tökéletes összhangjának megtestesüléseként. Hajlékonysággal jellemezni azt az ormóttan tömeget, amelyből hosszú nyak és nehéz fej nyúlik ki, azaz négy hosszú kinövő oda nem illően terheli a domináns tömeget, anakronisztikus volna az említett részek együttesét átszővő vitalitás nélkül. Elfogadva a kihívást, Zarin nem a mozdulatot formálta meg, hanem kizárólag azoknak az alakzatoknak a hatásával keltette életre a formát, amelyek alávetik ma-

Glid Nándor: Akasztottak balladája, Szabadka, 1967

gukat a klasszikus törvényszerűségeknek. Ezekben az egyedülálló kompozíciókban „a két forma annyira önálló és különálló, hogy az ideális kontraszt szerkezeti egyensúlyát teremtette meg.” (Lazar Trifunović: *Aleksandar Zarin szobrai 1950–1974.*, katalógus, Az Écskai Művésztelep Modern Képtára, 23. o.). A vidékünkön olyannyira népszerű és számtalanszor megismételt motívummal a szobrász meggyőzően mutatta be a korszerű plasztikus kifejezés és a hagyományos szobrászat közötti lényegbeli különbséget.

Az emlékműszobrászat hagyományos értelmezésének megszűnése a felszabadult kreativitás számtalan koncepciójának kibontakozását eredményezte.

A végtelen síkságból kinyúló jegenyékhez, kútgémekekhez, templomtoronyokhoz hasonlóan tört az ég felé 1962-ben a zsablyai réten látható három magas, karcsú emberi alak, nem messze a Bánátba vezető tiszai hídtól. A leengedett kezű bronzifjak meztelenségük békeességével, csupasz mellel állnak a láthatatlan, gyilkos csövek elé. Az expresszíven megformált lemez több helyen ki van lyukasztva; a lyukba madarak fészkeltek, úgyhogy e maradandó vertikálisok „szívében” madárfiókká csivitelnek. Az emberektől távol, a végtelenben villámsújtotta magányos fatörzsként álló emlékmű az élet és a halál örök kapcsolatát hangsúlyozza, e figurák pantomimje kegyeletet vált ki; emberi büszkeséget merítenek a szülőföldből, amelyért egy humánusabb jövő nevében életüket áldozták.

A sajkási emlékmű kétségtelenül az e síksághoz idomuló autentikus emlékműszobrászat határköve. Annak a művésznek az intuíciójával, aki ehhez a tájhoz kötődik, s aki alkotásaival a síksági emberek ősi tapasztalataival és a lelkükbe zárt szimbolikus jelentésekkel fejezi ki magát, Jovan Soldatović alkotói munkásságának csúcásat valósította meg. Az egzisztenciális vertikális érvényesítve — akárcsak Zarin Adán, de expresszív és antropomorf formákkal — az elmélkedésre késztető horizontális fölött elhangzó tiltakozó kiáltást örökítette meg. A két ősfarmájú jelentés ellenpontozásával az emlékmű a kollektív tudathoz szóló általános üzenetű szimbólummá nőtt, de ugyanakkor tartalmazza a regionális gyökereket is.

Glid Nándor szobrász Szabadka közelében, a Palicsi tó mellett született 1924-ben. A romantikus környezet, a pittoreszk táj, ahol a turisták gondtalan nyüzsgését látta, nem lelehető föl ennek az egyedülálló művésznek az alkotásaiban. „A fájdalom apoteózisa — ahogyan Lazar Trifunović nevezte a művész e megrázó alkotását — borzalommal töltődik fel, az ember számára felfoghatatlan „halálgyárak” élményeivel. Szabadka városa közvetlenül a háború után nem fogadta különösebb megértéssel az egykori kőfaragó, majd a népfelszabadító háború harcosának visszatérését. Az iparművészeti iskola elvégzése után az akadémiaára került, ahol 1951-ben diplomált, utána tartósan Belgrádban telepedett le.

Glidben ifjúkorából megmaradt az esztelenség elleni lázadás. A háború után fiatal művészként az embertelenséggel a portrék humanitását állította szembe. Ebben a jelentős sikere volt, mert „egy észrevétlen koncepcussal a lehető legtöbbet bontakoztatta ki az emberekből, akiknek a jelleme a plasztikus kifejezés és ösztönzés miatt érdekelte” (Stojan Čelić).

1944 nyaratól kezdve az emberiség tudatába vésődtek azok a dokumentumfényképek, amelyek az éppen felszabadított haláltáborokat mu-

Ana Bešlić: Anya és gyermeke, Szabadka, 1955

tatják be. Ezek civilizációnk lelkiismeretét terhelték. „A tárgy, amely nyugtalanít — az első lépés a művészet felé” — jegyzi le Aniela Jaffe a modern művészetről mint szimbólumról szóló tanulmányában Jean Bazain szavait arról a banális tárgyról, amelyet Marcell Duchamp léptetett elő kiállítási tárggyá (Carl G. Jung: *Cövjek i njegovi simboli*. Mladost, Zágráb 1974. 253. o.).

Az említett fényképek ilyen erős hatású „nyugtalanító tárgyak” voltak. Glid akkor kezdte őket irányjelzőként felhasználni, amikor pályázatot írtak ki a mauthauseni jugoszláv áldozatok emlékművének elkészítésére. Márványszarkofágra applikált „fémgrafikáját” 1957-ben állították fel az egykori táborban. A téma megközelítésének eredetiségét mutatja; az összefonódó, mintegy vonagló csontvázak lidércnyomásos ritmusa a dokumentumfényképek jeleneire emlékeztet.

A fájdalom „apoteózisát” választva alkotói útként, elkészítette *A náciizmus áldozatainak emlékművét* Dachauban. A nemzetközi zsűri döntése alapján Glid 1959-ben megformázta a tábor „apel-platz”-át, az ember megtöretésének és megsemmisítésének a szinonimáját. Majdnem egy évtizeddel később, 1968-ban ugyanott felállították az emberi szenvedés e lenyűgöző domborművét, Glid autentikus s ugyanakkor szimbolikus alkotását. Glid Nándor ezzel az alkotásával a világ művészeti kincsházát tette gazdagabbá.

Csupán egy évvel később, 1967 novemberében avattak fel Szabadkán *Az akasztottak balladája* című emlékművét, az 1941-ben kivégzett forradalmárok és hazafiak tiszteletére. Az őket figyelmeztető felkiáltójel ez a Glid-szobor, amelynek címét Villontól kölcsönözte. Ez a mű „már a megrendelés előtt is létezett” — mondta a szerző. Elképzelését az egykori kaszárnya udvarában levő akasztófák helyén, a város szövetében levő füves térségen valósította meg a bitófák és áldozatok bronzba öntött vertikális együtteseként.

Glid nehéz utat választott. A dokumentumfényképeket felhasználva — amelyeket a mai nemzedékek jól ismernek — könnyen az „olvasható” alkotások terére csúszhatott volna át, amelyek viszont az idő múlásával a feledésbe merülő fényképek miatt a jövőben esetleg veszítene a meggyőző erejükből. Ellenállva a motívum vonzó, deskriptív naturalizmusának, Glid a borzalmas emlékeztető részeit univerzális jelentéssé, saját kreativitásának felismerhető formájává alakította át. A haláltáborok borzalmait egy korábban ismeretlen jelet hoztak létre — a szögesdrótra keveredett, csontig fogyott ember képét, aki halálos görcsben, mintegy az élet borzalmaitól való egyedüli szabadulásban vergődik.

Glid művészete, bár nem a szülőföldből csirázott, mégis magán viseli a síksági szorongás jelét. *Az akasztottak balladája* vidékünk emlékműszobrását tartósan egybekapcsolta a világ köztéri szobrásával. Nehézség nélkül kommunikál az itt élőkkel éppúgy mint az egykori vándorokkal a pléhkrisztus tette — ahogyan azt a költő, Tolnai Ottó is mondta róla.

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

RÉGI UTAKON, NYÍLTABBAN

Laslo Vegel: *Paraneza*. Fordította Radoslav Miroslavjev, Filip Višnjic, Belgrád, 1987

A jelek szerint a hatvanas évek második felének társadalmi forrongása olyan meghatározó jellegű élményévé vált a prózaíró Végel Lászlónak, amelytől még sokáig nem fog szabadulni. S ez érthető is, ha nem tévesztjük szem elől, hogy már első regényének (*Egy makró emlékiratai*, 1968) háttérben számottevő erkölcsi dilemmák villódtak, hogy aztán *A szenvedélyek tanfolyama* (1969), még inkább az *Áttűntetések* (1984) erősödő intenzitással hozza őket előtérbe. Míg azonban korábbi műveiben az alapvető dilemmák gyakran laza, „irodalmivá” szürkülő szegmentumok és erőltetett megoldások révén mutatták magukat, addig a *Parainézis* nagyrészt már mentes az efféle kulisszáktól, csaknem első sorától az utolsóig lényeges kérdések vonzaskörében bontakozik ki, olyannyira, hogy végül mint a reményt ígérő értelem keresésének regényét tesszük le.

A mű cselekménytartományának középpontjában egy régi vágású kommunista, Damján Pál áll, ki egészen fiatalon, valamikor a két háború között csatlakozik a mozgalomhoz, a felszabadulás után jelentős tisztségeket tölt be, a külvilág számára az eszme rendíthetetlen híve, bensőjét azonban lassanként kikezdi életének „titka”, az, hogy legjobb barátja, Nádas Ferenc és egyetlen igazi szerelme, Nádas Judit haláláért felelősség terheli. A lelkiismeret-vizsgálat tovább el nem odázható pillanatához akkor érkezik el, midőn fogadott fia, Ferenc és Judit gyereke, 1968-ban arról tesz közzé cikket, hogy a politikai vezetőség nem tűri a kritikát, de ez érthető is, mert az öregek már nem tudnak lépést tartani a világgal, nincs víziójuk a szocializmusról, kizárólag a hatalom megtartásán fáradoznak, épp ezért minél előbb távoznak, annál jobb. Végső fokon ez az incidens érleli Damján Pálban kényszerítő erejűvé a szembenézést, melynek során a múlt és a jelen legfontosabb mozzanatai egyaránt feltáruznak. Azt is mondhatnánk akár,

hogy a regény két idősíkon valósul meg, hiszen az 1968 utáni éveken végigpásztázó Epilógus már csak a tapasztalatok és következmények nem éppen szívderítő summázatát kínálja.

Az első idősíki Damján Pál, Nádas Ferenc és Judit szerelmi háromszögét nagyítja ki, anélkül, hogy Végel László a szokványos képleteknek bármilyen formában áldozna. Nem az a célja, hogy kapcsolatuk érzelmi mögöttesét megvilágítsa, hanem hogy az értelem keresésének egymástól többé-kevésbé gyökeresen elütő három változatát állítsa elő.

Az ifjú Damján Pál árnyéktalan meggyőződéssel csatlakozik a Kommunista Párthoz, meggyőződését azonban nem tudja hitté érlelni. Fegyelmezett sorkatonaként még magánügyekben sem dönt önállóan, nem kételkedik, nem gondol végig semmit, ám egész életét mégis lappangó belső bizonytalanság árnyékolja be, mely későn, élete alkonyán felismert sodortatottságának egyik fő okozója. „Te azért lettél kommunista, hogy megszabadulj magadtól, ugye? Azért is szeretted belém” — lobbantja a szemére túlzón, de jó okkal Judit. Nem véletlen, persze, hogy Damján Pál alakja ilyen puha anyagból formáltatott, hiszen visszaszorított, de állandóan ható tétovasága nélkül nem járhatná végig kálváriáját. Mint ahogy Judit és Ferenc nem is járhatják végig.

Judit a korlátlan szabadságot abszolutizálja, egész életét ennek jegyében éli, állandó összeszedettségben, hogy cselekedeteinek valós indítékait a külvilág ellentétes pólusain senki se ismerhesse meg. Anarchistává lesz, ki szentül hiszi, hogy az „élet szépsége a rombolásban merül ki”, mígnem végül is épp ez a szabadságvágy végez vele, lévén, hogy 1945-ben a megszállókkal való együttműködés vádjával halálra ítéli a népbíróság, Damján Pál viszont, alkalmasint a maga belső bizonytalanságát is ellensúlyozandó, átmenetileg hallani sem akar erről a „polgári kurváról”.

S Ferenc is abszolút értékek után kutat. Egy mélyen misztikus érzés és a kommunista elvek vállalása között hányódik hosszú éveken át, mígnem végül az Isten keresése válik uralkodóvá gondolkodásában. Megretten a korabeli Szovjetunióban lejátszódó eseményektől, a kommunista meggyőződést mindinkább hitpótléknak véli, egyfolytában attól tartva, hogy az új világ a hitet netán örökre diktatúrával cseréli föl. Mint a fiának írt paranéziséből kiderül, annak az Istennek, akit a világ zűrzavar ellenében meglelni szeretett volna, semmi köze a vallásossághoz, annál kevésbé, mert az Isten „mindig abban rejtőzködik, ami nincs”. Nem transzcendens hatalom tehát, ellenkezőleg: az életnek mélyebb értelmet biztosító eszmét jelképezi. Szépen kitetszik ez azoknak az akadályoknak elősorolásából, melyek Ferenc szerint az Istenhez vezető úton tornyosulnak, s amelyekkel nyilván szembesült is, különben nem beszélhetne róluk. Az első akadály az ártatlanság, az az állapot, amikor az ember még naiv egyetértésben van a világgal; a második az individualizmus, melynek parancsára az egyszemélyes, szembe-

fordul a világgal; a harmadik a közös akciók gyorsan múltó mámora; a negyedik pedig a hittel való megelegetés. Akárha lépcsőn haladnánk fölfelé, melynek minden foka az eszmélkedés teljesebb és egyben ígéretesebb módozatait kínálja, amint azonban a legfelső fokot is elérjük, váratlanul a semmi látványa tárul elénk. Nem kell hát csodálnunk, hogy „iszonyú rettenetében” Ferenc csakis egy heroikus, önmegsemmisítő gesztus révén juthat el a magai Istenéhez.

Judit és Ferenc életútja egyebek közt azt is példázza, hogy az abszolútnak tételezett értékek szenvedélyes kutatása, legyenek bár merőben ellentétes eszmei előjelűek, magát az életet veszélyeztetik. Érthető hát, hogy hármuk közül épp a végső pontoktól távol álló, még formálódó és formálható Damján Pál jut át a tű fokán, s lesz a „győztes történelem” részese. De mintha ifjúkori várakozásainak teljesülése elaltatná, gépiesen halad tovább a választott pályán, hogy aztán fogadott fiának, Gábrielnek cikke és az egyetemista megmozdulások nyomán egyszerre fölszakadjanak előtte a zsilipek. A múlt és a jelen áradó eseményei között egyaránt tanácstalanul mozog: zavart megmozgatóságában lázasan meg próbálja nevezni múltbeli vétkeit, a jelent pedig egyszerűen nem érti. Nem érti Gábrielt, nem érti a fiatalok lázongását, gyanakvón szemléli társait, olykor fölremlik benne a gondolat, hogy talán egész élete, a cél érdekében hozta minden áldozata teljesen fölösleges volt. S miközben a *semmi sem tisztázható végérvényesen* fölismeréséből táplálkozó csendes rezignáció útján a halála felé halad, Végel László egész sor olyan figurát vonultat fel, amelyeknek magatartása környezetünkben messzemenően meghatározta a hatvanas évek végét. Ott látjuk Szabó Károlyt, a pártelnököt, aki titkon pesszimista, semmiben sem hisz, úgy látja, hogy az új világ a győztes forradalom után önmaga ellen fordult; Barna Nándort, a cinikus párttitkárt, aki pusztán használható vagy használhatatlan eszközt lát az emberekben; Bajor Zoltánt, a megbecsült író, aki az érvényesülés kedvéért köpönyegforgatón áruba bocsátja tehetségét; Benák Imrét, a kritikust, aki politikai elvárásokhoz igazítja esztétikai mércéit; s ott látjuk a lázadó fiatalokat is, amint vége-hossza nincs, meredek viták során végsőnek hitt igazságok röppentyűit küldözgetik az ég felé.

E kavargás ábrázolásában Végel László mindvégig mellőzi, s jó, hogy mellőzi, az egyértelműsítés eszközeit. A regény egyetlen alakját sem teszi meg a maga szócsövévé, nem választ ki közülük senkit, aki a lelkekben uralkodó zűrzavaron felülemelkedve, megnyugvást hozó távlatot kínálna. Ennek ellenére bizonyos mértékig polarizálja őket, hiszen — mint a kötet utószavában Srba Ignjatović kiemeli — azokkal rokonszenvez, akik őriznek magukban valamit a „forradalmi romantizmusból” vagy az egyszerű emberi állhatatosságból, a hitüket cinizmusra váltó pragmatikusokat viszont kíméletlenül, de meggyőzően leleplezi. Így van, ehhez azonban annyit föltétlenül hozzá kell tenni, hogy Vé-

gel László valójában a következetesen vállalt és megszenvedett életutak híve, melyeknek végén a reménytelenség reményének abszurd virága nyílik. S a „kihültek”-ben sem pusztí kihülésük ténye lázítja, hanem az, hogy árulásukat az értelem elárulásának látja, a szellem olyan definitív vereségének, mely kizárja a szenvedés árán visszaszerezhető lelki tartalmakat.

Ezt a benyomást elsősorban az Epilógus mélyíti el. A 68-as lázadók egy csoportja itt már a polgári jólét langymelegében nyújtózkodik, élcelődön, frázispufogatón eleveníti föl egykori lázadásának epizódjait, s a bornírt megelégedettség pozíciójából nem győz eleget csodálkozni és sajnálkozni Damján Pál és Gábrriel megrekedésén, lemaradásán, miszticizmusba süppedésén. Váron belül vannak, csak épp önmagukat vesztették el, s ez nemcsak azt teszi nyilvánvalóvá, hogy minden nemzedéknek, minden egyes embernek óhatatlanul szembe kell néznie a lét kihívásaival, hanem egyúttal azt is, hogy a *Parainézis* mítoszromboló s ebből következtetően eszméltető alkotás.

Mindemellett nem hallgathatom el, hogy a regény hitelcsökkentő megoldásokról is tanúskodik. Minthogy Végel László képzeletét nem az események felszíne tartja fogva, hanem alakjainak lelkivilága, érthető módon kerüli a leírást. Ehelyett a lehető legrövidebb utat választja: ismételtelen belép alakjai világába. Az expozícióban Damján Pál életének legkínzóbb titkait tekinti át, ehhez a nézőponthoz azonban nem tartja magát utóbb, kisvártatva ugyanis már Gábrriel mások előtt ugyancsak ismeretlen vívódásait taglalja. S ez a szüntelen átlépés, nézőpontváltás végigvonul az egész regényen, a konstruáltság érzetét keltve, annál inkább, mert több változatban is elhangzik, hogy a közélet játékszabályai nem túrik meg az őszinteséget, a kétlakiság elkerülhetetlen, mindenki *homo duplex* módjára viselkedik. Amennyiben így van, s mért ne volna így, akkor az alakok bensőjének teljes ismerete és feltárása szükségképpen magát az író emeli ki, még ha az egyértelműsítés csapdait óvatosan kerüli is.

S hasonlóképpen vagyunk a végeli valószerűsítés egynemely jegyével is. Pontosan megjelöli az események helyét és idejét, egyetlen pillanatra sem engedi meg, hogy absztrakt koordináták közé csúszzanak át, ám ennek ellenére egy-egy helyzetet mégis a valószerűtlenség kódéba burkol. Az anarchista Judit följajánlja szolgálatait a kommunistáknak, kik ezt magától értetődőnek találva, szigorúan bizalmas terrorista akciók végrehajtásával bízzák meg. Egy ízben egy horvát kommunistát puffant le, anélkül hogy a fiatalember vétkét ismerné. Már Judit beépülése is hihetetlen, hát még az, hogy utóbb, a számonkérés idején az őt megbízó elvtársak között senki sem akad, aki tanústaná, hogy nem kollaboráns, hanem szolgálatkész, használható ember. Hiába, Juditnak meg kell halnia, hogy két évtizeddel később Damján Pál lelkiismerete teljes erővel működni kezdhesen.

Az efféle rövidzáratok megcsappantják a regény szépprózai hitelét, de nem oly mértékben, hogy a benne felmerülő, sőt felhalmozódó kérdések jelentőségét feledtetni tudnák. Jó lenne, ha a *Parainézis* mielőbb magyarul is megjelenne.

UTASI Csaba

SZÍNJÁTSZÁSKRÓNIKA

Káich Katalin: *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium.* (1833—1918). A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1987

Zombor és Újvidék — s a most készülő Nagybecskerek (Zrenjanin) — után Zenta város magyar nyelvű színészetének adatait gyűjtötte egybe Káich Katalin, ki jól tudja, hogy a múlt éppen úgy beletartozik a színházi tablóba — kultúránk, művelődésünk képébe —, mint a legfrissebb bemutatók.

Nemsokára ünnepli kétszáz éves — két évszázados — jubileumát a magyar nyelvű hivatásos színjátszás, melynek már a múlt század elejétől-harmadától (1816: Szabadka, 1820-as évek: Nagybecskerek, Zombor, 1833: Zenta, 1834: Törökbecse, Nagyikinda, 1835: Ókanizsa, 1836: Újvidék) része a mi vidékünk magyar nyelvű színházi hagyománya is. Az adatok közel sem teljesek. Nem is lehetnek, ha hiányosak, szórványszerűek a források. Ezért is felbecsülhetetlen értékű, nélkülözhetetlen az alapozást jelentő adatgyűjtés és -feltárás. Egy levéltárban megmaradt okmány, egy levél, egy-egy újságtudósítás őrizi az első nyomokat, azokat, melyeket mai tudásunk, ismereteink alapján elsőeknek vélünk, kell elfogadnunk.

Milyen lehetett egykor, a múlt század harmincas, negyvenes éveiben az itteni vidéki színjátszás? Pontosan kideríthetetlen, főleg az egyes előadások viszonylatában. Folyamatában azonban már körvonalazható, persze sok mindent tudni kell a korról, a társulatokról, a műsorról, illetve műsorretegekről, a játzsási körülményekről, alkalmakról s a közönségről is. Így, minden tényező számbavételével teljesedik ki a kép, áll össze a mozaik, amelyből Káich Katalint elsősorban a pusztán, elsődlegesen színházinak nevezhető adatok érdeklik. Melyik társulat milyen műsorral szerepelt a városban, s a város milyen kísérleteket tett a színjátszás rendszeresítésére, állandósítására. Nem vállalta fel azonban, talán nem is vállalhatta, azoknak a tényezőknél a számbavételét, amelyeket a színháztörténész számára egy komplett városmonográfiának kellene szolgáltatnia. Nem vizsgálja a város gazdasági, társadalmi viszonyait, nem keresi a játzsási körülményeket őrző dokumentumokat (vannak?), illetve minderről olyan mértékben és mélységben ír, ahogy valóban lényeges forrásai, a levéltárban megőrzött — kevés — dokumentum (kérvény,

végzés, beadvány stb.), a kis számú plakát és a század éveinek szaporodásával arányosan növekvő, bár közel sem teljes, hírlapanyag megőrizte. Ezeket a forrásokat veszi gondosan, részletesen idézve számba Káich Katalin, s nyújt ezáltal alapvető színházi információs adatait a további kutatáshoz. Közben azt is megérti és megbocsáthatja az olvasó, hogy talán a kelleténél szorgalmasabban jegyzi le a dolgozat szerzője az egykori színésztörténeteket, anekdotákat, amelyeken jól művelünk, de amelyek többek is lehetnek egyszerű szórakoztató jellegű sztoriknál. Felismerhető bennük egy-egy korszak színházképe, ezen belül a környezet is.

Nagyon értékes és fontos része Káich Katalin munkájának a Zentán szereplő társulatok névsora, 1880 és 1918 között ez már évnvi pontossággal megállapítható, előbből csak szórványnyomok vannak, nemkülönben az előadott színpadi művek repertórium. Az előbbiből kiderül, hogy a városban a magyar vándorszínjátszás második és harmadvonalába tartozó társulatok látogattak, ami logikusan következik a város rangjából, lehetőségeiből, bár nem árt tudni, hogy időnként erősebb összetételű társulatok is tartottak Zentán előadásokat, ha a város útvonalukba esett, ha Szegeden vagy Szabadkán időztek hosszabb ideig, s mintegy fióként Zentán és másutt is működtek, volt kihelyezett tagozatuk. Jelentős direktorok fordultak meg a városban (a múlt században a társulattulajdonos direktorok neve jelezte a színvonalat!), többek között Sztupa Andor, Sipos Károly, Aradi Gerő, Pesti Ihsz Lajos, Csóka Sándor, Deák Péter, ifj. Polgár Károly, Nádaszy József, akik kivétel nélkül nagyobb városokban, jelentős vidéki színházi központokban is megfordultak, rendszeresen visszatértek. A repertóriumából pedig megtudjuk, hogy a zentaiaknak is alkalmuk volt látni a *Bánk bánt* (először 1873-ban), *Az ember tragédiáját* (1886-ban — a pesti ősbemutató három évvel előbb volt! —, 1897-ben, 1915-ben), a *Hamletet* (1912), *A kaméliás hölgyet* (1895), a *Fösvényt* (1895), a *Julius Caesart*. (1903), *A velencei kalmárt* (1889), a *Kisérteteket* (1903), a *Nórárt* (1890), az *Éjjeli menedékhelyet* (1904), a *Cyranó de Bergeracot* (1903), s találkoztak Csiky, Molnár, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Szomory Dezső, Bródy Sándor színpadi műveivel is. Nem éreketlen tudni, hogy helyi szerzők darabjait is bemutatták a zentai színpadon, Kozma János, Kabos Ármin, Novoszel János, Orbán Károly és Tóth Lajos próbálkozásait segítették színre az éppen Zentán időző vándorszíneszek.

Zenta színjátszó múltjának részleges feltárásával teljesebbé vált Bácska jelentősebb központjait sorba vevő kultúrtörténeti kutatásaink térképe.

G. L.

KÖNYVTÖRTÉNET

Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918—1941*. Forum, Újvidék, 1988

Csáky S. Piroska harmadik kötete az 1918 és 1941 között kiadott vajdasági magyar könyvekkel foglalkozik, a legkevésbé felkutatott és talán a leginkább ellentmondásos könyvtörténeti korszakkal. Míg előző kötetei, *A jugoszláviai magyar könyv (1945—1970)*. (1973) és *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957—1983*. (1984) egyéb erényei mellett a tételszámok nagyságával (2348 és 1437) nyűgöznek le bennünket, új könyvének tanulmányrésze ugyanolyan fontos, mint a 433 tételes bibliográfia. A három kiadvány közös funkciója, hogy a hazánkban megjelent magyar nyelvű könyvekről szóljanak, mégis eltérő a feladatuk. Az első bibliográfia először gyűjti egybe a falszabadulás után magyar nyelven hazánkban megjelent könyvek adatait, sorolja be azokat tematikailag és műfajilag, mintegy ezzel is elének tárva egy-egy év könyvtermésének keresztmetszetét (mekkora a szépirodalmi termés, hány ismeretterjesztő, politikai stb. kiadvány jelent meg), a másik viszont egy kiadó, a Forum Könyvkiadó termését teljességében prezentálja. A most megjelent kötet is teljességre törekszik, nemcsak az irodalmi termést elemzi és veszi fel a bibliográfiai részbe, a puszta regisztráláson túlmenően részletesen szól a történelmi körülményektől kezdve a könyvterjesztési próbálkozásokig minden olyan tevékenységről, eseményről, ami bármilyen módon is kötődik a könyvhöz, a könyvkiadáshoz.

Számunkra első olvasáskor meglepő volt, hogy néhány bibliológiai alapfogalom definícióját is tartalmazza a kötet (a *hungarica* fogalma, a könyv meghatározása stb.). Jobban meggondolva, ezekre a meghatározásokra is igen nagy szükség van, mert a fogalmak a tudományos nyelvhasználatban nem egyértelműek. A szerző saját meghatározásait adja, s ezzel az általános bibliológiai kutatásokhoz is hozzájárul.

A kiadványok számát és kiadási helyét elemző rész adataiból látszik, hogy mennyire esetleges volt könyvkiadásunk. Ez — ahogy Csáky S. Piroska részletesen kifejti — annak a következménye, hogy intézményesített könyvkiadás nem volt, csak a nyomdák adtak ki magyar könyveket, és később a folyóiratok. Aránylag sok magánkiadvány készült. Habár a könyv nem ad minden részletre kiterjedő nyomdatörténetet, a felsorolt adatok hasznos kutatási alapul szolgálnak. Külön érdekes az a lista, ahol megadja a nyomdák székhelye és neve szerint azokat az évszámokat, amikor magyar könyv jelent meg a jelzett nyomdában.

Terjedelmes a könyvterjesztéssel foglalkozó rész. Amire külön felfigyelhetünk, az az aránylag sok próbálkozás, amellyel a könyvet népszerűsítették (Irodalmi Értésítő, Literária, a Kalangya Könyvészetünk rovata stb.). Azt hisszük, nemcsak az üzleti érdek vezérelte ezen kiadványok szerzőit, amelyek — ahogy az elemzésből kiviláglik —, nem

mindig a legmegfelelőbb színvonalúak voltak, de ezeken keresztül ismertté vált egy-egy könyvkereskedés választéka. Úgy érezzük, ma is szükségünk lenne egy itteni — akár tisztán kommerciális jellegű — rendszeres könyvnépszerűsítő periodikumra.

A könyv betűrendbe szedett bibliográfiai része a teljesség igényével készült. Minden kézbe vehető könyv, naptár és olyan kiadvány, amely létezéséről más forrásokból van tudomása a szerzőnek, belekerült a bibliográfiába. A periodikus kiadványok, kivéve a naptárokat, nem szerepelnek benne — ez önálló kötetet igényelne. Az ISBD(m) nemzetközi bibliográfiai leírási szabvány tiszteletben tartásával a szerző a könyvek lehető legteljesebb leírását adja, eltekintve a második szint tartalmi leírásától. A visszakeresést névmutató segíti, amely egyben a tanulmányrész mutatója is.

Csáky S. Piroska is tisztában van vele, hogy bibliográfiája nem teljes, s hogy nem is lehet az. Vajdaságban ugyanis még a Szerb Matica könyvtára, amely Vajdaság központi könyvtárának a funkcióját tölti be, és begyűjti a kötelezpéldányokat, sem dicsekedhet állományának teljességével. Pedig mennyi fölösleges idő- és energiaveszteségtől kímélnénk meg a a téma kutatóit, ha létezne ilyen gyűjtemény! Külön erénye a bibliográfiának, hogy a Jugoszlávia más területén megjelent magyar könyveket is felveszi a jegyzékbe.

Csáky Sörös Piroska értékes munkát végzett. A kutatás azonban még korántsincs befejezve. Ugyanilyen felderítetlen terület a vajdasági könyvtárak és részben a vajdasági magyar sajtó története is. Bízunk benne, ezek megírása sem várát sokáig magára.

GYÖRE Géza

A TRANSCENDENS MISE ÉS AZ ANGYALOK TANÁCSA

Baka István: *Szekszárdi mise*. Szépirodalmi, Budapest, 1984 és *A kisfiú és a vámpírok*. Szépirodalmi, Budapest, 1988

Nem lehet Baka István új kötetéről írni úgy, hogy ne vegyük hozzá négy évvel ezelőtti elbeszéléseit, a *Szekszárdi mise* című gyűjteményből a *Vasárnap délutánt* és magát a címadó novellát. Újabb könyvből is a két elbeszélés emelkedik ki, s ez azt bizonyítja, hogy szerzőjük igazi területe a próza és nem a szomorújáték, a prózának is az a válfaja, melynek legmegközelítőbb elnevezése az ironikus mitológizálás lenne. A történelem, a jelenkori társadalom és a privát élet eseményeinek ironikus interpretációja áll egy-egy elbeszélés középpontjában, az író ilyen szemléletmódjából eredően hívja életre a különböző mítoszok oda illő mozzanatait. A mítoszok aktualizálhatóságára építi történeteit, de ugyanennek köszönhetően válnak az események és hősök általános érvényűekké.

Kétféle mítoszt játszik egybe a *Vasárnap délutánban*, a magyar eredetmítoszt és a bibliai teremtés mítoszt. E vegyület társadalmi szatírárt eredményez, de — mint az összes többi elbeszélésében — egyidejűleg mítosziparódiát is. A mitológiai történetek jelenkori, földközeli, sőt naturalista feltöltése egyetlen írói eszköze is egyben, az újabb szatirikus-ironikus irodalmi irányvonallal szemben tehát inkább történetközpontú: irodalmi forma, nyelv, elbeszélő az ironia hatókörén kívül marad. Szerkezetkonstruáló tényező így egyedül az aktualizált mítosz, s az összes többi eljárás is mértéktartó, mégis többlettartalmat teremtő, a hagyományosabb eszköztárból való óvatos válogatás elvi ereje értéknövelő.

A *Vasárnap délutánban* a szarvasmonda áttemelése, szocialista nyelvezetű átformálása egyrészt a jelenkori társadalmi viszonyokra, másrészt az évezred óta — és ma, ily körülmények között is változatlan — vadászóvígadó magyar életre mutat. Hunfalvyt és Magyaryt a vadászmeister ébreszti éjszakai tivornyjuk utáni álmukból, majd terepjárón veszik üldözőbe a szarván gyertyákat hordozó királyi vadat, kocsijukkal a vasúti sorompót is átugratva. Felettesük, aki szintén vadász volt valamikor, Ménrót, illetve új néven — a zsidó Róth kartárs — nem tarthat velük, mert egy baleset folytán szeme világát veszítette. A baleset egy negyvenemeletes toronyház építésekor történt, melyet nem tudtak befejezni a külföldi vállalatokkal támadt nyelvi nehézség miatt. A babiloni történet külpolitikai, esetleg műveltségbeli célzatként épül a történetbe, az értékelést azonban majd csak ezután, a teremtésmítosz profanálásával végzi el a szerző: a Teremtő, a Jóisten a hetedik nap unatkozik, s a földre látogat. Rongyos, taknyos koldusként jelenik meg a szarvasvadászat közepette, hogy eltöltse az időt estig, amikor a Sátánnal kell sakkoznia, újabb és újabb tételekben, vagyis lelkekben. A fehér szarvast már egy korábbi játszmaiban elvesztette a Jóisten, s ezzel, ha az eredeti mítosz talán nem is, az elbeszélésbeli változata mindenképpen a Sátán irányítása alá kerül: a vadászattal együtt mindaz, amit a parodizált és szocialista zsargonnal ironizáló változat jelentéstartományában tartogat. Az új honfoglalás, melynél a felosztás úgy történt, hogy Magyaré lett minden, ami a föld felett van, a mezőgazdasági gépgyártól a kéményseprő vállalatig, Hunfalvyé pedig ami a föld alatt van, a csatornahálózattól a pincegazdaságig, az összes jog és kötelesség a Sátán nyereménye lett. (*A kisfiú és a vámpírokban* mindez majd a vérszopók tulajdonába megy át.) A Jóisten halála az elbeszélés végén szimbolikus, s egy olyan korszakot nyit meg, melyben az égi birodalomból is csak az Angyalok szaglászó Tanácsa marad fenn.

Mielőtt azonban a Jóisten-koldus befordulna az asztal alá, a művészet isteni eredetéről és a beteljesületlen szerelem szépségéről mesél a vele iddogáló fiúnak. A fiú az elsőt csodálattal hallgatja, de az isteni ajándékot, mely abból állna, hogy évek múltán is hiába várja a kamaszkori szerelmével való találkozást, mert az emlék értékesebb a ka-

lóságnál, visszautasítja. (Nyitott marad a kérdés az elbeszélés végén, hogy vajon felháborodásával, visszautasításával a fiú ölte-e meg a Jóistent.)

A második kötet Margit-novellájában azonban harmincháromévesen már a Faust-történet ellentétes kimenetelű befejezésére köt szerződést ő is — a Sátánnal. Visszatérhet kamaszkorába, hogy diadalt arasson a lány felett, akinek emlékével a Jóisten akarta megajándékozni. A győzelem helyett azonban egyéni életének legmélyebb kudarcát éli át: felnőtt férfiként, a lány 56-os menekült apjának amerikai barátjaként meg tudja hódítani Margitot, de ezzel csupán kamaszkori önmagát csalja meg: akkori szerelmi vallomásai, versei továbbra is megvetetten hevernek a lány asztalán. Akárcsak a *Vasárnap délutáni* Jóisten-képben, az ironia itt is a kézközbe hozás alapján működik, s a lánnyal, Margittal való találkozás, mely a képzelgések folytán egyéni mítosszá fejlődött, most beszenyezve groteszk-ironikus jelenetté aljasodott, csak-hogy a társadalmi ironiával ellentétben itt, a privát szférában a személyesség révén sokkal inkább nosztalgikus, rezignált felhanggal.

A kötetek másik két, motivikusan is összefüggő novellája a *Szekszárdi mise* és *A kislány és a vámpírok*. Kapcsolatot teremt a két elbeszélés között mindenekelőtt a Liszt- és a Séner-mise partitúrája, mely az első novellában a privát élet félreecsúsztottságát, majd beteljesülését szimbolizálja, ugyanakkor itt is, a másik novellában is — a művészet isteni eredetének köszönhetően — védőpajzsul szolgál előbb a magyar jelleget cigánymuzsikával védő, a kiegyezés utáni, de még a millenniumi ünnepségen is élő magyar magatartással szemben; a második novellában pedig — egy ideig — a vámpírok ellen. A partitúra végül is a vámpírok, a holtak kezére jut, Bakó András segédlevéltárost sem védve tovább a végzetes kortól.

Közös a két novellában az is, hogy mindkettő kerüli azt a századot, amelyről — vagy amelyről is — szól: a huszadik századot. Az egyiknek az időpontja Liszt szekszárdi látogatása, 1865-ben, majd a millenniumi ünnepség 1896-ban. A zseni és a féltehetség sokszor feldolgozott problematikája ez az elbeszélés, de amíg a dalárdakarnagy eléri élete célját, a szekszárdi templomban — igaz, hogy a halottaiból erre az alkalomra feltámadó Lisztnek a segítségével — vezényelheti a Szekszárdi misét, addig a magyar tisztelet, mely mindkettejüket kivetette magából, húsz év alatt sem jutott ki kátyújából. A Millenniumi Kiállítás monumentális művészettörténeti emlékeibe és — papírból készült — csataképeibe, a léggömbből áttekinthető impozáns látványba, Séner idegenvezetőjének himnikus szövegében a realitás szólójaként játszanak bele Séner honvédelmei, elhagyott szerelme, betegsége, míg az egész kiállítást s vele együtt az idegenvezetőt is, el nem söpri az orkán. Mintha a tisztogatás egyenesen azért történt volna, hogy a halomnyi kiállítási limlom romjain méltóképpen érkezzen meg az egyetlen igazi érték, a partitúra, s később majd szerzője is.

A második novella a világegés után a XXI. században, a most már Sárdnak nevezett Szekszárdon történik. Az elbeszélés kisfiú hőse ámulva lapozgatja a régi, múlt századi technika csodáit bemutató lapokat, s ugyanakkor a fegyverek láttán borzongva teszi őket félre, jobb kornak mondva a sajátját.

A sárdi despotizmusban nem is ismerik a technika vívmányait, de a művészetnek is egyetlen fellelvára marad csupán, a vármegyeháza leveltára egy rossz lemezjátszóval és Séner János partitúrájával. Kétszáz évvel később ugyanaz a helyzet mutatkozik, mint Liszt Ferenc életében, a patriotizmusba, a forradalomba fúló művészetnek azonban végképp nyoma veszik — a partitúra Bakó András vámpírrá válásával végérvényesen eltűnik. Az egyetlen árnyalt jellem az elbeszélésben Bakó Andrásé, a többiekből már csak típusokra futja, s komikus-groteszk harcuk azt bizonyítja, hogy a jellemnek nem a technikai civilizáció a megrontója, hiszen a zárt, lefojtott, szögesdróttal körülvevett városállamban, ahol az egyetlen szórakozás a halottakról való megemlékezés, már nincs technika.

Míg a Szekszárdi misében van feltámadás, a fantasztikus átalakulás után egy olyan új valóság, melyben lehetséges a félrecsúszott élet korrekciója, itt az új valóság, a halál utáni lét a földinél is rombolóbbá válik.

Egyazon folyamat két szakaszát képviseli a két elbeszéléskötet, s a folyamat végpontján, a sárdi köztársaságban már a mitológia sem lehetséges: bármennyire dehumanizált egy mítosz, az utalások folytán mégiscsak egy emberibb, ideálisabb világ körvonalait hordozza háttérében, a kiút lehetősége a negatív mítoszban is adott. A horrorból nincs kiút, nincs mögötte semmi emberi, legmélyebb rétegében sem hordoz sem pozitív értéket, sem lezárhatóságot. Itt, a kötetben még csak borzalmat sem tud kelteni: keserű, groteszk abszurdum marad.

FEHÉR Katalin

A „LEHETNE-LÉT” VERSEI

Rakovszky Zsuzsa: *Tovább egy házzal*. Magvető, Budapest, 1987

Hogy Rakovszky Zsuzsa valóban tehetséges, az már akkor bebizonyosodott, amikor néhány verse a *Madárúton* című antológiában megjelent, s az ott közölt *Strand* című verséért Graves-díjjal jutalmazták. Első önálló kötetében, a *Jóslatok és határidők*ben élesen körvonalazott, jól megformált költői világot épít ki. Ennek továbbgondolása tavaly megjelent költeményeinek gyűjteménye, a *Tovább egy házzal*.

Ahogy a *Jóslatok és határidők* mutatja, Rakovszky Zsuzsa föleszmélésével „meddő sötét idők” homályában tévelyeg. A ködös téli éjszakák elmosódó fényű lámpái, „a sötétben áradó vízszagú szél” a teljes ki-

látástalanság képzetét idézi, s az élet varázsa a „kiszáradt medren át” való vonulásban merül ki. A fénytelenység hátterére így világít rá: „Most nincs tárgya még a vágnak. Várakozz...” 9 válság adva van, csak a megoldás hiányzik, ha létezik egyáltalán... A *Strand* fekete hullámai, a rohanó szél, a dermedten világító homokszemcsék, a deformálódott emberi alakok, azaz „az egyszínű-sötét torzók” mind a világ, még inkább a lélek sivárságát hirdetik. Majd a hangsúly anyag és szellem, test és lélek küzdelmére, a belső önmarcangolásra tevődik át. „Belső viharban rázkódó edény” az ember, s lelke „métély és idegen tűz: gyötrő terhe a fényben / boldogan elterülő húsnak” (*Strand*). Az éjszakában kigyuló fény, a júliusi dél forrósága mint visszatérő matívum, valamint a görög antikvitást idéző képek csak elvillantják a harmónia lehetőségét, a beteljesülés elmarad, sőt a delelőjén álló napkorong mindent kiegészítő dogmává, a mozdulatlanság, eseménytelenység és kilátástalanság jelképévé nő, éppúgy magához láncolva a lírai ént, mint a kavargó homokvihar homálya. „Falak között, színes ponyvák alatt, / örökzöldek között a déli pillanat / sötét szentszobra horpadt / szájjal százévesen” (*Többé már...*). Minden kiég, kiszikkad, marad a „kerek hiány” s a konklúzió: a szilárd támpont hiánya, a darabokra hullt egész pillanatnyisége: „A ránk dült állandó jelen alatt / cselekmény nincs: csak a pillanat / szórtan villámló aszkézise. / Csak pont, sosem vonás; sosem a lényeg” (*Szozopol*). Ennek ellenére sem egyszólamú Rakovszky Zsuzsa költészete. A mondatokban, a sorokban remény és reménytelenység vívja szűnni nem akaró harcát. Ez az, ami egyensúlyban tartja az értelmet.

A lírai én konfliktusának, belső küzdelmének fő forrása a jelen, de ennek negatív, sötét árnyakkal való telítettsége a jövőre is kivetítődik. Mindkettővel szemben áll a gyermekkor, a múlt boldogsága, harcias hite, amikor még a „szerelem volt a világ lelke”, amikor még „súlyos és kerek elfogultság él a lélekben” a jelen „léggömb-eszméi”: helyett. A részeire szedett, puritán világgal szemben magányos árnyékként vergődik önnön hálójában a lírai én, félelmeibe, kételyeibe és vágyaiba gaoalyodva. „... Korlátlan vagyok, / definiálhatatlan, megtörténhet velem / bármi, bármikor, könnyű vagyok, / szabad, és terjeszkedem — és félek, félek” (*Félni*).

A *Jóslatok és határidők* utolsó verseit olvasva látjuk, hogy felbomlóban a nyugodt ritmusú, hosszan hullámzó mondat, s az új forma alapvető jegye a szaggatottság, a kihagyásos töredezettség, amely az érzelem betörését készíti elő ebben az alapvetően gondolati költészetben. A *Tovább egy házzal* című költeményét olvasva ismételtelen az idő hármasságával és a pillanatnyiség eluralkodásával szembesülhetünk, és a korábbi sötét felhangokkal, félhomállyal, „sötét polip-kaktuszokkal”. Továbbra is foglalkoztatja a jelen, a jövő és a múlt viszonya, a jelenbeli dolgok átlényegülése, múltba fordulása, a változás, az idő múlása: „... Ami szilárd volt, végleges volt, / kitöltött tér — ezentúl

élőként élő testbe / épül az időbe” (*Tovább egy házzal*). Az állandó változás, mozgás mintegy eltörli, másodpercnívő parányítja a jelent, teret nyitva így a múlt széles folyama előtt: „Bár még természetét a változásnak / nem, csak tényét sejtjük. Nem tudni, hogy / ridegebb szürke monotóniát, vagy / színgazdag, drámai borzalmakat / érünk-e. (...) / s minden megoldás (érezzük mi is / idegeinkben) ideiglenes. // S a várakozások súlyától beomlik / megrendült jelen-tudatunk. Ami / még itt van, látható-tapintható, mint / múltat gyanítjuk máris múltani” (*Részlet egy lehetséges verses regényből*).

A három időkategóriától a kötet eljut egy negyedik tényezőig, egy ún. „negyedik, nem létező, de mégis jelenlévő időig”. Első kötetében még nyoma sincs a egyértelmű rámutatásnak, de a gondolat csírája, fokozatos alakulása már ott is fellelhető. Az első nyomnak nevezhető kijelentés egy tagadó megállapítás, amely éppen ezzel a negációval a szándék ellentétes előjelű voltára utal: „Nem is kívánom, ami nem adatik” (*Nagybőjt*), majd ismét egy erősen fokozó mondat, egy „azért sem”-kötődés következik: „Ha nem lehetek az, amire lettem, / ami lehetnék még, ne legyen az sem” (*Sirámm*). A lírai én figyelme ezek után intenzívebben fordul a megkezdett téma, az emberi élet, a sors esetleges megvalósulásai felé. Első megállapítása: a lehetőségek halála a döntés, amelynek nyomán már csak egyetlen járható út marad: „Egyetlen döntés is elég, / hogy, végleg elpukkanjanak a még / lebegő lehetőségek” (*Csillárlehetőségek*). Ezért inkább maradjanak eldöntetlenek, megválaszolatlanok a kérdések, maradjanak nyitva a lehetőségek: „... Jobban szeretném / bizonytalan időre visszavonni magam, / egyelőre az üres szoba szőnyegén / gömbölyödni össze, amíg valami — bármi — / végleg el nem dől, zuzmává válni, várni” (*Csillárlehetőségek*). Majd a hit váratlan előretörésének lehetünk tanúi: „Lehet, hogy mégis van egy és csak egy / érvényes megoldás” (*Némileg megkésített fel- és beismerés*).

Új kötetében a gondolatmenet folytatódik, s már kezdi megfogalmazni azt a bizonyos negyedik kategóriát, a „lehetne-lét”-et: „A.-ban teherbe estem és / B.C.-ben elvetéltem, D.-ben portás lettem, kevés / híján apáca É.-ben. / Helyzetbe hányból hányba léptem, / hányat elúsztatott / lehetne-létet az, mi éppen / mégis meglett így-úgy — csak én nem / voltam egészen ott” (*Jane összegez*). Végül a kialakult életformával szemben, ami „éppen mégis meglett így-úgy”, nevéen nevezi az „itt-se-én-se” idejét, az időt, melyet a lírai én nem élhet és nem fog átélni, de esetleg részese lehetett volna, ha nem lenne egyetlen elrendelt sorsa.

Az új kötet tematikailag gazdagodik, a vágy tárgyira talál a szerelemben. A szerelem élménye (mind testi, mind lelki oldala) újabb lehetőség az önelemzésre. Beteljesült nyugalmat, a belső harc elsimulását, megoldást a nyugtalanító kérdésekre és kételyekre a lírai énnel ez sem hozhat, csak a nyugodt ernyedtség utáni vágyat szólaltatja meg (*Quam*

dilecta”). Egyszer mint hiány (*Dal*), másszor mint érzékiség (*Dél, Hasonlatok*), harmadszor mint filozófiai eszme-futtatásba torkolló erotikum tűnik föl (*Pornográfmagazin*). De konfliktusoktól sem mentes ez az érzelem, s néha mintha „héja-nász”-szerű mozzanatok idéződnének fel. Végezetül azonban, mivel Rakovszky költői világában jórészt mindennek a pillanatnyisága az alapja, a szerelem is az „átlényegülés”, a jelen múlttá válása lesz (*Fényes kudarc*), s marad az emlékek fölött való meditálás.

Rakovszky Zsuzsa a szabad vers értő művelője, de kedvvel fordul a kissé hagyományosabbnak mondható leíró, pontosabban tájleíró költemények felé is. Hiteles képet fest a városi tömegekről és a forgatag-ról (*A Kärntnerstrasse indiánjai, Megnyitó*). Amiért azonban ezt szóvá teszem, az az *Ezüstkeor* című költemény, amely a legszebben illusztrálja a fenti megállapítást. Vajda „vaáli erdőjében” csilloghattak hasonló fények: „A lomboserdőben fényseplős aljnövényzet: / tömör törzsek között rezeg gubanc ezüst. / A fenyvesben rézsút fénysskok szel-delik / a teret, tű-avarral téltve a kopasz föld. // Pókhálós málnabokrok, deres bogyók, diófák / mögött a repceföld, most derengő puszta rög, / párába futva. Hátrébb két hosszú épület, / magtárak. Muskotály fényben odébb a dombon // gesztenyefák sötéten; jelentésük: kísértés.”

CSAPÓ Julianna

PARTTALAN IRONIZÁLÓ KEDV

Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988

Szentkuthy Miklós, ki a világgal mit sem törődve járta saját útját, talán mert hitt abban és volt ereje kívárni, hogy a világ törődjön vele, letelepedjen asztalához, és hallgassa történeteit, visszaemlékezéseit, valomásait fél éven át, huszonhét alkalommal beszélhetett, „önélet-rajzol”-hatott (eleget téve a Petőfi Irodalmi Múzeum fölkerésének) Kabdebó Lóránt mikrofonja előtt. Ennek a beszélgetésnek vagy inkább valamássorozatnak meg Tompa Máriának, az író titkárnőjének, munkatársának, ki könyvvé szerkesztette a Mester gondolat- és mondatfolyamatait, lelkes, hűségre törekvő igyekezetének eredménye ez a majd hét-száz oldalas könyv, az utóbbi hónapok magyarországi könyvszenzációja, amit aktuálissá tett a nyolcvanadik születésnap, a friss Kossuth-díj, s most már — sajnos — a halál ténye is.

A fedőlapon a preraffaelita Dante Gabriel Rosetti: *La Ghirlandata* (jelentése: virágfüzér, koszorú; füzérdísz, stilizált virágokból, levelekből) font füzért utanzó díszítőelem) című festményének részlete. [Az előtérben levő muzsikáló nőalak tekintete, testtartása s kézmozdulata arról árulkodik, hogy egyenletes és halk zenét játszik. Mintegy „látható”

zenei megfelelője azon elképzeléseknek, melyeket a preraffaeliták a középkori természetes, hétköznapi életfunkciót jelentő, a modern világban hazátlanná való művészetről kialakítottak. Az előadótól a zenélés szinte nem is követel „művészi” figyelmet, erőlkifejtést. A föléje hajló két női arc annál nagyobb elmélyedésről, áhítatról tanúskodik. Az itt tematizált zenemotívum ugyanolyan tudatos következménye művészetfilozófiájuknak, mint az, hogy mindhárom női figura (a virágkoszorúval körülvert művész és a két befogadó) ugyanazt az arcot „viseli”. Ez jellegzetesen preraffaelita, a festészet történetében talán Giottónál legteljesebben kibontakozó vonás. Egyrészt a középkor pozitív értéktartományban elhelyezkedő személytelenségére utal. Másrészt azt a vizuális jelentést hordozza, hogy „művész” és „hallgatója” végül is egy.] „Életem egyik nagy sorsfordító pillanata volt a preraffaelita kötéssel. festéssel való megismerkedésem” — mondja egy helyen Szentkuthy. Miként Rosetti a középkori, Raffaello előtti mesterek szelleméhez kívánt visszatérni, hogy megreformálja a művészetet, úgy a 20. sz.-i alkotó először a preraffaelita művészekhez fordul érdeklődéssel.

A könyv hátlapján levő fényképen pedig az író látható könyvtárban. Másutt nem is tudnánk elképzelni. Makacs érdeklődéssel mindent elolvas, áttanulmányoz — de Broglie műveitől kezdve Lao-ceig s Konfuciusig —, és rögzít emlékezetében. De mint hangoztatja: „Együtt élek a négymillió vagy négybillió év előtti őssejtekkel, együtt élek a legtávolabbi csillagképekkel, a világtörténelem minden fejezetével, a világ minden népével, mitológiájával, népfajokkal, tájakkal”, s ebből az alaphelyzetből, „ebből az óriási perspektívából” tekint a világra, ábrázolja azt, és hangzanak el hitvallásai.

A mű címe — *Frivolitások és hitvallások* — ellentétes asszociációs mezőket egyesít. A frivolitás a komolytalanság, a bohóckodás, a komédiázás, az elmés szellemesség, a szertelenség asszociációját hozza be. A hitvallás viszont az elvszerűséget, az életgynást, az alkotás gesztusát s a középkor nagy konfessorainak alakját idézi fel Szent Ágostonnal az élen. A frivolitás itt az elhangzott hitvallások komolyságát, totalitást célzó szándékát ellensúlyozza, sőt megkérdőjelezi, kétségbe vonja azt.

A kötet opuson belüli helyére maga Szentkuthy világít rá egy másik vele készített interjúban. E szerint: a legelső lépcsőn naplója helyezkedik el, melyben minden benne van. Dante Poklával párhuzamos és „a mélységek mélységére való leszállás a lényeg megmutatásának, az erre való törekvésnek a jelképe”. A középső lépcsőn: a „*FriHi*” — az író rövidítésével élve. Dante Purgatóriumával párhuzamos. A harmadik lépcsőn: a Mű. Különösen a *Szent Orpheus breviáriumának* ötödik kötete. Dante Paradicsomával párhuzamos.

A „*FriHi*” huszonöt fejezetével (valamennyi élen egy-egy tartalmi összefoglalóval) és epilógusával Ariadné-fonal a Szentkuthy-életmű labirintusában. A mű és az életmű külső érintkezési pontjai: az egyes al-

kotások forrásvidékének feltérképezése, a kinyomtatásuk körüli nehézségek, fogadtatásuk, alkotói pozícióból való megvilágításuk, értelmezésük. Belső érintkezési pontok: természet, vallás, szerelem, apokaliptikus látásmód, moralitás, immoralitás, áhítat, önéletrajz, karikatúrafigurák forrágata, színház — az író világának, fantáziájának és gyakorlati létének összetevői; ugyanakkor akár a *Szent Orpheus breviáriumának* tartalommutatójaként is olvashatók.

Az első fejezetben (*Végrendelet és invokáció*) az interjúalany deklarálja szándékát, emellett műhelygondjaiba is beavatja az olvasót. Arról beszél, hogy ezúttal is „igyekszik ez a játék lehetőleg irodalommal kerelkedni és dagadni”. A „*FriHi*” ábrázolási módszere, formálási „rendje” s előadási technikája, azaz az emlékezetműködés eredményeként fölépülő konstrukció sajátos esztétikai értékkel bír. „Mintha egy állandó, egyre dagadó jelenben úsznék, életem egyes momentumai egy kiállítás gyarapodó képeiként élénken előttem lebegnek”. A retrospektív alkatú elbeszélés hosszú menetében egyszer sem bukkan fel fölledzési nehézségekre utaló motívum. Konverzációt Szentkuthy asszociációs matinének nevezi. Tehát a mű élményrendszerében jelen van az emlékezés-élmény mint az elbeszélésben megjelenített külön motívum. Az emlékező és „asszociáló tudatműködés — mint forma, technika, mint gondolati folyamat, mint tudatjáték, mint szervező erő — beépült az epikus ábrázolásba. A „beszélgetés-könyv” epikus konstrukciójában a múlt az asszociációk „összevisszasága” szerint támad fel, ami az ábrázolást polifonikussá teszi.

A nagy ábrázolóművész retusálatlan portrékat mintáz. Szabadjára engedve karikatúraösztönét, egy-egy huszárvágással Sebastian Brant *Bolondok hajójára* űzi az ókonzervatívakat, az imafazekakat, az álszenteiket, hogy Narragónia felé hajózzanak. „Utána jött az ellentéte, egy hatalmas termetű pofa. Öseembernek hívtuk. Elégé kopasz volt, soha nem borotválkozott, nagy bajuszt, kis szakállat viselt, piszkos és szőrös volt, mindig valami rongyos kék munkakabátban járt. Néma volt, illetve suttogó, mereven lépkedett, és mintha nem is lett volna lába, majdnem a bokájáig ért kék vitorlavászon munkaköpenye. Pontosan úgy, ahogy a zenélőórából jönnek ki a figurák, lábukat se mozdítva körbe csúznak-kúsznak forgószínpadukon. Ez volt az Oseember: Az analógiák mellett a metaforákban, a barokkos jelzőtöbbszörösben ismerhetünk rá Szentkuthyra, akinek leírásai epikusi remeklések: „Az egyik szomszédban lakó körzeti orvos, Alburnus. Bolondos öregúr, kopasz, ezervirágos kertjében gyakran világitott (kínai bölcseket ábrázoló porcellánszobrokhoz hasonló) csillogó feje. Valóban rokona volt ennek a fajzatnak, ezer hobbiával vidéki angol kirurgushoz is hasonlított. Élete utolsó évtizedeiben félelemből, babonából soha nem ment át Pestre, hídra nem akart és nem mert rálépni. Szobája tele volt zsúfolva mindenféle szentképekkel, kicsi, nagy, gömbölyű, szögletes, domború, elefántcsont, színes, zománc, üveg, ikon, Lourdes, csipkék, fafaragás, szá-

raz virágkoszorúk, cseppkőcsurgó rózsafüzérek vagy amit akartok. Be-tegei imádták vakmerő és sikeres gyógy módjáiért, melyeket természetesen a szakma barbárai a 'tudomány nevében' leköpködtek és kiröhögtek. Hozzám is nagyon kedves volt ez a kis porcelán-Lao-ce." Nyelvhasználatától a blaszfémia itt sem idegen, akárcsak a kakofemizmus stilisztikai alakzata: „Azért Coronilla férje érdemkeresztjével valahogy vi-gasztalta magát (úgy emlékszem, polgári érdemkeresztnek hívták, csu-da parádés bőr-, bársony- és selyemtokban bújt meg, fehér porcelánból volt, kísértetiesen emlékeztetett kisdéd kori vándoréveim serblíjére).” Ugyanakkor a „gondolkodás mazochistája” mérhetetlen humanizmussal tekint e világra. Mert karikírozó ábrázolásának, értéktagadásának végső célja az „érdemes emberiséggel alkotó morál”. A „kultruális színvakság”-gal, a butasággal, a rangkórsággal, a pénzéhséggel, s az ösztönös élet-tel szemben az értelem hatalmára szavaz.

Szentkuthy szerint az ábrázolás, a leírás az egyetlen lehetséges ma-gatartás az étellel, a valósággal szemben. Azonban nem elégszik meg a világ „miljő” dolgának ábrázolásával, hanem az egész világ legtávo-labbi dolgait akarja összefüggésbe hozni. Milliányi analógia s metafora segítségével eljutni az „egyetlen metaforáig”. Megteremteni a Catalo-gus Rerum-ot Dante 20. sz.-i szellemi rokonaként. S totális ironiájának, „meniposszi szatírá”-jának (Takács Ferenc) nyilait ezúttal eget ost-romló tervét is célba veszik.

Irodalom, zene, színház (grand guignol) és képzőművészet keveredik e műben — akárcsak regényeiben —, nemcsak mint téma, hanem mint módszer, konstrukció is. A *Frivolitások és hitvallások* tehát a théatrum mundi fogalomkörében fogant, melyben maga a vallomástevő is színész volt — az epilógus tanúsága szerint.

POZSVAI Györgyi

S Z Í N H Á Z

CSONGOR ÉS TÜNDE

Tizenegyedik éve járja ekhós szekerével a vajdasági falvakat a Tanya-színház alkalmi társulata, amely nyaranta más-más összetételben verbu-válódik. Meglakulása, 1978 óta sokféle műfajú előadással szórakoztatta

Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*. — Tanyaszínház. Rendező: Soltis La-jos. Színpadi mozgás: Tauz Lajos m. v. Zene: Kovács Tickmayer István. Sze-replők: Szőke Zoltán (Csongor), Szántó Valéria (Tünde) Rózsa Ilona (Ilma), Simon Mihály (Balga), Modri György (Mirigy). Tóth Loon, Szél Olivér, Brü-cker István (ördögfiak), László Sándor (Kalmár), Giric Attila (Tudós), Magyar Attila (Fejedelem), Banka Livia (Éj), Kákonyi Tibor Póczik József, Káló Béla.

a közönséget: farce-okat, groteszk játékokat, iskoladramát, mesejátékokat, falusi tragikomédiát, jugoszláviai magyar szerző operettparódiáját vitte színpadra. Hivatást teljesít ez az együttes, a szó le nem járatott, el nem koptatott értelmében, s ehhez hozzátartozik a megjelenítésre kerülő darabok tudatos megválasztása is. A korábbi években műsorra tűztek egyikét-másikat olyan bírálatok érték, hogy nem szólnak az itt élő ember problémáiról, vagy hogy az eltúlzott bohóckodás nem jelentheti a színház illúzióját a falun élő, évente csak ezt az egy előadást végignéző közönségnek.

Az idén az újvidéki színművészeti akadémia első- és harmadéves hallgatói, hivatásos színészek és amatőr színjátszók Vörösmarty Mihály verses mesedramáját, a *Csongor és Tündét* adták elő. A darabot Soltis Lajos színész, az akadémia tanársegédje rendezte, aki egyik nyilatkozatában elmondta, hogy a mű kiválasztásában pedagógiai szempontok vezérelték, ugyanis elsődlegesen az elsős színészhallgatók vizsgálóelőadásának készült ez a produkció, a Vörösmarty-szöveg az akadémiai tanterv része, s megjelenítése mindenképp a leendő színészek tudásának bemutatását szolgálta. Tegyük hozzá, ezúttal kettős pedagógiai szempontot érvényesített a Tanyaszínház: a magyar irodalom klasszikus darabjával ismertette meg a társulat a közönséget.

Ez a kettős didaxis azonban nem vált kárára az előadásnak, hiszen sem a szöveg, sem a produkció nem didaktizáló. De előnyére sem, az örök boldogságkeresésnek ez a katartikus hatású drámája záloga lehetett a közönségsikernek, önmagában azonban a darabválasztás nem jelent még művészi élményt, élvezhető előadást. Azaz az ötletgazdagság tette a Tanyaszínház *Csongor és Tündéjét*. Hivatásos színházainkban oly sokszor láttunk már semmilyen célt sem szolgáló díszleteket, egyrendeltetésű kellékeket, háttérként funkciótlan konstrukciót, túlzású, megfelfejthetetlen szimbolikájú berendezést, hogy meglepetésszámba ment ennek a színpadképnek az egyszerűsége: a darab cselekménye egy ekhós szekéren bonyolódik, amely egyúttal vitorlásra is hasonlít. A háromágú árbocrúd az aranyalmafa, melynek tövében egymást keresik, majd megelleli a szerelmesek, itt zajlanak le a földi és a tündérhoni jelenetek egyaránt. Tünde tündérhaja közönséges kötél, melynek szertartásos eldobása jelenti a földiyé változást, s amelyre a fináléban önfeladten vetik rá magukat az ördögfiak, az előadás többi szereplőjével együtt vigasságot megjelenítő kötélhúzást rendeznek, ezzel is a kellék mindennapi rendeltetésére utalva. A hármassutat három szál deszka jelzi, s ezen keresztül tornásszák fel magukat a színpadra a szereplők. Az előadásnak abban a jelenetében pedig, amelyben Balga megpillanthatja a „homokban” Tünde és Ilma lányomat, azon nyomban felkapja a deszkát, érzékletesen demonstrálva azon a földi jeleket, a kellékhasználat humor forrásává válik. Ez a szellemesség tulajdonképpen funkciótevesztésből fakad. A rendező jól érzett rá arra, hogy ez a megoldás nem idegen a darab szellemétől, mert annak a sorozatos „valóságtevesztések” adják meg

igazi művészi dimenzióit: tenyeres-talpas és átszellemült, evilági és túlvilági, álom és való örökös egymásba játszásának, „eltévesztésének” drámája a *Csongor és Tünde*. Jó volt látni, hogy a díszletnek és a kellékeknek több funkciójuk van, hogy nemcsak a dekorativitást szolgálják, hanem élnek az előadásban.

A Tanyaszínház jellegéből következik, hogy az előadások egyfelvonásosak lehetnek. Mintegy másfél órasra kellett tehát rövidíteni Vörösmarty szövegét, melyből a kizárólag a cselekmény szempontjából funkciótlannak megítélt monológok és párbeszédetek maradtak ki. Az előadásnak magával ragadó, sodró tempója van, a színészek teljes erőbevetéssel játszottak, s ez még a bemutatók szendergéséhez szokott közönségnek is nagy felüldülést jelentett. Pedig nem sok engedményt tettek a közönségnek — talán csak a fináléban kirobbanó színes petárdák és Amor papírfigurájának az elégetése szolgálta az öncélú látványosságot. A dinamikához nagy mértékben hozzájárult a koreográfia is, ötletes mozgáskompozíciót láthattunk, Mirigy és az ördögfiak pedig kimondottan akrobatikus ügyességgel veszik birtokukba a játékteret.

A szereplők kivétel nélkül a vártnál kiforrottabb produkciót nyújtottak. Azt hiszem, többnyire egyetemi hallgatók lévén, esetükben dicséretszámba megy, ha kiemeljük érthető dikciójukat, kifejező színpadi beszédüket, amellyel ezt a ma már kissé archaikusnak minősülő időmértékes szöveget tolmácsolták. Ami a jellemformálást illeti, talán csak az egy Tündének nem sikerült tökéletesre földi átváltozása, ő mindvégig megmarad fenségének hideg búvőkörében.

A rendező biztos kézzel irányította a szereplőket. Az előadás a jellemábrázolás tekintetében is megtalálta az egyensúlyt, még a túlkapásokra csábító népi figurák sem lesznek vaskosan népiesek, rendező és színészek kellő mértéktartással viszonyultak a szerepekhez. Ugyanakkor az előadás éppen e jellemek által utal mai életünkre: Csongor és Tünde kissé napjaink kamaszai is, az ördögfiókák szinte városi vagányokként robbanak be a színre, ám az ő destrukciójuk sem feszíti szét a dráma kereteit, fellépésük autentikusan realizálódik, ők is megmaradnak csínytevőknek.

Ez a sikeresnek minősíthető előadás úgy tette maivá Vörösmarty szövegét, hogy közben nem sarkította egyik irányba sem, s nem is utalt erre direkt módon, kiszólások formájában, mindvégig a dráma szellemében maradt. Nem kétséges, hogy a szöveg rövidítése és a gyors tempóban pergő jelenetek ellenére azok a nézők is átélhették Csongor és Tünde egymásra találásának örömet, akik korábban nem ismerték a mesejátékot. De abban már, hogy a bölcséleti részek elhagyása — talán az egy Éj monológjának a kivételével — nem redukálta a szöveg jelentését, s hogy a néző átérezhette Vörösmarty művének igazi, mély aktualitását, az ember „kozmosz kilátástalanságát”, csak reménykedhetünk.

TELEVÍZIO

EGY ÉRTELMISÉGI VISZONTAGSÁGAI

Nehezen tudom fenntartás nélkül elfogadni Mirko Kovač *Az ő méhének ajtai* (Vrata od utrobe) című, mintegy tíz évvel ezelőtt született, kitűnő regényének televíziós változatát. Pontosabban így, regény-adaptációnak, a regény nyomán készült folytatásos tévéfilmnek nem fogadhatom el, mert nem az. Hanem valami egészen más, mondjuk a regényből kinövő, esetleg onnan is táplálkozó, szereplőit abból kölcsönző mű.

Aki olvasta a könyvet, csakis arra gondolhatott, hogy a regény televíziós változata megkísérli majd a maga sajátos nyelvében újrafogalmazni ezt a roppant izgalmas családregényt, úgy, hogy a látszólag független epizódok rendszerével krónikaszerűen tudósít a hercegovinai L. falubeli Stjepan K. kereskedőcsaládjának felbomlásából. A regény montázstechnikája, az események filmszerű pergése ugyanis kitűnő támpontnak látszik egy, a regényhez hasonló, cselekményes, de ugyanakkor gazdag életanyagot feltáró gondolati, pszichologizáló mű elkészítésére. Sajnos, nem ez történt. Hanem megismétlődött az a már sokszor látott és kifogásolt eljárás, hogy megmásítják és ezáltal szinte tudatosan kirekesztik a filmből az irodalmat. Természetesen tudjuk, hogy az, ami irodalomként hiteles és jó, nem biztos, hogy a film nyelvén forgalmazva is ugyanolyan esztétikai hatást vált ki, de Mirko Kovač regényének mozaikkockáiból össze lehetett volna állítani vagy legalábbis meg kellett volna kísérelni összerakni ezt a kivételesen izgalmas családregényt, amely nyilván jóval több, talán (éppen mint e regény) közérzetrajzi film is lehetett volna. Így nem az lett.

Az ő méhének ajtai Stjepan K. családjának egyfajta krónikája, amelyben az író a húszas évek végétől az ötvenes évek küszöbéig, tehát mintegy két évtizednyi időn keresztül követi egy adott család és a körülötte történő események történetét. Egy hermetikusan zárt világot teremt az író, amelynek csak egy kisablaka nyílik az országra és a világra, s ezen szűrődik be mindaz, ami kívül történik. De mindaz, ami besűrődik, elegendő, hogy hasson az emberek érzelmeire, meditálásra majd cselekvésre késztesse. Kint pedig nem kisebb események játszódnak le, mint a fasiszta eszmék terjedése, majd az olasz megszállás, az ellenállás megszervezése, a fölszabadulás és azt követő államosítás, majd a viharos 48.

Időben s részben az említett események felsorolásában még meg-

Lordan Zafranović: *Esti harangszó*. Mirko Kovač: *Az ő méhének ajtai* című regényének adaptációja. Belgrádi Televízió — Jadran Film, Zágráb, 1988 július—augusztus.

kísérel a tévéfilm hű maradni a regényhez, csakhogy a film érthetetlenül nem a mindenben tartózkodó, a mindig értelmére s nem érzelmére támaszkodó Stjepan K.-t teszi a középpontba, hanem a dinamikusabb életű, a faluba csak vissza-vissza térbő öccsét, Tomislav K.-t. S valójában éppen ezzel esik csorba a regényen. Ott ugyanis ez a baloldali beállítású, országot-világot megjárt örök egyetemista csupán egy fontos szereplő, ő az a világra nyíló kisablak, de nem ő a regénybeli hős. Magyarán a regény nem róla szól. A tévéfilm pedig igen. S még ezt a szerepcserét is meg lehetne érteni, s talán elfogadható is lenne, ha a forgatókönyvírók és a rendező nem kerékít alakja köré a regényben nem létező eseményeket. A négyrészes sorozat második fele eseményeinek zöme ugyanis hiába keresendő a könyv lapjai között, mert ott nem léteznek. S így a film Tomislav K. életútjának, s nem bátyja és L. falu történetének a krónikájává válik. S ha még engedékenyebbek lennénk, talán ezt is megbocsátanánk, annál inkább, mert maga az író is részt vett a forgatókönyv előkészítésében, de azt már semmiképp sem helyeseltük, hogy ezt a pszichológiai drámát beáldozzák. Miért is? Tomislav K. szerelmi kalandjaiért — mondjuk. A regényben ugyanis Tomislav bizonyult szerelmi kapcsolatainak vannak rugói, viszonya van sógornőjével, németországi szeretője menti meg életét a hadifogságban stb., de egyértelműen hatásvadásznak s olcsó nézői behódolásnak tűnik a film vége is, amikor Tomislav szinte egyidőben hal meg az őt imádó sógornőjével, hogy a megtört Stjepan K. egyazon vasúti postakocsival hozassa haza a két koporsót. S mi okozta halálukat? Miután Rosa megtudja, hogy Tomislavot hamis vádakkal tartóztatták le, keresésére indul, hastífuszban megbetegedik, Tomislav pedig a vizsgálati fogságban jár szerencsétlenül: bár már kiderült tájékoztató irodás ártatlansága, és állítólag előtte a diplomáciai pálya lehetősége is, mégis benntartják (!), ahol egy összeszólalkozás után fogolytársa úgy a falhoz taszítja, hogy gerince törik.

Az *Esti harangszó* című sorozat tehát azért nem adaptáció, mert hűtlen lesz nemcsak a regény szerkezetéhez, hanem cselekményéhez, végső soron tehát művészi tartalmához is.

A tévéfilm készítőinek szándéka nyilván az volt, hogy átalakítva a regény szerkezetét, a cselekménysor átcsoportosításával és az események kronologikus fősorozatztatásával filmszerűbbé tegyék a regényt. Többet is akart markolni, mint amennyi a regényben benne van, de végeredményben csak a felszínét mutatta meg mindannak, aminek az írott műben mélységei vannak. A gondolatiságot fölládozta az eseményességért, de ezáltal elsikkadt nemcsak a korrajz, hanem az az emberek között a regényben lassan, de a külső és belső hatások következtében szükségszerűen végbemenő önmarcangoló folyamat, amely a család fölbomlásához vezetett. Közben a regénybeli alakok nagy része is elsorvad, redukálódik. Elsősorban Stjepan K.-é, de másoké is, mint például Tomislav feleségéé, Meisáé, vagy az olasz kereskedőé, Paolo Menzéé. A megválto-

zott eseménysor hozza viszont a regénynél hangsúlyosabban a forradalmi múltú, a háború után L. teljhatalmú parancsnokává lett Dimitrije alakját.

Lordan Zafranović nyilván játékfilmnek képzelte el Mirko Kovač regényét, ezért megoldásaiban is ahhoz ragaszkodott. A televíziós regény ugyanis nem szabályos felépítésű négy rész, hanem egy egész négy részre való kissé mesterséges bontása. Már az indítás is a gyermek Tomislav alakját hozza előtérbe, hogy aztán az ő életútját kövesse végig, mindenekelőtt rá, s nem a családra összpontosítva. A történelmi anyag „gazdagítása” is azt bizonyítja, hogy a saját tüzén perzselődő család pszichikai hátterének vizsgálata helyett történelem szabta sorstragédiát alkotott meg.

Kitűnő színészegyüttest angazsált a rendező filmjéhez. Tomislav K.-t Rade Šerbedžija tolmácsolta, s bár elmaradt nagy alakításaitól, mégis hitelesnek érezzük. A rendezői elképzelés szerint értelmiségi figura, aki elszenvedi az eseményeket. Őt mindig az események sodorják, s ezekben a belesodródásokban mindig értelmiségihez illő magatartást tanúsít. Petar Božović Stjepan K. szerepében szintén hiteles, s nyilván a regénybeli sokkal komolyabb szereppel is megbirkózott volna. A női együttesben mind a hárman, Ljiljana Blagojević (Rosa), Neda Arnerić (Meira) és Lidija Jenko (Lusy) is túljátszák a szerető szerepét, nem tetteikkel hitelesítik Tomislav iránti szerelmüket. Nagyon jó alakítást nyújtott viszont Miodrag Krivokapić Dimitrije parancsnok és Stevo Žigon a boltját elvesztett kereskedő szerepében.

Mindent összegezve, a regényadaptáció csak akkor érte volna el célját, ha Mirko Kovač *Az ő méhének aítai* című regényének elolvasására serkent.

BORDÁS Győző

FILM

ÉLET A NAGYBÁCSIVAL

Krsto Papić hű maradt önmagához: az 1970-ben bemutatott *Bilincsek* és az 1972-ben forgatott *Mrdušai Hamlet* után ismét visszatért az ötvenes évek eseményeihez, és megalkotta a trilógia befejező részét.

A jugoszláv filmgyártás állandó rákfenéje a forgatókönyvhiány, pontosabban jó forgatókönyvek hiánya. Ritka kivétel az *Élet a nagybácsival*, amely Ivan Aralica *A gyűlölködés kerete* című regénye alapján készült. Ahogy egy regényben feleslegesek az üresjáratok, ugyanúgy a filmben is kirívóak. Bizonyára ezt az elvet tartották szem előtt a forgatókönyv írói: Ivan Aralica, Krsto Papić és Mate Marišić.

Keretes történetet beszél el a film. Az író lakásán megjelenik a nagybácsi (Miodrag Krivokapić), hogy elmondja utolsó kívánságát: azt szeretné, ha pap temetné el. A végrendelet tollbamondását a hirtelen halál szakítja félbe. Kívánsága szerint temetik el. Az író azt hitte, hogy ezzel végleg megszabadul a nagybácsitól, de rádöbben, hogy már csak vele élhet. A film címe szorosán kötődik a történet központi metaforájához: akaratlanul is együtt kell élni az örökölt társadalmi viszonyokkal, hajdani nagybácsikkal és az egyéni sorscsapásokkal, különösen akkor, ha a kettő szétválaszthatatlan. A nagybácsi a közös és egyéni sors szempontjából fontos szerepet játszott az ötvenes évek elején. Ahogy a társadalom történetéből nem lehet kitörölni az ötvenes éveket, ugyanúgy a főszereplő további életét is megpecsételi. Tragédia történik. Erre konkrétan utal a bevezető rész, és a film előrehaladtával csakhamar rádöbben a néző, hogy tragédiák egész soráról van szó.

Betekintést nyerünk egy tanítóképző életébe, a helyszín kiválóan alkalmas arra, hogy a rendező bemutassa, milyen mereven alkalmazták a szépen csengő politikai jelszavakat. A jelenetek hitelessége arról győző meg bennünket, hogy Papić személyes élményeit, emlékeit is belekomponálta filmjébe.

A néptanítók képzésében lépten-nyomon ütköznek a hivatalos előírások a józan gondolkodással. A másként gondolkodó tanárok, saját pozíciójukat féltve, inkább hallgatnak, szemet hunynak az igazságtalanság felett. A fiatalok pedig sehogy sem akarják feláldozni életkedvüket a hamis jelszavak oltárán: csak azért is boldogok, dacolva a körülményekkel. Csak a szerelem az, amely a főhóst (Davor Janjić) kárpótolja a környezettől elszervedett csalódásokért. Marta (Alma Prica) kitart mellette, annak ellenére, hogy őt is megpróbálják „manipulálni”.

A beszolgáltatások kegyetlenségét aligha lehetett volna drámaiban megjeleníteni: a két keresztbe tett véres kéz folytatja az önmagukért beszélő metaforák sorát. A fiút eltanácsolják a kollégiumból, mert a nagyapja (Fabijan Šovagović) nem akart belépni a szövetkezetbe. Szegényes albérletbe kényszerül három másik társával együtt, akik egyébként a tanítóképző szellemi elitjét alkotják. Azért gyűlölik őket társaik, mert okosabbak náluk. A hiányzó tudás pedig karrierista beállítódással párosul: valaki feljelenti őket, hogy ellenséges eszméket terjesztő, illegális szervezetet hoztak létre. A főhős megpróbálja sorra elkerülni a neki állított csapdákat. Ellenségeit egyelőre még visszafogja a funkcionárius nagybácsi tekintélye. Az unokaöccse levelet küld neki, melyben rámutat a vezetés hibáira, sorait őszinte igazságszeretet diktálja.

A karrierista diáklány fiatal tanára szeretője lesz. Amikor kiderül, hogy Korina terhes, a tanár nyomban az orvost ajánlja; kijelenti, hogy ez politikai kérdés, a magánéletét el kell felejtetni. Erről az *Angi Vera* című magyar film hasonló jelenete jut az eszünkbe, amely szintén az ötvenes években játszódik, a témája éppúgy a magánélet és a politikai programok ütköztetésére épül.

A nagybácsi figyelmezteti a tanári kart unokaöccse veszélyes nézeteire, megítélése szerint letért a helyes útról. Egy kis „megleckéztetést” indítványoz, nem látja be, hogy feljelentése végzetes következményekkel jár. Az ellenségek (a diáktársak és a tanárok között egyaránt) mint ha csak erre vártak volna; elszabadulnak a kedélyek. A tömegpszichózis hatására jelszavak harsannak: nem tűrjük sorainkban az árulót, nevezzétek meg az árulót. Nyilvánosan megszegyenítik a fiút, kitoloncolják az épületből. Az egyik diáktársa — aki egyébként a legfőbb ellensége — az indulatok hevében fegyvert ragad és rálő. A találat következményeként egy életre elveszíti a férfiasságát.

A film befejező képsora visszatér a visszaemlékezés színhelyére. Marta a lezajlott események hatására kiszökött az országból, Ausztráliában él. Utalás történik arra, hogy fia született az írótól. Csupán egyetlen éjszakát töltöttek együtt, a főhős számára ez volt az első és utolsó alkalom, „még mindig tart az az éjszaka, és addig fog tartani, ameddig az életem” — ezek a film utolsó mondatai, melyek ismét visszautalnak a cím metaforájára. A történet végkicsengése nem hagy kétséget afelől, hogy magántörténet és köztörténet szorosan összefonódik, különösen nálunk, és főleg az utóbbi hagy gyógyíthatatlan nyomokat az előzőn.

A cselekmény „felmondása” csakis esetleges és vulgáris lehet, mivel a filmnyelv páratlan gazdagsága, lírai áttételessége annyira árnyalt és többretegű, hogy azt nehéz autentikusan visszaadni; a film pontos „leírása” azért is lehetetlen, mert számos képi szimbólum szerepel benne, melyeket többféleképpen is lehet értelmezni, még a történetnek is vannak olyan szegumentumai, melyek több irányba mutatnak. A rendező mintha szándékosan hagyta volna nyitva a metaforakapukat, hogy ki-ki a maga szemével lásson át rajtuk. Habár nyilatkozataiban makacsul ismételgeti, hogy ő elsősorban egy megrázó szerelmi történet megfilmesítésére vállalkozott, nem lehet nem észrevenni, hogy az alkotás szándékaiban is jóval több annál.

A filmben több a sejtetés, mint a „konkrét leírás”. Egy-egy jól kiválasztott mozdulat vagy jellegzetes tárgy ismételt szerepeltetése fontos információkat hordoz. A képsorok érzelmileg telítettek. Határozott a cselekményvezetés, nincsenek üresjáratok. A legpróbb epizódoknak, háttérjeleneteknek is miliőteremtő funkciójuk van. Hitelesen érzékelteti az ötvenes évek „diszkrét báját”, de a veszélyeztetettség érzését is. A merev politikai vezetésben is vannak kiskapuk, rámutat a kettős erkölcsre. Minderről már szóltak mások is, említsük csak Emir Kusturica *Apa szolgálati úton* vagy Bacsó Péter *A tanú* című alkotását. Krsto Papić filmje azonban több vonatkozásban is más. Míg az előbbiek az ironizáló jelenetekre alapoztak és számos „anekdotát” belevittek a filmbe, addig az *Élet a nagybácsival* komolyabb formában ad kritikát az adott korszakról. Úgy érezzük, hogy Krsto Papić filmjének valóban „emberi fedezete van”. A rendezőnek van mondanivalója napjaink számára is, a keret hívja fel a figyelmet arra, hogy a film nem csupán az ötvenes

évek kritikája. Ritkán látott tömörséggel foglalja össze a kor jellemzőit, ugyanakkor összetett figurákat teremt. Amíg a korábbi alkotások a hősök egy-egy kirívó belső vagy külső tulajdonságát domborították ki, addig Krsto Papić arra törekedett, hogy szereplői ne papírfigurák legyenek, hanem árnyalt, emberközbe hozott alakok; így nincs éles határ a pozitív és negatív jellemek között. Mintha nem is „filmet játszanának”, hanem egyszerűen csak élnének, tennék a dolgukat, miközben minden tettük mögött egyéni indíték és meggyőződés áll. Itt említjük meg, hogy Brane Živković zenéje nemcsak a cselekmény szenvedélyes kísérője, hanem a szereplők lelki világát is jól illusztrálja.

Az *Élet a nagybácsival* az utóbbi évek hazai filmgyártásának egyik legjelentősebb alkotása. A mezőny ismeretében nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy megérdemelten nyerte el az idei, sorrendben 35. Pulai Filmfesztivál nagydíját, az Arany Arénát.

KONTRA Ferenc

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

NOTESZ

LÁTÓ-SZÜG

Van Grensó Istvánnak és feleségének, Denise-nek egy közösen készített fényképe, diptichonja: KŐ-SZEG a címe. Tán legegyszerűbb, legélesebb felvételük, és mivel közös munka, mondhatjuk, tán legprivátabb is. A vár melletti *Bécsi kapu* söröző két oldala. Az egyikben a karcú, fehér fal a fák lírai árnyjátékával, a másikon a fából készült terasz komor ablakai, felül a fehér kémény, amely karcúságával az első képet ismétli. Az ablakok alkonyi eget tükröznek, noha a tető feletti ég tiszta, felhőtlen, verőfényes, egyanyagúan fehér. Így akárha egy másik égbolt, egy másik világ, egy másik idő tükröződne valahonnan. Három ablaktábla furcsa, fekete jeleket képezve, be van törve. Ennyi az egész. És mégis, éppen ez a diptichon indította el bennem a folyamatot, aminek írás kellett hogy legyen az eredménye. Előbb fogalmam sem volt, miért. De aztán gyorsan nyilvánvalóvá vált, nemzedékem számára Kőszeg említése is már elég ahhoz, hogy feltételes irodalmi reflexeim megmozduljanak. Nem beszélve arról, ha Kőszeg kapcsán olyan képekkel találkozunk, amelyeken számtalan olyan semmis jelet fedezünk fel, amelyeket én Otrliknál Goldmann, illetve Pascal után a „rejtőzködő isten” nyomának neveztem. Akiknek ezen felül, mint

nekünk itt, még külön relációnk is van Ottlik mesteréhez, Kosztolányihoz, azoknak még beszédesebb: Kőszeg teljes LÁTÓ-SZÜG-gé lesz. És innen kezdve már Grencsó fotóinak minden nüanszára, apróságára, hétköznapiságára fogékony lettem.

Egy árva rózsacsap a falban, rajta csüngő drótdarab — ám ez a semmiség hatalmas árnyat vet a meszelt fal végtelenjére, s megdöbbenve látjuk, ez az árnyék egy mérleg, amelyen a világ és mi is megmértünk. Valós rózsát nőtt ki a meszelt falból!

A málnabokor előtt rozoga szék, rossz kerékpár, hosszú szárú női cipő, napernyő. Ilyen abszolút módon csak az idő komponálhat. Ám Grencsó élővé varázsolja a talajt, élő homokká. Finoman süllyedni kezd a szék, a kerékpár, finoman süllyedni kezdünk mi is. És tán még akkor is mosolyogni fogunk, amikor a homok, akár egy Becket-hősnek, a szánkhoz ér.

A Bem rakpart (ahol hetente muzsikál) bejárata felett az omlatag balkon tartópillérére fény esik, mint Vermeernél arra a nevezetes tetőcserépre. És Grencsó ezt a kis részletet olcsó, sárga festékkel befesti. Akárha egy új, immár örökös arany tartópillért dúcolna a bejárat alá.

Az 50-es villamos kispesti lakásuk irányába közlekedik. Üres, időtlen, mozdulatlan, egyetlen háttal ülő utassal. Ám egyszer csak fehéren izzani kezdenek a fogantyúk, a korlátok, a szépen begömbülő rudak.

Írni kellene a körtáncosuk közben égre fagyott madarakról; Zászló című felvételéről, amelyen a bal sarok aljából egy gyárkémény szép, zászlónyi füstcsíkot enged tizenegy jegenye grafikus rajzú hegye felett a végtelen, fehér égre; írni kellene arról a csillárról, amit a nagyanyja halála utáni pillanatban fényképezett le a halotti ágyból, abból a LÁTÓ-SZÜG-ből, amelyből életében-haláltusájában-halálában látta a csillárt, örökre égve felejtve így; írni kellene a Vörös csapás című sorozatról stb.

A legnagyobb csoda Grencsó aktsorozata. Azt hittem, ezen a területen már mindent elvégezett korunk: tömérdék kitűnő képet és tömérdék giccset termelve naponta. Grencsó különös tehetsége éppen abban nyilvánul meg, hogy ezen a területen is új minőséget tud nyújtani. Aktjai olyanok, mint a nagy szobrászok legszebb márványdarabjai, amelyeket tán nem is vésővel, nem is szerszámokkal, hanem kezüket csonkig koptatva: *simogatással készítették*.

Michelangelo Firenzei Pietáján Krisztus fényessé simogatott teste csak azért nem csúszik ki a kezek közül, mert szíjjakkal tartják, mert a többi figura még befejezetlen, érdes. Tán szentelt olajjal kenték be fájdalmas testét, azért ilyen sikamlós, kaptam fel a fejemet. Ez a firenzei élmény erősödött fel Rómában, a Szent Péter-bazilikában a befejezett Pietà előtt: az egész be van kenve szentelt olajjal. Elviselhetetlen a gyengédsége, fénye, elviselhetetlen a belefektetett simogatás mennyisége, elviselhetetlen — ezt azért éreztem ilyen intenzíven, mert gyerekkori

barátom volt az a férfi aki kalapáccsal rohant rá, hogy szétverje. A cicerone is megemlíttette, s én összerezzenem, azt hittem, rólam beszél...

Akárha Grensó is addig simogatta volna Kortéjét, Holdját, Sirályát, amíg valami hasonlóan nemes, érett sárga belső fényt nem kaptak, mint a legnagyobbak márványai. De igaza van annak a barátomnak is, aki Miljenko Stančić Szülés című festményéhez hasonlítja a Sirályt: a szétfeszülő combok között a fej szabályos kis labdája olyan tiszta formát eredményez, ami páratlan e motívumkörben.

Félek egyedül maradni Grensó aktjaival. Elviselhetetlen számomra szépségük. Kár lenne, ha a reprodukálással húsup veszítene márványfényéből.

Mikor kinyilvánítottam óhajomat, hogy vásárolni szeretnék fotói közül, meglepődött, zavartan ajándékozta nekem őket. De én nem azért akartam vásárolni, mert véletlenül épp volt pénzem, hanem mert úgy éreztem, nagy szükségem van e képek intim csodájára.

Mauriac jegyezte fel Malaraux kijelentését: „manapság az *ihletet* gyűjtő lángelméje abban nyilvánulhatna meg, hogy a *mindenkori ismeretlenek képeit* vásárolja”. Csak azért élek ezzel az idézettel, hogy megfordíthassam, ugyanis az ihletettséget, sőt a lángelmét is én nem a gyűjtőnek kölcsönözném, hanem a mindenkori ismeretleneknek, azoknak, akik ismeretlenek tudnak maradni, akiknek van annyi erejük, hogy ismeretlenek maradjanak, az ismeretleneknek, akik engem különben mint képzőművészeti kritikust már évtizedek óta vonzanak. Ezeket a mindenkori ismeretleneket (tele van velük a vidék), nem szabad összetéveszteni a marginálisokkal, akiknél a programszerűség, a publicitásszomj mindig is taszított.

A mindenkori ismeretlen a művészet szentje.

Nem szeretem az amatőr kifejezést használni, küzdök ellene, de Grensónál a mindenkori ismeretlen párjaként merem használni. Grensó azért is lehet nyugodtan ismeretlen fotós, mert mind ismertebb zenész. Merem használni, mert Barthes *Világoskamrájában*, ebben a fotóművészetről írt, gyönyörű kis könyvben felmagasztosul az amatőr: „Az amatőr rendszerint éretlen művészként határozzák meg. Olyan valaki — mondják —, aki nem tud vagy nem akar magas fokon elsajátítani egy szakmát. A fényképezési gyakorlatban azonban, éppen ellenkezőleg, az amatőr veszi át a profi helyét, mert ő áll közelebb a fotográfia noémájához.”

Grensó István, aki Szabadossal és Dreschsel olyan vonalát képezi a modern zenének, amelyet mi a modern európai zene élvonalában látunk, 1956 októberében született.

Néztem egyik utcai heppeningjén: a számtalan hangszer között ott lógott nyakában egy fényképezőgép is: lesett, megörökített bennünket a fényes, görbe csöveken keresztül, és muzsikált nekünk a kamerával.

GRENC SÓ ISTVÁN TELEPI HOLOGRAMJA

Grencsó Telep-fotóin — amelyeknek egyértelműen ott a helyük Maurits *Telep* című verseskönyve mellett — egy váratlan, csodaszzerű átváltozás játszódik le; a földre lapuló, toldozott-foltozott semmiségek formává magasodnak, az abszolút elkopott, elhasználódott, megfáradt csúnyaságok megtisztulnak, fényleni kezdenek, megszépülnek. Am fontos azonnal kihangsúlyozni, nem Grencsó emeli fel, tisztítja, szépíti meg őket — ő csak felfedezte, ő, jóllehet gyengéd tónusban, csak mutatja nekünk ezt a jelenséget.

Kelet-európa kisvárosaiban gyakran találkozni megfelezett házakkal, de a Telepen, a Telepnek azokban a zónáiban, amelyekre én gondolok, amelyeket Grencsó fotózott, ha lehet így mondani, az Ós-Telepen még azok a megfelezett gazdaházak, más-más színűre meszelt félházak is palotáknak tűnnének, mint ahogy különben azok is (jól ismerem nagy, hús, olykor almával vagy búzával teleöntött szobáikat gyerekkoromból Kanizsáról, Zentáról, Szabadkáról). A Telepen a félház feleződik, a negyedház osztódik végtelenül. Vagy fordítva, az alsó épület, a kamra (a supra) emelkedik, agyusztalódik takaros házikóvá — és amikor az ember már elsírná magát a szegénység e kalodái előtt, akkor egyszer csak úgy érzi, mintha valami mesébe, törpék közé keveredett volna. Közelebb lépünk, már-már rákönyökölünk a kerítésre (ezt különben sosem tesszük meg, az otthonosság érzésébe váratlanul mindig keveredik egy adag bizalmatlanság, idegenség is, éppen annyi, hogy rádöbentsen bennünket, nem falun, egy nagyváros peremén vagyunk), és valóban tanújává, részesévé lehetünk az átváltozásnak, a megszépülésnek, a csodának, amit Grencsó Telep-ciklusa olyan meggyőzően prezentál.

A tűzfalak, a kamarák szellőztetőlyukai — ritkán párban, ritkán arányosan, majdnem mindig váratlan helyen, akárha elcsúszva a megszo-kott helyről, szinte meghökkenítő, félszemszerű effektusként. És hát a kisablakok. Soha életemben nem láttam furcsább, leleményesebben szabott, redukált ablakokat. Nehéz megállapítani, melyik az a méret, amikor a rés, a szellőztetőlyuk váratlanul — jeléül annak, hogy benn megvackoltak az emberek, hogy a kamra lakásként kezdett funkcionálni — ablakot kap. Mondani sem kell, ezek az ablakocskák mind egyedi darabok. És nagy részüket, természetesen, sosem lehet kinyitni.

A kémények, akár a periszkópok. Kis, tapasztott, meszelt kúpokból hosszú, sűrű szalonitcsövek magasodnak fel. Hol magányosan, hol meg egy-egy házikón egész erdővé sokasodva. Ha netán szélkakas díszíti őket, az már tiszta lírának számít felénk. Természetesen minden udvarban ott a létra. Ha elfér, ha nem rövidebb az udvar, mint a létra, a fal mellé fektetve, vagy abszurd átlóként, kiszámíthatatlan irányból, helyről a falnak rámasztva. A padlásajtók is külön fejezetet érdemelnének. Ne feledjük, a Telep a galambászok birodalma. A Telepnek, ezt még szűz orrcimpával, az 50-es években éreztem meg, legpontosabban

Grencsó István: Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Teleg

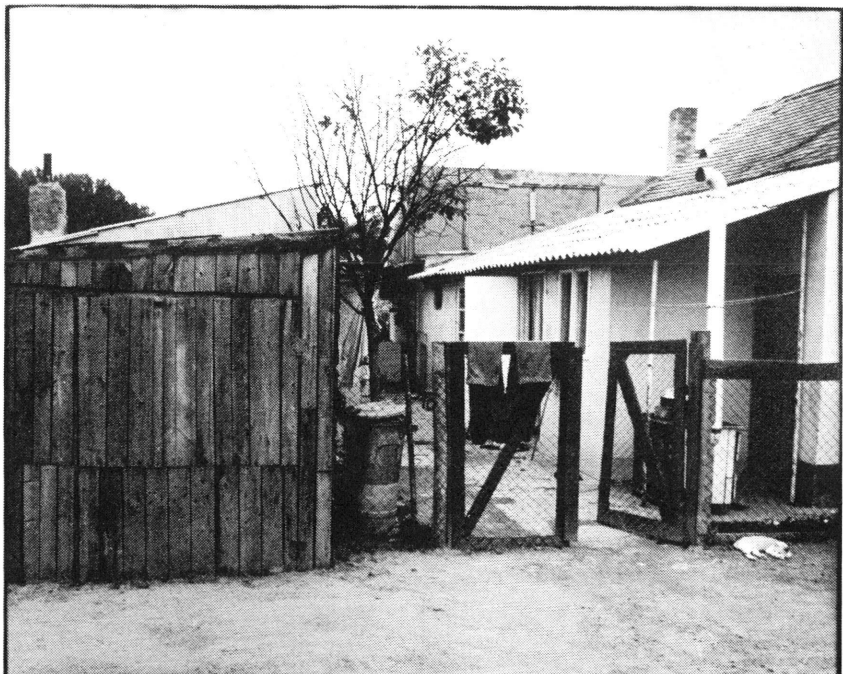
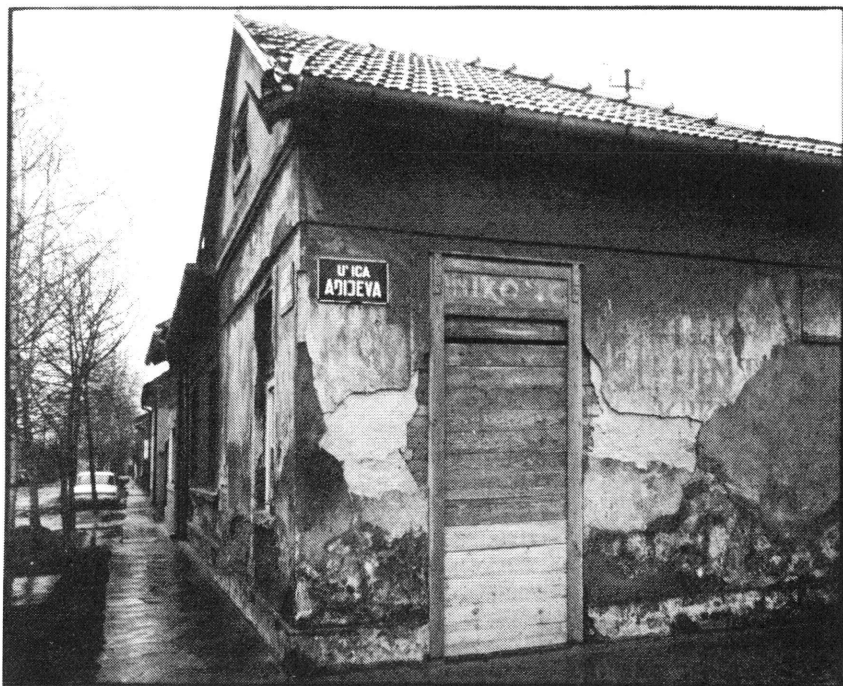
(iskolakirándulás alkalmával helyeztek el itt egy családnál), szegény: — proletár-, lumpenproletár- — szaga volt/van. Vasutasok, nyomdászok, virág- és konyhakertészek és főleg galambászok lakják. A galambászatra én mindig is, mint a szegények, a lumpenek solymászatára tekintettem... Majd minden házban látni galambketrecet, sokszor nagyobb, mint maga a ház, a tetőkön kijáratokat, röptetőket.

A felezéskor, tizedeléskor, a semmis épületcsonkok házzá való vakerálásakor fantasztikus kis tűzfalak, felszögellések keletkeznek. Ezek is mindig kiszámíthatatlan, abszurd szögben tartanak felénk, akárha a Dunáról eltévedt, meglékel, kettészakadt naszádok — minden abszolút szabálytalanul, és éppen ez az abszolút összevisszaság, ez a hongkongi toldozás-foltozás képei a Telep egységes, Mauritsnak és Grencsónak köszönve immár tanulmányozható struktúráját.

Külön kell szólni a deszkakerítés, a kamra, a budi és az osztályozott uszadékfa (a Dunától távol eső utcáknak is vízszaguk van) együtteséről. Ezek az együttesek — zárt kis udvarok — a faházak benyomását keltik, úgy érezzük, valami kifordított faházba tévedtünk, amelyben akár Tarkovszkij filmjein, esik az eső. Jól ismerem a bácskai kisvárosok, falvak hasonló faanyagát, ám itt a fa, mint jeleztem már, sokkal szegényesebb, jellegtelenebb, megfáradtabb, és éppen ezért közelebb van a nullaponthoz, ahol vagy megsemmisül, vagy átfordul, a csoda részévé lesz. Az eső, a hó úgy mossa ezeket a hanyagul összetákolts kamrákat, budikat, akárha nagy titokban éjszakánként az asszonyok súrolnák le őket. Eső után sétálva a Telepen gyakran kell gondolnom a *Matyora* című szovjet filmnek arra a gyönyörű jelenetére, amelyben az öreg néni, mielőtt örökre elhagyná faházát (elárasztani készülnek ugyanis az egész falut), felsúrolja a padlót, lesúrolja a falakat, átsúrol még egyszer, utoljára mindent. Ha már a szovjet filmre utaltam, térjünk még vissza egy pillanatra Tarkovszkijhoz, a művész faházakhoz, egyáltalán a fához, a gyöngö, szelíd anvaéhoz való vonzódáshoz; Szilágyi és Kovács kitűnő Tarkovszkij-könyvükben így írnak erről: „Tarkovszkij nem szereti az új tárgyakat. Hiszen az új van legtávolabb a természettől, az élettől; még nem kezdte ki az idő, nem vette vissza saját birtokába a természet: nem sötétült, nem barnult meg, nem fakó, nem kopott, nem korhadt, nem mállik. Az új — büszke, magabiztos, erős, kemény; a régi — szerény, bizonytalan, gyöngö, szelíd, puha...”

Ezek az elemek (tűzfal, ablak, kémény, kerítés, létra stb.) elkülönülnek, jelekké tisztulnak, hasonlóan, mint a szentendrei festőknél. A különbség csupán az, hogy Vajdáék, Kornissék és Bálinték jellegzetes kisépárosi, tipikus etnikai elemeket (cégtábla, kovácsolt ablakrács, kút- és faldísz) különítették el, gyűjtöttek, preparáltak, montázsoltak össze, addig itt a jellegtelen, a megfáradt semmiségek emelkednek — az eltűnés előtti pillanatban — jelekké, kezdenek el, akárha valami lidércszerű belső, fénytől, izzani. Én ezzel magyarázom Grencsó tónusát, sápadtságán át-

ütő lázát. A szentendrei iskolánál a kiválasztás és az összerakás az érdekes, a fontos, itt viszont a szerves folyamat misztériuma.

Nézzünk meg egy Grensó-fotót közelebbről. Azt, amelyiken számomra a csoda először mutatkozott meg, játszódtott le, dokumentálódott maradéktalanul. A kamrák sorsa egy udvar kietlen, úgy is mondhatnánk, kiégett földjére lapul. E földszáv bal sarka, akár egy szépen kihímezett rongydarab, tenyérnyi veteményeskert. A kamrák horizontális sora előtt egy hosszú kályhacső. Abszurd átló, a már említett létrák párja, értetlenül meredünk rá, nem értjük, miért nem szedték szét, nem értjük, miért helyezték éppen ide, nem értünk semmit. A kerítéslécek sora váratlanul véget ér, hogy miért éppen ott, az örök rejtély marad, és persze az is, hogy mit mitől határol, őriz. Balról magába gabalyodott, absztrakt ábra: fűrészbak. Legelöl jobbról árva, fehér asztal. Tán ez a kerítés funkciója, hogy elválassza egymástól a hosszú kályhacsövet és a fehér asztalt? Egy-két éve még használhatták, de érezni, többé már nincs kilátás disznóvágásra, disznótorra; egy ideig még ott fog állni, egy reggelre még szép, esipkeabrosszal takarja le a hó, majd lassan süllyedni kezd, megbillen; 'hogy aztán összeverjék, bedobják a kamrák nyitott, feneketlen lerakatába. Akárhoa egy oltár, áll most a kép első részében, egy oltár a világ végén. Heidegger *Trakt Téli este (S bor és kenyér tündökölve / ragyog fel az asztalon)* című versét elemezve egyik tanulmányában azt mondja: „Sokak háza és asztala lesz minden étkezéseik által, az isten házává és oltárává.”

A sok alig megkülönböztethető kamraajtó közül az egyik más anyagú, minden bizonnyal lezonitból (farostlemezből) készült, kifényesedett, világít, akár balról az a földre helyezett ablak. És ezek a világító felületek vezetik tekintetünket ismét a kis hímezett földrongyhoz, amelynek minden egyes göröngyét térdepelve morzsoltak porhanyóssá a deformált, göcsörtös ujjak.

A kamrasor itt, balról, a díszes földrongy mögött valami omlatag karton- és kátránypapír-tákolmányban ér véget, de úgy is mondhatnánk, rogygan össze. Am e tákolmány fala, ha ez egyáltalán falnak nevezhető, abban a pillanatban, amikor éppen be akarnánk fejezni a fotó szemlélését, hirtelen képernyőként kezd világítani, működni, sugározni. Fenti megjegyzésünkhöz kötve, úgy is mondhatnánk, egy ekránon csap ki, szelídül meg a lidérc... És ez a felület a kép centrumává válik. Nem értjük, mi történt. Valóban, mi ez?! Én jelen voltam a motívum, nem is a motívum, az udvar felfedezésénél, a kép elkészítésénél. Akkor is ugyanazt éreztem, gondoltam, mint aztán a próbaképet forgatva.

Első gondolatom, amit tán nem is közöltem akkor Pistivel, az volt, hogy az űrlakók helyeztek e világ végi, elhagyott, semmis udvarba valami készüléket, valami ekránt, amellyel képeket küldenek le, a földre, továbbítanak fel, az űrbe. Igen, első érzésem az volt, itt nagy titokban valami lényeges dolog emittálódik. Csak Grensó előtt ezt senki sem fe-

dezte fel. Egyszerűen arról van szó, hogy őelötte itt senki sem lassította le a lépteit, senki sem állt meg. De hát miért is állt volna még egy félig vagy egészen elhagyott, magától összeomló kamrasor előtt. És ezt, hogy itt senki sem fog megállni, nézelődni, az úrlakók pontosan tudták, egzaktul kiszámították.

Aztán meg azt gondoltam: egy nagy plakát van odaerősítve (Lepa Brenának, a jugoszláv műdal hatalmas angyalának szép, hosszú, fehér lábai sejlének, Lepa Brenáé, akit itt, a Telepen Szép Répának neveznek a gyerekek), egy nagy plakát tehát, amit nejlonfóliával fedtek le, hogy ne tegye tönkre a nap, az eső, de közben a fólia is megkopott, bepárasodott, és innen a különös, opálos fény.

Antonioni *Nagyításában* fedezik fel így a hullát, mint ahogy mi fedeztük ezt a nagy, fehér tüneményt. Így, és mégsem így. Ugyanis, mi nem léphettünk/léphetünk közelebb; drága gépekkel meg nem lehet ilyen jó képeket csinálni, ide kell egyfajta szegénysége, alázata a technikának. Nem léphetünk közelebb, mert az emberek azonnal előbújnak. Valahol állandóan ott lapulnak, leskelődnek, mint az üzött vadak, és ha lelassítod a lépteid, megállsz házacskájuk, kamralakásuk, lerakatuk, nagy, lakásuknál legalábbis nagyobb budijuk előtt, kerítésüknél, ami semmit sem kerít, ami a semmit keríti, azonnal előlépnek, ha nem ők, akkor a szomszédok. Ezek az emberek állandó rettegésben élnek. A bontástól félnek. Házuk, kamrájuk, budijuk, utcájuk, a Telep bontásától. Ezek a kulipintyók úgy húzódnak meg a Limán és az Újtelep toronyházai között, mint a kisnyúl, a félelmében megöszülő kisnyúl a két elefántcsorda között, két elefántcsorda között, amely már hívja egymást, amelynek cölöpverő léptei már odadöngenek. Ezek az emberek pontosan érzik, az ő világukat már rég áthúzta egy abszurd átló az építészek lila kockás papirosán.

Már befejezettnek tudtam a dolgot, a fotó tanulmányozását, abszolválását, amikor a munkafotót, a fotó egyik első változatát véletlenül megmutattam grafikus barátomnak. Kezébe nyomtam, és már bele is kezdtem itt vázolt lírai elméleteim ismertetésébe. Ne hülyéskedj, szólt rám. Tudod, mi ez? Nem, mondtam, nem tudom, de éppen ez a lényeg. Nem is akarom megtudni, hogy pontosan miről van szó, hogy pontosan mit is látunk. Végső soron nekem az létezik, ami a fotón van. Noha, tudod, érdeklődésem, különösen a Telep esetében, szociográfiai, a faktumok érdekelnek, ám végső soron mégiscsak a kép tónusa a lényeges, az a misztérium... Ne hülyéskedj, tudod, mi ez? Mi, kérdeztem belenyugodva, hogy egy csodával ismét meg fognak rövidíteni. Ez egy cinklemez. Az ofset, a síknyomás lemeze. Valami plakátot nyomhattak... Tele a Telep a Forum nyomdászaival, valamelyik hazavitte, és kiszögegette... De hiszen, tette hozzá körülnézve Virág utcai szobámban, a te könyvespolcaid is tele vannak az egykori nagy formátumú Symposium kliséivel. Ezek a magasnyomás kliséi, az meg a síknyomásé, ennyit már igazán megtanulhattál volna...

Előbb megzavarodtam, de később, amikor magányos óráimban ismét kezembe vettem Grecsó fotóját, megdöbbenve tapasztaltam, hogy barátom közlésével semmit sem veszített a kép, sőt még növelte is titokzatosságát. A korhadt deszkák rengetegében ez az ofszetlemez, amit, nincs kizárva, akkor a kamra egész oldalával együtt nejlonfólia takart, továbbra is világúri tárgyként hatott.

Újra elsétáltam az Ady utcába, a helyszínre. Az udvar most már mintha teljesen elhagyott lenne, úgy tűnt, nem lakik ott senki. Csupán lerakat. (Az is lehet, valamelyik Forum nyomdász vásárolta meg, hogy nagy házmonstrumot emeljen majd oda.) A lemez meggörbült, ez a tél már minden bizonnyal le is szakítja. Ám megdöbbenve tapasztaltam, működik, továbbra is afféle hologramként működik.

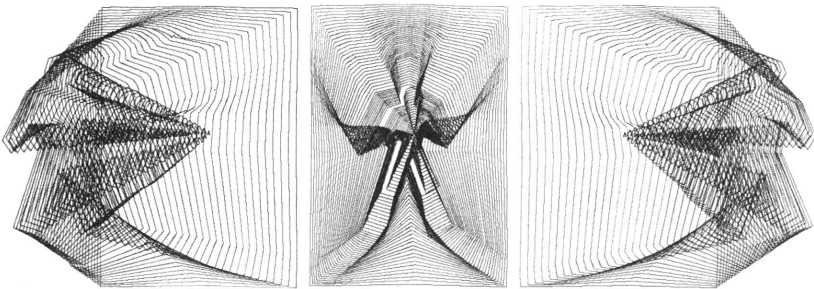
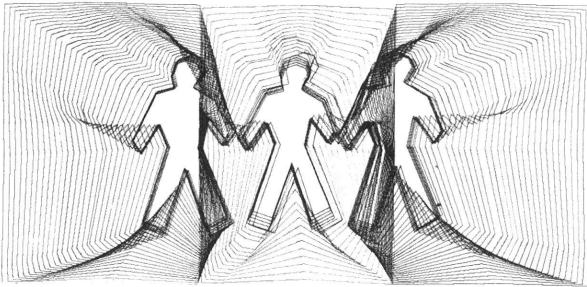
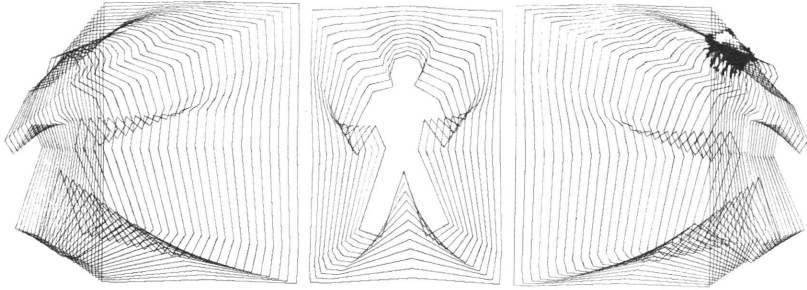
Ha egyszer lesz teleti turizmus — tehát lesz, marad Telep —, mint ahogy azt Balázs Attila megálmodta egyik rádiós tárcájában (ha a nagy esők előntik az utcákat, írta Attila, japán turistákat kell idehozni, és közben csónakáztatni őket), tehát ha lesz teleti turizmus, akkor ehhez a képernyőhöz, ehhez a hologramhoz: *a teleti hologramhoz* is el kell hozni őket, hisz Márquez nevezetes novellájában is valami hasonló definiálhatatlan kamrában, ólban a csirkék, tyúkok között tartották azt az égből lepottyant, szárnyas öregembert — mert végül is, mondanom sem kell talán, én is valami angyalszerű, égi lényt sejtek a képernyő, az opálosan csillogó fal mögött, vagy ahogy mondani szokták: a készülékben.

TOLNAI Ottó

KÖTETLEN SÉTA EGY KIALLÍTÁSON

TAKT — 1988

Annak, hogy immár tizenhárom éve létezik a Temerini Amatőr Képzőművészeti Találkozó, a TAKT, mindenekelőtt azért szoktunk örülni, mert helyet és alkalmat ad a képzőművészeti alkotó munkával foglalkozó fiataloknak a bemutatkozásra. Máshol ugyanis erre semmi lehetőségük, sajnos. Az utóbbi két évben pedig a Túlabarai Ifjúsági Alkotótábor megszervezésével (mindenekelőtt Hevér Jánosnak köszönhetően) még műhelymunkára is van lehetőségük, ami az ő esetükben valóban nagyon sok segítséget jelenthet. S ehhez mindjárt azt is hozzá kell fűzni, hogy rengeteg eddig még kihasználatlan munkaforma elképzelhető a jövődéli táborozásokon. Hiszen a műhelymunkának nemcsak maga az alkotás folyamata képezi szerves részét, hanem a világról, a képzőművészetről, s általában a művészetekről való gondolkodás megalapozása és tágítása is. Tehát az eddigieknél jóval több beszélgetésre, vitára és előadásra lenne szükség, hogy minél több, művészeti látás- és gondolkodásmódot ismerhessenek meg a fiatalok, hogy a

Nemes Kálmán komputergrafikája

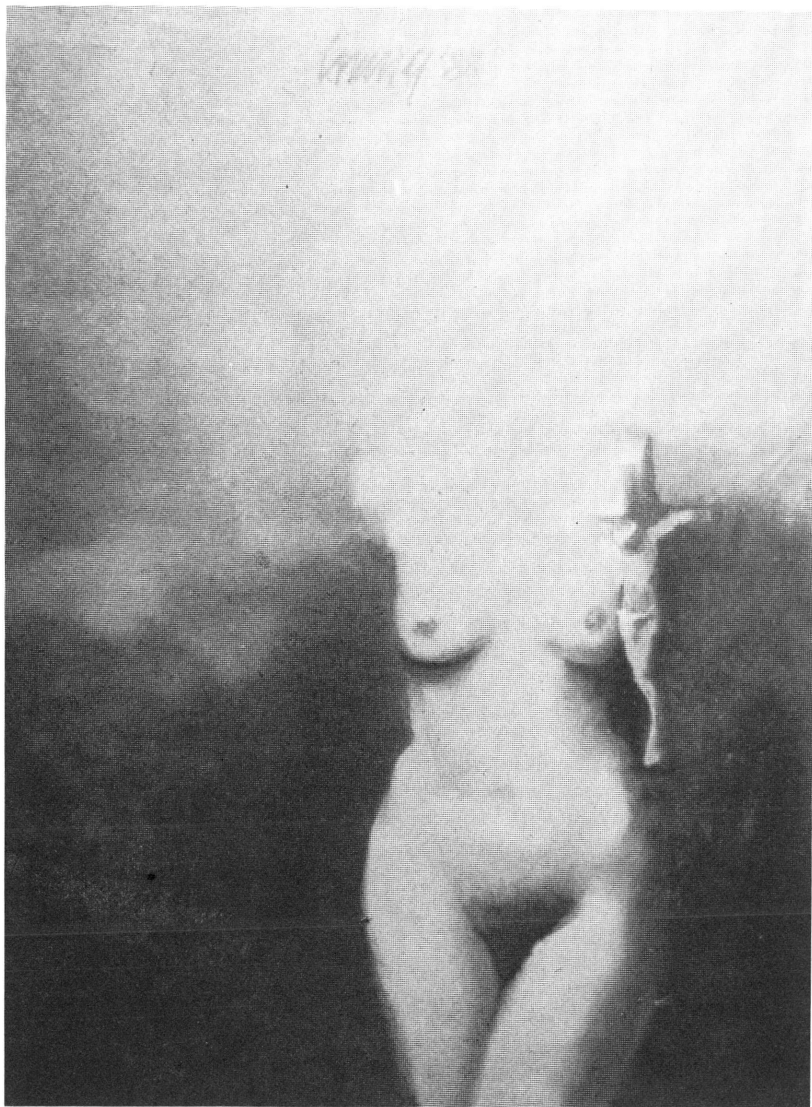
technikai tudnivalók elsajátításával egyidejűleg szellemi horizontjuk is minél jobban kiszélesedjen.

A TAKT-tárlatoknak nemcsak jellegét, de sajátos hangulatát is a sokféleség képezi. Nemcsak fiatalok állítanak itt ki, hanem életkorra való tekintet nélkül minden olyan képzőművészettel foglalkozó egyén, akinek nincs lehetősége vagy éppen ambíciója, hogy „önállósodjon”. Tehát vagy ő maga nem tekinti magát „hivatásos” képzőművésznek, vagy mások nem ismerik el annak. Az igazi szépségét ezeknek a tárlatoknak éppen az adja meg, hogy olyan alkotók műveit láthatjuk itt, akik számára a képzőművészeti alkotás „másodlagosságában” is képes a művészet lényegét kifejezni. Azt az igényt és belső kötelességet, hogy egyéni élményeiknek, benyomásaiknak „látomásos” formát adjanak.

Környezetünkre ugyan nem a legjellemzőbb, de én valahogy mindig is nagyon természetesnek tartottam az írók képzőművészet-szeretetét. Mert igaz ugyan, hogy minden jó irodalmi mű is látomás a világról, de alapanyaga, eszköze: a szó sokkal szegényesebbnek, szürkébbnek tűnik, mint a képzőművészet kifejezésformáinak gazdag eszköztára. A képzőművészet eleve expresszív, könnyebben hatalmába kerít, erőteljesebb a hatása. Ezen töprengtem a legutóbbi, sorrendben 13. TAKT-tárlaton is, nem először és nem utoljára. Mindenekelőtt két egymással homlokegyenest ellentétes képzőművészeti látásmód, „látomás” ragadta meg a figyelmemet. *Nemes Kálmán* komputergrafikái és *Csuvik Ilona* festményei. Nemes Kálmán grafikái látán az az érzése támad az embernek, hogy tanúja annak a folyamatnak, amikor egy érzés, benyomás gondolattá absztrahálódik. Ez egy olyan lehetetlen finom szálakból szövődő belső tevékenység, amelyről szavakkal nagyon-nagyon nehéz számot adni. Holott szüntelenül ilyesmi zajlik bennünk, hiszen minden absztrakció: összegezés. Nemes a maga eszközeivel autentikusan tudja „látomássá” transzponálni saját összegező hajlamát. Az a legszebb a grafikáiban, hogy mintegy a „gép” ellenében dolgozik, ellenében vívja ki a saját alkotói személyességét. S ez nem kis teljesítmény, ez győzelem a javából.

Csuvik Ilona sötét tónusú festményei figuratívak. Női aktok és feszületek. A megszenvedettség kicsit „túlírt” látomásai ezek a képek. Ez a „túlírtság” azonban, noha műhiba, megindító. A zokogást juttatja az ember eszébe, ami csak egy határig képes együttérzésre ösztönözni az embert, de azután már nem, mégis nagyon esendő és nagyon emberi.

A Túlabarai Ifjúsági Alkotótábor résztvevői közül *Révész Róbert* fotói voltak számomra élvezetesek. Mindig érdekes és üdítő, sőt nemegyszer meghökkentő, ha az, amit magunk körül látunk, egyszerűen megváltozott dimenzióban kerül a szemünk elé. *Révész Róbert* apró részleteket nagyít ki igen jó kompozíciós érzéssel, játékos kedvvel. *Szöke Ottó* karikatúrái pedig, már a műfaj iránti elfogult szeretetem-

Csulik Ilona festménye

nek köszönhetően is, megnyerték tetszésemet. Szurkolok neki, hogy minél jobban mélyedjen el benne. Nagy szükség van világunknak erre a műfajra. Merthogy vannak korszakok, amelyek számára ez az igazi „tükör”.

JUHÁSZ Erzsébet

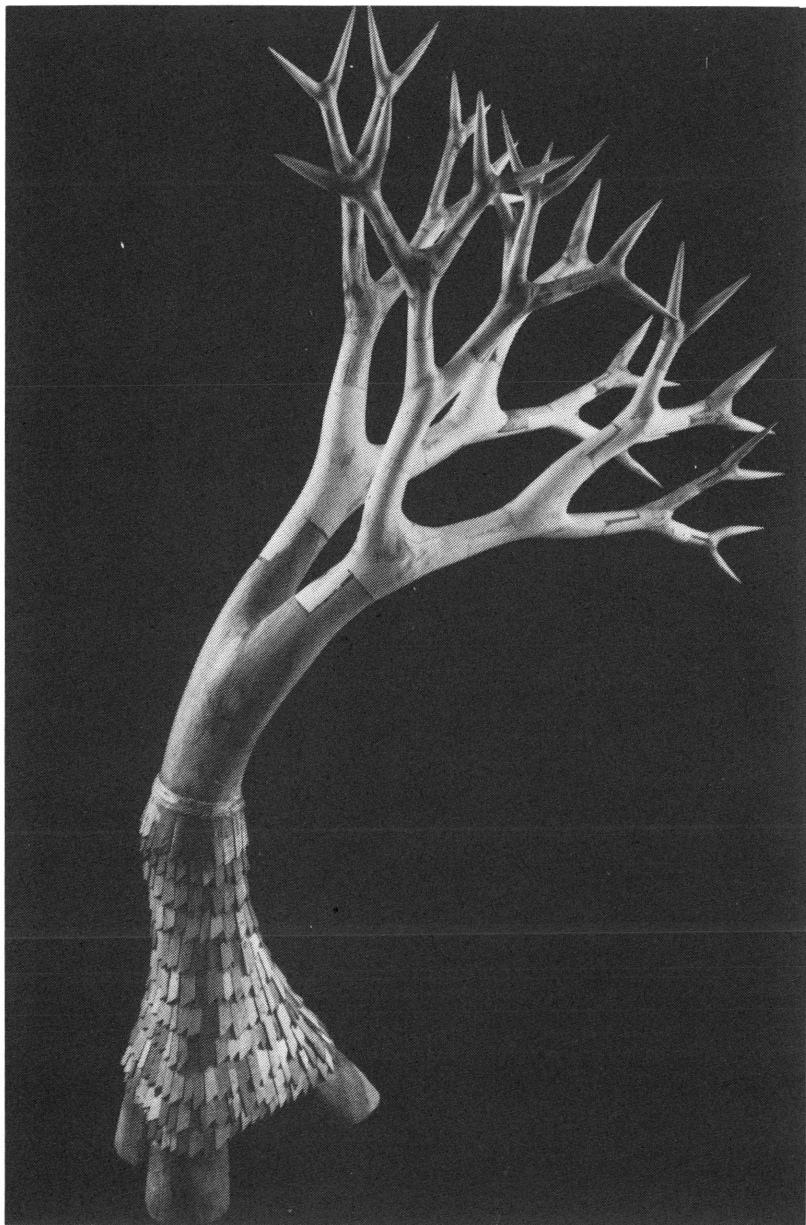
A TALPRAÁLLÁS KÍSÉRLETEI

A Giardini di Castello az idén 43. alkalommal ad otthont a képzőművészeti élet egyik legrangosabb, de mindenképpen legismertebb eseményének, a Velencei Biennálénak. Míg 1971-től kezdődően a rendezők „szeszélye” folytán, a tematikus biennálék korát éltük, addig az idei kiállítás rendezője, Giovanni Carandente szakított az elmúlt évek hagyományával, mégpedig úgy, hogy a lehető leghagyományosabban rendezte meg a biennálét; az alkotások ismét önmagukért szólnak, sokrétűségükkel válhatnak hitelesekké, és nem valamilyen rájuk kényszerített eszme/téma szószólói, mint például két évvel ezelőtt, Amikor Chagall, Picasso, Magritte, Miró stb. alkotásain keresztül a tudomány és a művészet evidens (?) kapcsolatát próbálták elhithetni a látogatóval.

A bejárattól egy, a legjelentősebbek között emlegetett kortárs képzőművészek — Anthony Caro, Lynn Chadwick, Willem de Kooning, Marisol, Louise Nevelson, Giò Pomodoro, Mimmo Paladino, George Segal, Joe Tilson, Tom Wesselmann és mások — munkáiból álló szoborkiállítás vezet el a biennálé központi épületéig. A válogatás, amelynek legfőbb alapelve a sokrétűség, híven tükrözi a szobrászatban az utóbbi években végbement szemlélet-, kifejezés- és szerepkörbeli változásokat. Éppen a sokoldalú válogatás folytán nem meglepő az sem, hogy a nagy nevek ellenére meglehetősen egyenetlen a színvonal. De Kooning szobrát látni például óriási csodálás volt, ugyanakkor az eddig szintén elsősorban festőként jeleskedő Mimmo Paladino *Dél* című alkotása az egész biennálé számomra legmaradandóbb emlékü darabja. Paladino e művével megkísérelte az áttörést, s a kor divatja megszabta specifikus rész helyett istenkísérő merészséggel ismét az egészet célozta meg, sikerrel. Új műfajában, úgy tűnik, rátalált az élet (sokoldalú) megközelítésének ismét aktuálisává váló képzőművészeti lehetőségeire.

A biennálé központi kiállítása az Italia pavilonban kapott helyet. A tárlaton 19 olasz és 8 Olaszországban élő külföldi képzőművész alkotásai szerepelnek, s a nevek ismeretében egyáltalán nem kell csodálkozni azon, hogy a legjobb nemzeti pavilonért kijáró Arany Oroszlándíjat éppen ez a válogatás kapta. A kiállítás négy témakört ölel fel, az absztrakt művészetet, az ún. „új ikonológiát”, az alternatív médiumokat, valamint a művészet és a természet kapcsolatát taglaló részt, s „erősítésként” *Ambiente Italia* cím alatt szerepel a nyolc külföldi, Cy

Samu Géza szobra

Twombly, Marta, Niki de Saint-Phalle, George D'Almeida, Markus Lüpertz, Jan Dibbets és Léon Gischia. Nagy gonddal és körültekintéssel megrendezett kiállítás ez, amely ismét csak a két évvel ezelőtti biennáléval való összehasonlításból kiindulva azon végkövetkeztetés levonására készlet, mely szerint a biennálé, de maga a képzőművészet is, minden vélt vagy valós válsága ellenére meg tud állni a saját lábán, s nem szorul az élet más területeiből kölcsönzött mankókra. A korábbinál kiegyensúlyozottabbnak tűnik a központi kiállítás egésze, s mintha maga a rendezés is valamivel közelebb jutott volna ahhoz, amit a művészet önmeghatározásának neveznek.

Ami az egyes nemzeti pavilonokat illeti, róluk elmondható, hogy mint eddig is, azok a sikeresebbek, amelyek nem aprózták fel a látótaktól túlterhelt néző amúgy is megtépzott figyelmét, hanem egy, esetleg néhány egymást jól kiegészítő művész bemutatására korlátozódtak. A sztár minden tekintetben Jasper Johns. Az ő kiállítása nyújtja a legegységesebb képet, az amerikaiak biztosra mentek, s a számításuk be is igazolódott: Jasper Johns kapta a biennálé nagydíját. Igaz, a zsűri döntésével alaposan felborzolta a kedélyeket. Voltak, akik azt állították, hogy legalább fél tucat művész ugyanilyen joggal kiérdemelhette volna az Arany Oroszlánt, és igazuk van. S akadtak olyanok, akik úgy gondolták, ha Johns-nak nem ítélték oda két évtizeddel ezelőtt a nagydíjat, most már nincs is rá szüksége, és nekik is igazuk van. Kétségtelen, Johnst nem kellett „felfedezni”, tanulmányok kötetei méltatták már művészetének szinte a legapróbb részletét is, a biennálé forgatagában azonban szembetűnő volt, hogy a világ vizuális szószátyárságának ellentétéképp Johns többjelentésű alkotásai mennyire tömörek, koncentráltak és igazak.

Néhány mondat erejéig mindenképpen szólni kell az angol pavilonról, ahol egy, ugyancsak ismeretlennek nem mondható szobrász, Tony Cragg remek, sajátos humorú szobrait állították ki, amelyeket a zsűri is méltányolt egy különdíj erejéig; a japánokról, akik ugyancsak szobrokat, Katsura Funakoshi, Shigeo Toya és Keiji Uematsu munkáit küldték Velencébe. Noha hálátlan dolog jóslatokba bocsátkozni, mégis a japán anyag azt sejteti, hogy a szobrászatban hamarosan jelentős változások várhatók. Ez a „jóslat” egyébként a biennálé teljes szobrászati anyagát tekintve is indokoltnak látszik. Egységes, jól megrendezett kiállítást mutattak be a magyar pavilonban. Samu Géza, Bukta Imre és Pinczehelyi Sándor munkái majdnem tökéletesen kiegészítik egymást. A képzőművészetükről kevésbé ismert országok pavilonjai között is akadt meglepetés. Mindenképpen ide sorolhatók az izlandi Gunnar Örn, az izraeli Zadok Ben-David és Motti Mizrachi, a ciprusi Angelos Makrides munkái. Ezúttal sem maradtak el a furcsaságok, gondolunk itt a kanadai pavilon jó szórakozást nyújtó beszélő, muzsikáló, villogó és a legváratlanabb pillanatokban meg-megbillenő mobiljaira vagy a brazil teremre, ahol a padlón vastagon szétterített guanó a „nézőponttól”

Jasper Johns festménye

függően gátolja, avagy az eddig elhanyagolt érzékszervre, a szaglásra is kiterjesztve gazdagítja a műélvezetet.

Végül valamit a saját házunk tájáról. A jugoszláv pavilonban Janez Bernik festményeinek kiállítása látható, s erről a legelfogultabb megállapításként is csak annyit mondhatunk: nagyon jó. Szerencsés pillanatot használt ki Bernik velencei bemutatkozása, mert ilyen autentikus, erőteljes, egységes szemléletet tükröző művekből nem volt sok az idei biennálén.

Összegezőképp mit is mondhatnánk? Úgy tűnik, változások vannak kilátásban, mégpedig olyan változások, amelyek a képzőművészet talpraállását, hitelének visszanyerését eredményezhetik. Felsejlenek már az ütköztetések, olykor szembesültek a különféle vizuális meggyőződések, s jól tudjuk, ez mit jelent: csak így lehet továbblépni.

P. NÁRAY Éva

MARIO REIS TERMÉSZETES AKVARELLJEI

A Modern Művészetek Múzeumának szalonja, Belgrád, 1988. május—június

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint az akvarell nem más, mint vízfestmény, illetve vízfestékekkel való festés. A meghatározás bizonyára azért ilyen lakonikus, mert megfogalmazója úgy képzelte, mindenki tudja, miről is van szó: a művész víz segítségével feloldja a rendszerint kis korong formájában forgalmazott festéket, és azt ecsetjével papír- vagy más felületre keni. Az új kiadásban azonban valószínűleg ki kell majd egészíteni a meghatározást, mert Mario Reis düsseldorfi alkotó egészen váratlan irányba szélesítette ki a hagyományos műfaj fogalmkörét: legutóbbi belgrádi tárlatán olyan vízfestményeket állított ki, melyekhez nincs szükség se kis festékkorongokra, se ecsetre, de még a művész kezügyességére se. A falon függő munkák mégis akvarellnek nevezhetők, hiszen lényegében „vízfestékekkel való festés” eredményei.

A dolog nyitja nagyon egyszerű. Mario Reis unalmasnak találta azt a régi szokást, hogy a művész tisztas távolságból a természetet festi. Ezért úgy döntött, hogy rábízta a természetre, „fesse” az saját magát. Kifeszített vásznait speciális emulzióréteggel kente be, s a festőállvány helyett különböző folyókba helyezte azokat. Türelmesen várt mindaddig, míg a víz megfelelő tónusú nyomot nem hagyott a felületen, majd a kész művet kiemelte, fixálta, és saját neve mellett az igazi alkotó, az illető víz nevét is feltüntette. Így lett belgrádi kiállítása bizonyos értelemben rangos nemzetközi rendezvény, hiszen olyan közismert nevek is szerepelnek rajta, mint a Visztula, az Elba, a Temze, a Duna, a Szajna, a Loire és a Rajna.

Egy olyan kiállítás, amelyen ennyi nagy egyéniség szerepel, természetesen már eleve nem lehet egységes szemléletű. Mindegyiküknek más-más színe, sűrűsége, íze és szaga van. Mindegyik magában hord valamit annak a vidéknek a tónusából, amelyen keresztülhalad, mindegyiknek más a kedvenc növényzete, sőt környezete mindegyiket más-más anyagokkal és más-más mértékben szennyezte be. A Szajna pillanatok alatt monokróm feketére mázolja a rendelkezésére bocsátott vásznat, az Elba vörös iszaptól teremt gyönyörű tachista felületeket. a Duna a szürke homok kifejezési lehetőségeivel kísérletezik, a gyors folyású hegyi patakok kézjegye annyira lágy, mintha csak a napsugár érintené a vásznat, a holtágak pedig komor olajzölddel dolgoznak, nemegyszer apró csigákat és nyálas moszatokat applikálva a képfelületre.

Nyilván mondanom sem kell, mindegyik kiállító nonfiguratív művészetet művel, hiszen ez az alkotótípus eleve nem tud és nem is akar különbséget tenni belső és külső, test és lélek, lényeg és forma között. Ahogy Chartier mondaná: „nem ismer tényt csak eseményt”, örökké a pillanathoz tapadó, s onnan kifolyó levést. Éppen ezért ennek az alkotótípusnak az ars poeticája meglehetősen polemikusan viszonyul az olyan alacsonyabb rendű esztétikához, mint amilyen az emberé. Ahelyett hogy perspektívaörvényeket, arányrendszereket, szintanokat és egyéb okos elméleteket gyártana, pusztán létével testesíti meg minden nagy művészet végső célját: a kép és a lényeg, a szemléletes valóság és az örök jelentőség végső azonosságát.

A kiállításon szereplő alkotókról eddig is mindenki tudta, hogy hatalmas dolgokra képesek, de Mario Reis pofonegyszerű ötletére volt szükség ahhoz, hogy láthatóvá váljon, ami eddig láthatatlan volt, illetve hogy kiderüljön: vízfestményt talán csak a víznek szabadna festenie.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

PULA '88 — Július 23-a és 30-a között tartották meg harmincötödik alkalommal a Pulai Filmfesztivált. A rendezvényt nagy vita előzte meg arról, hogyan fedezzék a nagymértékben megnövekedett fesztiváli költségeket, ám alighogy rendeződött az anyagiakkal kapcsolatos bonyodalom, kiderült, hogy a pénzügyes idők ellenére rekord számú tavaly készült alkotást jelentettek be a szemlére a filmforgalmazók. A verseny és a rájákoztató jellegű műsorban harminchat filmet láthatott a pulai aréna közönsége — ekkora filmtermésre még nem volt példa a rendezvény történetében. Vitára adott okot a háromtagú bírálóbizottság (Branko Ivanda, Goran Paskaljević és Istref Begolli) döntése is, ugyanis tizenöt helyett huszonegy filmet soroltak be a versenyműsorba, a filmszakértők egy része szerint indokolatlanul, hiszen a korábbi évekhez képest csak a filmek száma nőtt meg, minőségük, művészi színvonaluk nem javult.

Ládi István filmkritikus szerint az idei szemlélt is a közepszerűség jellemezte. Az alkotások helyi érdekű kérdéseket boncolgatnak, s nem kevés közöttük az olyan, amelynek közvetlen politikai vonatkozása van. Zarko Dragojević filmje, a *Ház a vasút mellett* például egy Kosovóban letelepedett szerb család életéről szól, Srđan Karanović *Egyelőre jó cím nélkül* címet viselő alkotásának témája egy szerb fiatalember és egy albán lány szerelme, Isa Qoosja *A kód őrzői* c. filmje pedig, habár „epizódokból kialakított történetének időpontját nem határozta meg (...) Kosovo közelmúltjára és jelenére utal”. „A jelenkori kérdéseket taglaló vagy a múltat mai vonatkozásaiban megvilágító filmek csak azt nyújtják, amit az újságokban olvashatunk nap nap

után ezekben a válságos időkben — írja a *Magyar Szó* kritikusa. — Napjaink kérdéseiről kétségtelenül nehéz filmet csinálni, nehezebb, mint a múltból, mert nincs meg hozzá az időtávolság de ez nem indokolja, még kevésbé igazolja a rendező megtorpanását a nehézségek előtt, és beletörődését, mert ha nem próbálja mondanivalóját általánosabb érvényű, magasabb művészi szintre emelni, akkor filmje bármennyire súlyos és időszerű kérdéseket vet fel, könnyen értelmét veszítheti, mert sem a közönséget nem tudja eléggé vonzani, sem a művészi igényt kielégíteni. De még azoknak a filmeknek egy része is helyi jellegű (a helyi alatt az ország értendő), amelyeket művészi többlettel gazdagított az alkotó, mert a világ számára érdektelenek és érthetetlenek, úgyhogy valószínűleg nem lehet majd sehol eladni őket.” A filmek műfaj tekintetében is a korábbi megoszlást mutatják, ezúttal sem hiányoztak a háborús filmek, a szerelmi történetek, a komédiák, sőt a szexfilmek sem. Jó néhány irodalmi művet, köztük Krleža *Glembayak* című drámáját is megfilmesítették.

A legjobb rendezésért és a legjobb forgatókönyvért járó díjat Zarko Dragojević *Ház a vasút mellett* című filmje kapta. A legjobb női főszerepet Neda Arnerić (*Halva — Kurvák ünnepe*), a legjobb férfi főszerepet Mustafa Nadarević (*Glembayak*) nyújtotta. A női epizód szerepért Ena Begovićot (*Glembayak*), a férfi epizód szerepért Ljubiša Samardžićot (*Ház a vasút mellett*) díjazták. A legjobb zenéért Gjon Gjevekalajt (*A kód őrzői*), a montázsért Branislava Čeparacot (*Egyelőre jó cím nélkül*), az operatőri munkáért pedig Boris Gortinskit (*Az elfelejtettek*) részesítette elismerésben a fesztiváli zsűri.

A 35. Pulai Filmszövetség nagyját egyhangúlag Krsto Papić *Élet a nagybácsival* című alkotásának ítélték oda. Az elmúlt év legjobb filmjének története 1951-ben játszódik egy isztriai falucska tanítóképzőjében, s arról szól, hogy abban a direktívás-beszolgáltatásos-reformos, meglehetősen összerott korszakban miként deformálódik a leendő néptanítók és tanáraik tudata, hogyan hódolnak be előmenetelük érdekében maradéktalanul az intézkedéseknek, s hogyan kreálnak önként — egyesek képmutatásból, mások őszinte meggyőződésből — hasonló rendeleteket. A film diák főhőse összeütközésbe kerül környezetével, de nem holmi magasztos eszmékért harcol, csupán nem tud megfelelni a mindennapi életet is korlátozó szabályoknak, nem tér napirendre az igazságtalanságok fölött. Magatartása azonban nem látványosan lázadó, cselekedeteit csupán egészséges ösztöne, romlatlan igazságérzete és gondolkodása diktálja. Kételeyeit meg is fogalmazza funkcionárius nagybátyjának írott levelében. A fiú ellen eljárást indítanak egy politikai párt létrehozásának kreált vádjával. Bár kiderül ártatlansága, s nem börtönzik be, az iskolai közgyűlés megvizsgálja erkölcsi magatartását. Kizárásához és megszégyenítéséhez nem utolsósorban az is hozzájárul, hogy a levél kézhez vétele után a nagybácsi „kötelességének érezte”, hogy tájékoztassa az elvtársakat unokaöccsének „deviáns” nézeteiről, egyszerűen feljeleníti. A látványos kiűzés alkalmával lövöldözésre kerül sor, a fiú megsebesül — egész életére elveszíti férfiasságát.

Mindenekelőtt a forgatókönyvírók — Ivan Aralica és Krsto Papić — érdeme, hogy a film nem vált pusztán politikai pamfletté. Egy mélyen emberi dráma kerülhet előtérbe, mert a szereplők nem fekete-fehérek, jellemük árnyalt, gyakran ellentmondásoktól sem mentes. Végre nem papírfigurákat láthatunk mozivászonon. A cselekmény dinamikus, célratörően halad a végkifejlet felé, nincsenek benne felesleges kitérők, egy-egy jelenetnél — még a tragédiánál is — csak annyit időzik a kamera, amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy

megértsük, hogy következtetni tudjunk, egyáltalán nem „szábarágós”, s éppen ez a fokozatos, elodázásos felépítés — az, hogy mindvégig tudjuk, bekövetkezik valami szörnyűség — teszi mélyen megrázóvá a történetet. A néző nem a jóleső katarzis élményével hagyja el a moziutert, a rendező ugyanis takaréklángon égeti az indulatokat, lefojtja a érzelemkitöréseket. A kollégiumi élet megjelenítése, a kamasszerelem és a diákбай, valamint a film keretétől szolgáló történet — a nagybácsi a már felnőtt, egyetemi tanár és író „fiúhoz” megy el meghalni és temetéséről végrendelkezni —, a visszaemlékezés megadja a film lírai dimenzióit is, s diszkrét jetzései mai világunk összefüggéseit is felvilágosítja.

T. É.

NYARI FESZTIVÁLOK. — Az idén is megszervezték országsszerte a hagyományos nyári művészeti fesztiválokat. Az ohridi szemle például negyven napon át tartott. Tizenegy ország művészei és társulatai léptek közönség elé. A fesztivál rendszeres látogatói tizenegy színházi előadást és huszonhét hangversenyt láthattak.

Júliusban megnyitotta kapuit a Dubrovnik Nyári Játékok is. Huszonegy színházi előadásra, harminckét zenei és tizennégy népitáncfellépésre került sor számos hazai előadó-művész fellépésével és külföldi társulatok vendégszereplésével.

Szabadkán a Shakespeare-FEST és a Molière-FEST-en hazai szerzők műveinek előadására került sor. Bemutatták többek között Kaća Čelan Heimatbuch Goran Sztefanovszki LP, Végel László Judit, Dušan Jovanović A látoknő c. drámáját, Petko Vojnić Purčar színjátékát, valamint a Danilo Kiš *Holtak enciklopédiájából* készült színházi produkciót. Az immár áttekinthetetlené és követhetetlené vált rendezvénysorozat többnyire a Szabadka főterén fellállított sátorszínházban zajlott, s a szabadkai Népszínház mellett számos hazai és külföldi társulat lépett fel ezen a nyáron, a zágربی Kugla glumište például Sáfrány Imre Magellán című színpadi játékát

adta elő. A sátorszínhez produkcióját az ország több nagyvárosában is bemutatták.

A YU-FEST kiegészítésképpen Szabadkán augusztus folyamán megrendezték a PIANO-FEST-et, amelyen az ország legismertebb kamarazenekarai, valamint zongoristái léptek közönség elé. A rendezvény keretében ún. zenei műhely is létesült, amely a tehetséges fiatal zongoraművészek szakmai tudásának gyarapítását szolgálta. Munkájukat Abro Valdma, az újvidéki művészeti Akadémia és a belgrádi zeneművészeti kar tanára irányította.

WEÖRES SÁNDOR DÍJA. — A smederevói jugoszláv költészeti fesztiválon Weöres Sándornak ítélték oda az Aranykulcs elnevezésű díjat. Ezt az elismerést a Duna menti országok legkiemelkedőbb költőinek adományozzák.

ÚJVIDÉKI BALETT-TÁNCOS NEMZETKÖZI SIKERE. — Várnában, az egyik legjelentősebb nemzetközi balettszemlén Jugoszláviát Aleksandar Antonijević tizenkilenc éves újvidéki balett-táncos képviselte. A fiatal művészt az újvidéki balettszola tanárnője, Ksenija Dimoški készítette fel a versenyre, amelyen az idén huszonhárom ország mintegy százharminc képviselője vett részt. Az igen rangos mezőnyben az újvidéki fiú a negyedik helyen végzett, s szakmai felkészültsége és tehetsége nemcsak a zsűri elismerését, hanem a nézők tetszését is kiváltotta. Aleksandar Antonijević sikerének azért van különösen nagy jelentősége, mert országunk balett-táncosai ritkán vehetnek részt nemzetközi versenyen; az újvidéki művész eredménye egyúttal a jugoszláv balett sikere is.

RESTAURÁLJÁK A FRUSKA GORA-I KOLOSTOROKAT. — A főként a második világháborúban megrongálódott Fruška gora-i kolostorok felújítása már évek óta tart, az idén azonban a munkálatok új, lendületesebb szakasza kezdődött meg. A hat felújításra váró műemlék közül az egyiknek, a Privina glava-inak a res-

taurálása már befejeződött, s folynak a munkálatok a krušedoli, a jazaki, a görgetegi a rakovici és a Novo Hopovo-i kolostor helyreállításán is. A Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet tervei szerint a tizenhét műemlék felújítása az ezredfordulóig befejeződik. A kolostorokat eredeti állapotukban újjáépítik, s mindegyikben kiállítási részlegeket alakítanak ki, hogy az egyházi kincseket és műemléktárgyakat megtekinthessék az érdeklődők.

VIDEO- ÉS FILMALKOTÓTÁBOR. — Topolyán az idén is megszervezték az amatőr filmesek video- és filmalkotótáborát. A résztvevők ezúttal csak videofilmeket készítettek, s a dokumentum jellegű alkotásokat részesítették előnyben. Az egyhetes táborozás alatt hat munka realizálására került sor: Dudás Károly és Siflis Zoltán: Emberek a gádorból, Dragan Latinović: Ismeretlen fényt láttam, Hoffmann Artúr: Videotáj; Csorba Béla és Siflis Zoltán: Orgonaugy, Póth Imre: Csirkeballada, valamint Beer Miksa—Körmöczy Dénes és Straub Csaba: Elfelejtett topolyai festők című videofilmjét készítették el. Az amatőr filmeseknek az Újvidéki Televízió biztosította a felszerelést munkatársai pedig szakmai segítséget nyújtottak a munkák kivitelezésében. A táborban készült dokumentumfilmekről egyik-kétük számban méltatást közlünk.

FIATAL RÉGÉSZEK TÁBORA. — Három éve kezdődtek meg az ásatások — főként vajdasági fiatalok, középiskolások és egyetemista régészek bevonásával — a Donja Branjevina melletti lelőhelyen, ahol egy időszámításunk előtt 5000-ből származó település maradványait tárták fel. A régészeti táborban az idén is számos értékes leletre bukkantak, főként kerámia- és csonttárgyakra. Többek között égetett agyagból készült buzogányfejeket, paradicsom alakú hálónehézékeket, csiszolt kőbaltákat ástak ki. Egy ritkaságszámba menő árgyat is találtak, egy ún. pintaderát, pecsétnyomó agyagtárgyacskát. A régészek a „mozgó leletek” mellett feltárják az épületmaradványokat is.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Josip Broz Tito összegyűjtött művei XXIV.

Major Nándor: *Párbeszéd a valósággal* (tanulmányok)

Ács Károly *összes versei*

Fenyvesi Ottó: *Kollapszus* (versek)

Danyi Magdolna: *Rigólesen.* (versek)

Gojko Janjušević: *Messzi föld* (versek)

Gyura Papharhaji: *Ordas évek* (versek)

Ivan Goran Kovačić: *Lángok és rózsák* (versek)

Kontra Ferenc: *Drávaszögi kereszték* (regény)

B. Szabó György: *Élmény, szerep, hivatás* (tanulmányok)

B. Szabó György: *Tér és idő* (tanulmányok)

Fehér Ferenc: *Vállalt világ* (esszék)

Vukovics Géza: *Varázsszem* (publicisztika)

Penavin Olga: *Népi kalendárium*

Csorba Béla: *Temerini néphagyományok*

Vladimir Stojšin: *Az ablakbajnok és hat csemetéje* (ifjúsági regény)

Gvido Tartalja: *Sebolsincs állattan* (gyermekversek)

Mirnic Zsuzsa: *Kapaszkodó* (ifjúsági regény)

William Kennedey: *A menő* (regény)

Szajkó István—Sava Halugin (képzőművészeti katalógus)

Barcsay Jenő: *Anatomija za umetnike*

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba*: Régi utakon, nyíltabban (Laslo Vegel: *Paraneza*) 1153
- Gerold László*: Színjátszáskronika (Káich Katalin: *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1833–1918.*) 1157
- Györe Géza*: Könyvtörténet (Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941.*) 1159
- Fehér Katalin*: A transzcendens mise és az Angyalok Tanácsa (Baka István: *Szekszárdi mise; A kisfiú és a vámpírok*) 1160
- Csapó Julianna*: A „lehetne-lét” versei (Rakovszky Zsuzsa: *Tovább egy bázzal*) 1163
- Pozsvai Györgyi*: Parttalan ironizáló kedv (Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és bitvallások*) 1166

S z í n h á z

- Toldi Éva*: Csongor és Tünde 1169

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: Egy értelmiségi viszontagságai (*Lordan Zafranović tévésorozata Mirko Kovač Vrata od utrobe c. regényéből*) 1172

F i l m

- Kontra Ferenc*: Élet a nagybácsival (*Krsto Papić pulai nagydíjas filmje*) 1174

K é p z ő m ű v é s z e t

- Tolnai Ottó*: Notesz (*Látó-szög; Grensó István telepi hologramja*) 1177
- Jubász Erzsébet*: Kötetlen séta egy kiállításon (*TAKT — 1988*) 1185
- P. Náray Éva*: A talpraállás kísérletei (*a velencei biennáléről*) 1189
- Sebők Zoltán*: Mario Reis természetes akvarelljei 1193

KRÓNIKA

Pula '88; Nyári fesztiválok; Weöres Sándor díja; Újvidéki balett-táncos nemzetközi sikere; Restaurálják a Fruška gora-i kolostorokat; Video- és filmalkotótábor; Ifjatal régészek tábora 1195

Számunkat Grencsó István fotóival illusztráltuk

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1988. szeptember. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 600, kettős szám ára 1200 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079